

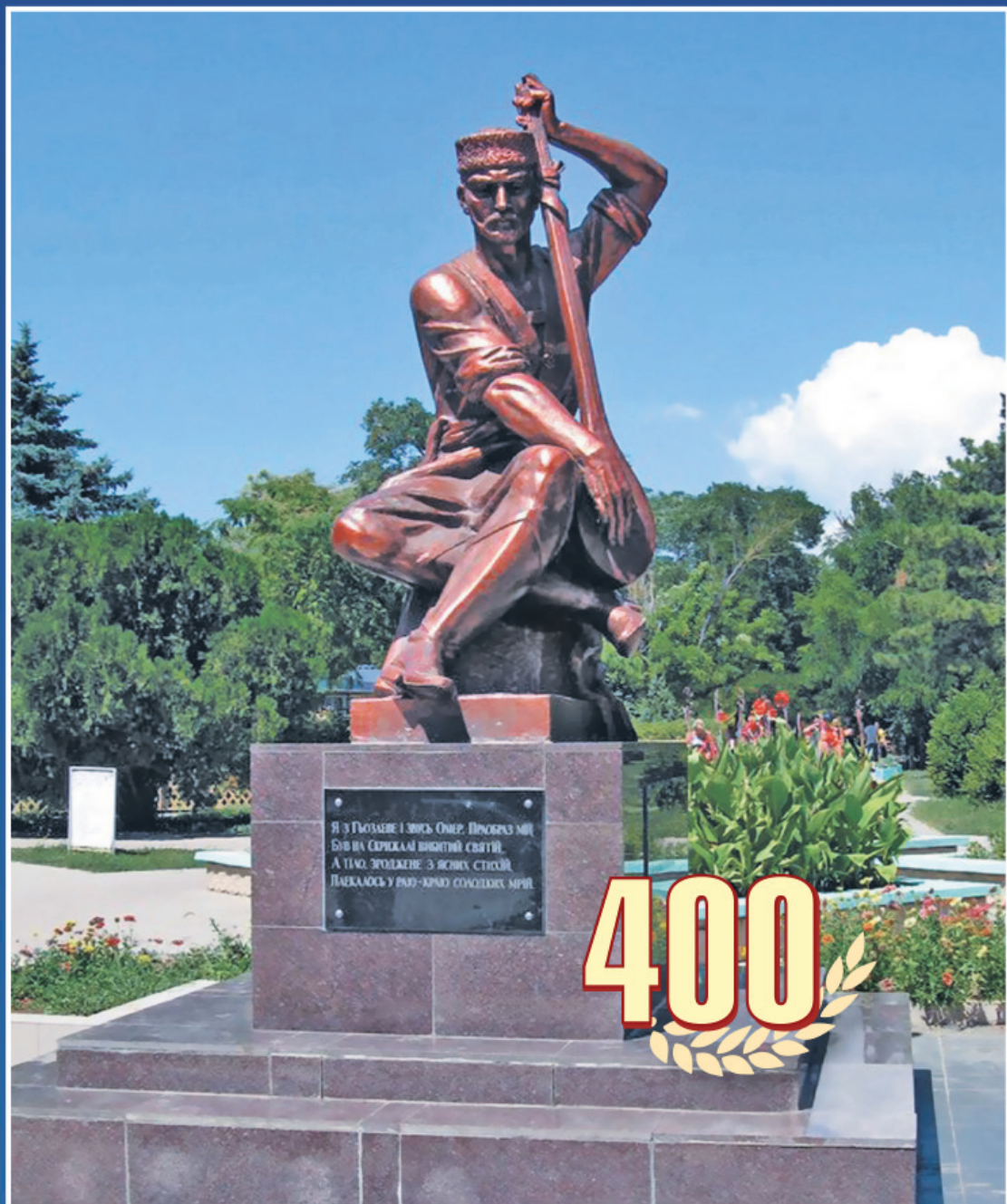
12+

ISSN 0207-642 X

ЙЫЛДЫЗ

№ 4 (262) 2021 ИЮЛЬ – АВГУСТ

КЪЫРЫМ ДЖУМХУРИЕТИ
МИЛЛЕТЛЕРАРА МУНАСЕБЕТЛЕР
ИШЛЕРИ БОЮНДЖА ДЕВЛЕТ КОМИТЕТИНИНЪ
ЭДЕБИЙ-БЕДИЙ МЕДЖМУАСЫ

Йылдыз

МЕДЖМУАСЫ

№ 4 (262) 2021 июль – август

«Йылдыз» 1976 с. чыкъып башлады

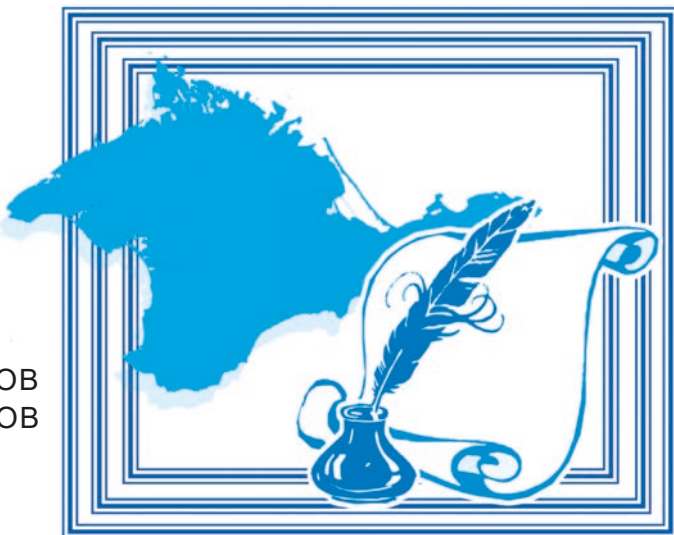
Къырымтатар тилинде эки айда бир кере нешир этиле

Баш муаррир

Дилявер ОСМАНОВ

Муарририет эйети:

Иса АБДУРАМАН
Аблязиз ВЕЛИЕВ
Айдер МЕМЕТОВ
Ирфан НАФИЕВ
Эльдар СЕЙДАМЕТОВ
Сейран СУЛЕЙМАНОВ
Урие ЭДЕМОВА
Шевкет ЮНУСОВ

«ЙЫЛДЫЗ» меджмуасынынъ муарририети

МУНДЕРИДЖЕ

Муаррир минбери

Дилявер ОСМАН. Эалини джедвельге алув кампаниясы
арфесинде базы ракъамлар ве къайдлар.....4

Несир

Сеитумер ЭМИН. Сепет ичинде къалгъан
чечеклер. Икяе6
Кольгелер. Эссе11
Киббар Мемет. Олгъан шей.....14
Япалакъ-япалакъ къар ягъа. Икяе19
Алма. Икяе.....23
Гульнара УСЕИНОВА. Ялан дюнья. Икяе.....25

Назм

Юнус ТЕМИРКЪАЯ. Къуртий баба. Шиирий романдан
парча29
Альяна ОСМАНОВА. Шиирлер54

Дияспора аятындан

Мустеджип УЛЬКЮСАЛ. Къырым ёлунда бир
омюр.....62

Эдебий такъвим

Риза ФАЗЫЛ. Ашыкъ Умер.....75
Ашыкъ УМЕР. Толушты. Гъазель.....80
Наполненность. Газель81
«Кель, дюльберим, къан эйлеме...». Семаи.....81
«Приди, красавица, ко мне...». Семаи.....82
Алемге деньишмем. Гъазель.....82
Асретлик себебинден. Гъазель83
Джиане вермем сени. Гъазель.....83
«Шу къаршыдан кельген дюльбер...». Семаи.....84

Медениет ве санат

Энвер ИЗЕТОВ. Рессам Ирфан Нафиевнинъ иджадий ёлу	85
---	----

Окъуйджылар иджадындан

Экрем ГЪАФАРОВ. Киббар Айше. Ривает эсасында язылган пьеса... ..	94
--	----

Тарих саифелери

Сеитумер ЭМИН. «Халкъымызнынъ тарихыны догъру айдынлатмалымыз».....	101
---	-----

Сюргюнлик хатырлавлары

Эсма БИЛЯЛОВА: «Я меним анамнынъ ве меним къабаатым неде эди?..»	106
Исмет МЕМЕТОВ: «Биз эки кере сюргюн этильдик».....	108
Мева ИБАДЛАЕВА: «Тек биз дегиль, бутюн халкъымыз пек къыйналды»	109
Зекие КЕРИМОВА: «Бизим чеккенлеримизни Алла кимсеге косьтермесин».	110
Эмине АБЛЯКИМОВА: «Биз Къырымдан чыкъкъанда, 18 майыснынъ акъшамы эди»	112
«Йылдыз»гъа мектюп	119

Крымскотатарская литература на русском языке

Сеитумер ЭМИН. Баллада о черной розе.....	120
Эмиль АМИТ. Память не стереть.....	122
Дилявер ОСМАН. Кладбища	126
Айдер ОСМАН. Наступит утро и будет благо. Отрывок из повести «Саба ола, хайыр ола»	127
Хайсер СЕИТЯЯ. Первый год на чужбине. Отрывок из рассказа «Ильки йылы ят топракъта».....	130

Муаррир минбери

Дилявер ОСМАЧ

Залини джедвельге алув кампаниясы арфесинде базы ракъамлар ве къайдлар

Эалини эсапкъа алмакъ тедебирлери август-сентябрь айларына бельгиленгени малюм. Бу тедебирлер эм онлайн, яни интернет вастасынен, эм эски усулнен, эв-эвден юрип отькериледжеги козьде тутула. Халкъымызнынъ нуфусы бир къач миллион олгъан девирлерни гъурур иле хатырлар экенмиз, не ичюндир нуфусымыз юзйыллар бою осьмегени, сонъки йыларда исе, атта азлашкъаны энъ къоркъунч бир фикирлерге себептир.

Эльбет, къырымтатарларнынъ нуфусы акъкъында, чешит себеплерден долайы, там олгъан малюмат олмады демек мумкюн. Окъуйыджыларымызгъа базы ракъамларыны такъдим этмекни ляйыкъ коръдик.

Къырым ханлыгъы эркъянына кирген топракъларда, яни Таман ярымадасында, шимдики Кубань топракъларында, Буджакъта (Молдавиягъа къадар

топракъларда) XVII асырда 3-5 миллион эали яшагъан. Олардан 800 бинъ – 1,5 миллионы – Къырымда.

Къырым ханлыгъы басып алынган сонъ Тюркие, Булгъаристан, Романия топракъларына кутълевий суретте кочьлер башлана. Тюркиеде олгъан менбаларгъа бинаэн XX асырда шу топракъларда 1–1,2 млн. къырымтатар яшагъан. Бу кочьлернинъ бир къач далгъасы (1785–1800, 1828–1829, 1860–1861 с.с.) нетиджесинде XX асырнынъ башына Къырымда 300-500 бинъ къырымтатары къалган.

1897 сенеси Русиеде отькерилен эалини джедвельге алув нетиджелери боюнджа Къырымда **546 592** инсан яшагъан.

Олардан:

Къырымтатарлар – 194 294 (34,1%)

Руслар – 180 963

Украинлер – 64 703

1926 сенеси:

Джеми – 713 823

Руслар – 301 398

Къырымтатарлар – 179 094

Украинлер – 77 405

1939 сенеси:

Джеми – 1 126 429

Руслар – 558 500 (49,6%)

**Къырымтатарлар – 218 900
(19,4 %)**

Украинлер – 154 100 (13,7%)

1989 сенеси:

Джеми – 2 428 294

Руслар – 1 628 114

Украинлер – 625 310

Къырымтатарлар – 38 305

2001 сенеси:

Джеми – 2 401 209

Руслар – 1 450 394

Украинлер – 576 647

Къырымтатарлар – 245 291

Татарлар – 13 602

2014 сенеси:

Джеми – 2 284 769

Руслар – 1 492 078

Украинлер – 344 515

**Къырымтатарлар – 232 340
(10,57%)**

Татарлар – 44 996

Иште, аман-аман бир асырдан зияде олгъан ресмий ракъамлар бойле. Нуфусымыз пек агъыр оськенини коремиз. Якъында бу акъта эски бир танышымнен сёз юрсетир экенмиз, о, президент мемуриетинден къырымтатарларнынъ нуфусы 2011 сенеси 400 биньдир дегенлерини къайд этти.

2014 сенеси джедвелинде къырымтатарлар ве татарлар косътерильгени ве татарларнынъ нуфусы, не ичюндир, бир кереден 13 биньден (2001с.) тап 44 биньге котерильген. Демек, базы къырымтатарлар эмиет бермейип, озьлерини татар деп бельгилеген олсалар керек. Къырымтатар тилини ана тили этип **171 517**, татар тилини исе **79 638** инсан къайд эткен. Русие къанунлары боюнджа исе инсан миллетини, тилини озю насыл беян этсе джедвельде ойле де языыр. Бунъа гъает мукъайт олмалыдыр.

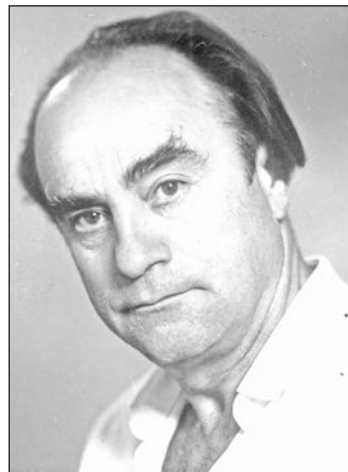
90-нджы сенелери Къазанда татарлар арасында биз татарлар дегиль, биз булгъарлар деген апансыздан бир аркет башлангъан эди. Бу болюджиликни кимдир махсус тешкиль эткенини анълагъан татар алимлери деръал аркет этип, меселенинь огюни алдылар. Нетиджеде озьлерини «булгъар» деп, бельгилеген тек бир къач юз адам олгъан, оларда джедвельде «башкъалар» сыфатында бельгиленгенлер. Кыскъасы, не татар не де булгъар олдылар. Къырымда да къырымтатарларны бир къач аднен бельгилемек телюкесини инкяр этмек мумкюн дегильдир. Демек, бизим арамызда да «башкъалар» олып къалмагъа истемегенлер озьлерини къырымтатар этип бельгилемек кереклигини анъламалыдырлар.

Сеитумер ЭМИЧ

Сепет ичинде кьалгъан чечеклер

Икяе

Алтын кузь. Акъшам устю серин ельчик эсип алды. Куньдюзи этинъи-тенинъи якъкъан сыджакътан сонъ, азгъана гонъюль охшайыджы ельчик биле, шадлыкъ кетире.

Ельчик сараргъан япракъларны анда-мында уфюрди. Ёллар, сокъакълар – бутюн орталыкъ алтын тюз чаршафнен орьтюльди. Атта, джеviz тереклерининъ устюнден къушлар да «гуррр» этип, учып кеттилер. Дерсинъ, ашыкъалар. Геджелейин ёлда кьалмагъа истемеселер керек...

Юваларына ашыкъалар. Ювалары кьайда? Бармы? Кьайсы диярда? Ёкъса, оларнынъ юваларыны да боздылармы? Оны ич кимсе бильмей. Озьлери, тек озьлери билелер. Мен де билем. Башыма кельген ал. Шимди олар «гуррр» этип учты кеттилер.

Яхшы. Сербест олмакъ яхшы. Учмакъ, сербест учмакъ, хаял! Сербестликке алышкъанлар къамачавда отурамайлар. Эписи бир, бир кунъ ола, олар баш котере ве ёлгъа чыкъалар. Къушлар да, инсанлар да. Озенлер де. Номай ве кучлю акъкъан озеннинъ огюни тый да бакъ. Сув топланыр-топланыр да, бир кунъ пекинтини шатыр-шутыр гудюрдетип йыкъар, девирир, огюне расткельген эр шейни басар кетер. Бар да, оны токътатаджакъ ол! Бир шей хайыр этмез. Эльбет, шимди инсанлар нидже озенлернинъ беллерини демир ве бетон иле багълайлар. Оларны истеген тарафларына акъыталар. Инсанларгъа хызмет эттирелер. Мына,

мисаль, янымыздаки Сырдарья. Фархад ве Ширин къаялары астында онынъ коксюне не къадар таш, бетон, демир бастырдылар. Амма, бир кунъ гедже, топлангъан сув оны патлатты ве биньернен къуруджылар онынъ огюни кесмек ичюн геджелейин бузлагъан сув ичине озьерини ташлап, ташкъыннынъ огюни алмагъа курештилер. Догъру, онынъ бир даа огюни пекиттилер. Лякин, бу эписи табияткъа къаршы олгъан арекет эди... Табиат исе, ич бир вакъыт, ич кимсеге сонъуна къадар таби олмаз. Бир кунъ келе, табият озъ ишини япа. Якъа-йыкъа, патлата-парлай. Авада къушларнынъ учувыны насыл токътатаджакъсынъ? Оларнынъ огюне бент чекамазсынъ! Инсанлар да шай. Бир кунъ келе, сабырлар тюкене, сербестлик ичюн ираделери къайнай ве артыкъ оларны ич бир къувет бойсундырамай. Ич бир къувет! Атта олюм биле...

Мен о кунълерни беклерим.

Мен дегиль, бизлер де, о кунълерни беклеп турамыз. Беклемек не демек?! Бир кунъ ола, бизлер де гурюльдермиз. Учмасакъ да, котерилирмиз. Шимдики тынчыкънынъ-сабырнынъ сонъу келеята...

Бу – фельсефе, хаял дегиль. Къанатларымыз къырылса да, учмасакъ да, аякъ устюне турармыз. Учмагъа ынтылгъанда, къанатларгъа малик олурмыз!

Ельчик, сакин ельчик эсе. Кунеш Къушкъаянынъ артына янтайды. Къонайым деп тура... Къаянынъ энъсесинде созулгъан кунешнинъ шавлелери аллы-гулли ёлакъларнен кок юзюни кесекледди. Уфукъ алев ичинде къалды. Туташты-янды.

Кунъдюз шаматасы кесильди. Орталыкъны тынчыкъ къаплады. Эр шей раатлана. Топракъ да тыныкъ-тыныкъ нефес ала. Ёллар да. Эльбет де, бутюн кунъ ёллар да раатлыкъ корьмейлер.

Ёллар... Олар да, инсанларгъа ошап, чеши-чешит олалар. Ташлы ёллар. Тозлу ёллар. Къумлу ёллар. Демир ёллар... Узун ве къыска ёллар... Догъган-оськен, ана-баба юртундан узакъ ве къанлы, козьяшлы ёллар... Бекташ къарт да о ёлларнынъ чо-къусыны корьди. Бири оны, кичкене олгъанда, мектепке алып барды. Дигери – юзюм багъларына. Сонъ, бираз кечкен йыллардан сонъ исе, севги багъчасына... Денъиз ялысына алып тюшкен сокъакълар – къаялы-ташлы сокъакълар ич бир вакъыт хатринден силинмедилер. Ватанына душман къаст эткен заманда исе, оны къатты дженк ёллары талап эттилер. Тап сонъу, чамурлы, къанлы чекменли, коксюнде йылдызны анъдыргъан, кунеш нурларынен йылтырагъан демир парчалы орденлернен, болдургъан-талгъан аскерни кунъбатыдан кунъдогъушкъа – узакъ ёлларгъа айдадылар.... Такъдир оны бу ёлларнен бербат Бекабадкъа алып кельди. Бундан сонъ кимнинъ къулы олгъаны белли...

Шимди мында. Мына шай. О ёллар, о куньлер кечтилер. Я бунь иле ёллар биттилерми? Ёкъ, мен беллесем, битмедилер. Энъ эсас ве мешур ёллар келеджекте.

Дейджегим, эр шейнинъ бир сырасы ола экен. Эрте-кеч ат айлана, айлана, къазыгына байлана дегенлери киби, дюнья да айлана, омюр девам эте, вакъты кельгенде эр шей ёлуна мине...

Бекташ къарт баягы яшларында олганына бакъмадан, пенсиясына эмиет бермей, эп чалыша. Гъурбетлик омрю, иши гъает шефкъатсыз ве агъыр олса да, намус ве виджданынен чалыша. Ёкъ, чалышмаса о ачтан олер беллемень. Огъулары, къызлары, торунлары осип еттилер, олар оны къл устюнде туталар. Ашысуву да богъурдакътан. Кийими де бар. Лякин, гъурбетлик оны пек ынджыта, эсинде-тюшюнде Къара денъиз, дагълар-ташлар. Юреги агъыра. Чалышмаса, тарсыкъа. Эмек онъа къуванч ве сеадет кетире. Ойле алышкъан.

Тюневин Бекташ къартны идареге чагъырдылар. Асылда о идареден авлакъта ишлемей. Бу буюк истисал ханенинъ мейданлыгында багъчеван чалыша. Эгер де сиз язда, я да кузьде бу орталыкънынъ гулюни-чечеклерини бир корьсенъиз де! О ерден кечип кеталмазсыз. Саатлернен о ерлерде эгленип, о чечеклерининъ, гуллернинъ кълкъусынен нефес алмагъа истерсиз. Севдалар акъшам къаранлыгы

тюшкен сонъ, анда далып, севгилилерине гульчемберлер багъышлайлар. Эбет, бир-де-бир кимсе куньдюзлери Бекташ къарткъа мураджаат этсе, о даа да гузеллерини топлап берир, о бойле де япа...

Лякин, геджелейин Бекташ къартны къайдан тапарсынъ?!

Идареде онъа Алупкада раатланмагъа путевка бергенлерини ве путевка исе «алевленип янгъаныны» – вакъты кечейткъаныны айтып, самолетнен учмакъ кереклигини билъдирдилер. Путевка бедава. Девлет эсабына. Бундан да башкъа, ёл парасы ве даа башкъа ярдымлар да япыладжакъ. Яшы етмишлерни кечкен адамгъа даа не керек! Аша, юкъла, кез... Къарт къуванды. Къызыл-ташкъа да бараджакъ! Эм путевкагъа, онъа япылгъан урьметке ве эм де достунен корюшеджек... Анда, Алупкада, досту бар. Султан акъай. Онъа бараджакъ. Чокъ шейлер хатырлайджакъ. Агълайджакъ. Ичиндеки дердини тёледжек. Я не ичюн? Яшлыкътан берли бири-бирлерини севип-сайгъан досту энди оны беклемей. Ольди. Мезарда ята. Оны кореджек. Бекташ къарт онъа да разы. Не япсын? Шимди, бизим алымызда, олюнъе-тиринъе бармагъа да мухтаджсынъ. Эльбет де, сагъ олгъан олса, башкъа. Сагъ олгъанда барамады. Шай олды. Шимди корюшеджеклер...

Бекташ къарт эвге къайтты. Джемиле аптеге къуванчлы хаберни айтты. Джемиле апте де къуванды. Шу арада акъайына ёлгъа азырлыкъ ичюн арекетленмеге башлады. Бекташ къарт азбаргъа

чыкты. Багъчаны доланды. Этрафны козьден кечирди. Куннинъ сонъу олгъанындан, чабикликнен бир кучакъ чечек ве гуль топлады. Оларны мукъайтыкьнен сепет ичине тизди. Сепетнинъ устюни къампа япракъларынен япты. Салкъын сувлы арыкьнынъ четине къойды. Салкъында, сувда, сабагъа къадар солмазлар деп, ойланды... Солсалар да, эписи бир бу чечек ве гуллерни алып кетеджек! Саба эрте самолеткъа минер ве весселям! Беш-алты сааттен Алупкада...

Бекташ къартнынъ козю алдында, бир анъ ичинде, ярынки кунъ келип-кечти: Акъмесджитте самолеттан тюшкени киби, троллейбускъа мине, дагъларны-ташларны, чокътан берли асрет кеткен денъиз ялысыны сейир этип, Алуштаны кече, Ялта ёлунда Кызылташнынъ таш-топрагъына тиз чёкип опе ве кене де ёлуны девам эте, Алупкагъа келип чыкъа.

Бойлеликнен беш-алты саатлыкъ ёлдан сонъ, коксюни туман баскъан Ай-Петр тюбюнде, Алупкада ола. Пожаркагъа чыкъа. Тиз чёке. Чечеклерни мерхум достунынъ босагъасы устуне къоя. Баш эге. Селямлашалар... Келип-кечкен фелякетлерни хатырлайлар.

Онынънен сагълыкълашыр киби, еринден котериле. Ашагъы, гульбагъча мейданына тюшер. Султан достунынъ огълу – Амет-Ханнынъ янына келир. Онынъ эйкелине. Онъа да кетирген чечеклеринден бир топ чечек бере.... Башыны котерип, Амет-Хангъа бакъар. Бекташ къартнынъ козю огюнде кичкене Аметчик пейда олур. Хаяллар ичинде къалыр.

Коклер Султанына сагъ олгъанда эйкель тикленди. Истеселер де, истемеселер де. Башталары догъган Алупкасында дегиль де; де Москвада, де Дагъыстанда, де Къазанда ве даа бильмем къайда эйкельни къоймакъ истедилер. Лякин о, Амет-Хан бунъа къайиль олмады. Онынъ талабы ве умум къанунларгъа коре, эйкель онынъ догъган еринде-топрагъында олмакъ керек. Ахыр-сонъу ойле де олды. Эйкель тувган Алупкада тикленди. Ватан ве халкъ огюнде дешетли урушларда косътерген къараманлыкълары ичюн. О эбедий бизнен. Эбедий! Бу эйкель онынъ дюнья тургъандже, сагъ-селямет бизлернен оладжагъынынъ ифадесидир. Сагъ ол, Шаин! Сагъ ол, денъиз огълу! Сагъ ол, коклер Султаны! Чокъ яша, тувган топракъкъа аякъ баскъан Халкъ огълу!

Мына шимди чечек сепетини арыкъ кенарына сувгъа къояракъ, бу тюшюнджелер Бекташ къартнынъ хаялында йылдырым чабиклигинен якъылдадылар...

...Бекташ къарт арыкьнынъ сувуна къолларыны чайкъады. Сонъ, котерильди. Азбарыны бир даа козьден кечирди... Эй, дюнья – деген киби, кокюс кечирди. Мен бу ерге аякъ баскъанда, мында борюлер улур эдилер. Мында яшайыш олур деп, тюшюнемек биле мумкюн дегиль эди. Амма шимди бакъ, бу ерлер дженнетке чевирильдилер.... Халкъымызнынъ джаны, къаны, козьяшы, эмеги

нелер-нелер догъурмады! Инанмакънынъ чареси ёкъ, деген киби, хаяллар ичинде къалгъаныны дуймай къалды ве бир кереден башына эсини джыйып, эвге якъынлады...

Бекташ къартны ёлгъа озгъармакъ мунасебетинен софраны азырламагъа азырлыкъ корюльди. Гедженинъ иши белли. Хусусан ашыкъкъанда. Не де олса, эр шей сырасында. Джемиле аптеяны духовкадан чыкъарылгъан локъум тавасыны къона устюне къойды. Хошаф бошатты. Шу арада аятнынъ къапысы ачылды. Зий-чув гогерджинлер киби гурюльдеп, бир къат яш ве къызлар ичериге кирдилер. Бекташ къартнынъ кедерли юреги бираз чезильди. Булар – торунлар. Шимди ана-бабалары да келеджеклер. Олар, дерсинъ, эвельдже муждеге кельгенлер...

Бираз вакъыттан сонъ, сой-соп, къолум-къомшу къона башына отурдылар. Қона балабан тегерек столнен деньишти. Локъум ашалды. Эт къавурылды. Шарап ичильди. Ыырланды... Бираз козьашы да тегюльди. Қуванч ве асретлик – гурбетлик козьашы.

Кечке къадар отурылды. Кечкенлер хатырланды, келеджек кунлер хаял ичинде къалдылар. Сонъ эр кес эвине къайтты.

Бекташ къарт союнмай, сет устюнде юкълап къалды.

Саба, танъ вакътында, Бекташ къарт сет устюнде омюрлик уянмай, джеэннем ёлларына дёнди...

Чечеклер арыкъ кенарында, сепет ичинде къалдылар.

Кель заман-кет заман, арадан йыллар кечерлер. Бекташ къартнынъ торунлары осер-етиширлер. Қартбабанынъ ниетини-арзусыны ерине кетирирлер.

Эки торун – Али ве Айше ёлгъа чыкъмагъа азырланырлар. Қартбабасынынъ сепетине кузь чечеклерини толдурырлар, дерсинъ, Бекташ къартбаба оларгъа васиет эткен, эки торун да ёлгъа чыкъар. Қартбаба кетеджек ёлларнен, биринджи оларакъ баба-деде Ватанына келип етерлер.

Аджайип дюнья! Алупка!

Акъыллар етишмез дюнья!

Қартбабанынъ чечеклернен толу сепети, дерьялар-деньизлер, дагълар-ташлар кечип, Алупкагъа келип чыкъар...

Бекташ къартбаба гурбетликте, Ватандан узакъта, омюрлик къалыр. Ах, сени мераметсиз дюнья! Ялан дюнья!

Торунлар, торунлар... Баба-деде адетлерини, чектиклерини унутмагъан торунлар. О кунлерни унутсанъыз, Ватансыз къалырсыз. Джоймакъ – къолай. Тапмакъ – Алланынъ азабы.

Алилер, Айшелер, сизлерсиз Ватан ёкъ. Ватансыз исе омюр ёкъ. Гурбетликте къалгъанлар Ватангъа асрет кеттилер. Акъшам-саба, яткъанда-тургъанда оларны анъармыз. Эсарет ичинден бар кучюмизни топлап, яныдан, бутюн Халкъымыз Дюньягъа котерилир.

Бугуньде-бугунь халкъымыз агъыр вазиятте, лякин келеджеги айдын. Макъсадымыз белли – янъыдан Девлетимизни къурмакъ. Онынъ ичюн курешир ве бутюн зорлукъларгъа даяныр, адым-адым топрагъымызда адымлар ве ич бир вакъыт Ватангъа севгимизни, онъа садыкълыгъымызны унутмамыз.

1974-1992 сс. Ташкент-Акъмесджит.

МУЭЛЛИФТЕН:

Икяенинь биринджи къысмы та етмишинджи йыллари язылып газета саифелеринде, энъ эсас ерлери къысқарттылып, басылгъан эди. Эльбет де, вакъытлар башкъа эди, эр бир язылгъан эсер ве макъале къатты незаретке огъратыла эди.

Янъыдан бу икяени дердж эткенимнинъ себеби – торунларымызнынъ алидженап арекетлери олды.

Кольгелер

Эссе

*Арадан чокъ йыллар кечти. Шимди хатырлайым.
Гедже, къаранлыкъ гедже.*

Акъмесджитнинъ белли сокъакъларындан биринде, юксек чокъ къатлы эвлернинъ арасында сыкъылып къалгъан бир къатлы, алча-чыкъ, тёпеси кираметли эвчикнинъ пенджересинден ярыкъ сезиле. Мен о ярыкъкъа тараф кетем. Арада-сырада янымдан машиналар зырылдап кечелер. Оларнынъ фенерлеринден ярыкълангъан сокъакъ ялтырай. Мен ашыкъмайым, озь-озюмнен сёйленип кетем. Атта сесим биле чыкъкъан киби келе. Дерсинь, бираз чылдыргъаным! Эльбетте, хатырламагъа себеплер олса керек.

Эвге якъынлагъанда токътадым. Сонъ азбар къапычыкъкъа догърулдым. Мен оны сюфте сефер корьгенде, бегенген эдим. Узунджа бойлу, гурь, къою сары сачлары омузлары устюнден белине къадар саркъкъан. Козьлери мени даа зияде айретте къалдырдылар. О мавы козьлер! Парлакъ козьлер! Кирпиклер. Юрекке ханджер киби санчылгъан кирпиклер!

Асыл да, къадынларнынъ козьлеринде тылсымлы аяметлер янар, олар коксюньни дельме-тешик этерлер! Оларгъа эслеп бакъсань, оларда о къадар гизли-сырлы дуйгъулар бар ки, оны аныламакънынъ чареси тапылмаз.

Мына мен илькиде, бойле козьлернинъ эсири олаздым...

Онынъ козьлеринде онынъ видждан темизлигини корьдим. Инсаниетлик сездим. О мавы атешнен янгъан козьлер! Асыл да, сиз

серин тань сабасы, уфуклар кызарып янганда, денъиз корь-динъизми? Денъиз! Онынъ мор коксюнде – ачув ве севги. Онынъ коксюнде – омюр ве олюм. Онынъ коксюнде – кьанатлы, дешетли далгъалар. Онынъ багърында – битмез-тюкенмез инджилер. Онынъ юзюнде – бир анъ ичинде – бинълернен денъишкен ренклер. Омюрлик анълашылмагъан чал къушлар...

Кебире. О менимле муамеледе булунганда ташкын юрекли ве саде, ачыкъ гонъюлли, яманлыкъсыз дуюлыр эди. О, койлю кызлар киби, утанчакъ, сакин сеснен лакъырды этер, эр шейни ачыкъ сёйлер, кулюмсиреп алыр эди. Санарсынъ, насылдыр бир юрек охшайдыжы йырны йырлар. Ойле бир аэнк эшитилир эди. Ойле олса да, сербестлигининъ кьарарыны ве озюнинъ кыйметини билир эди.

Мен оны бутюн юрегимнен севдим. Куньлерден биринде, тесадюфен корюшкенде, элимдеки кягъытларны корип, манъа кулюмсиреди ве о кягъытларнен меракъланды. Меним элимде исе, иш кягъытларым иле, ресимханеден янъы чыкъарткъан ресимлерим, даа къурумагъан алда сарылы эдилер. Мен онынъ меракълангъаныны корип, шакъанен ресимимни онъа теклиф эткен киби олдым. О исе: – Ёкъ, ёкъ, бу аз. Я, озюнь... я да ич бир шейинъ керекмей деп, козьлериме бакъты ве кьолуны кьалтырагъан киби корюльген кокюслери устуне басып: – Сен меним юрегимдесинъ, онынъ ич бир кимсе киралмагъан, коралмагъан кошесиндесинъ, анъладыньмы?.. – деп, чабикликнен сокъакъ бою адымлады, дерсинъ, айткъан сёзлерининъ тесиринден утанды ве кьачып кетти.

Эртеси куню мен бу эвчикке кельдим ве анасындан оны сорадым. Озю эвде ёкъ эди. Бабадан чокътан оксюз кьалгъан кыз бала, анасынынъ бирден-бир таянгъычы, къуванчы эди. Меним анълагъанымна коре, оларнынъ мунасебетлери ана-баладан башкъа, дигер бир достлукъ аляметине де бенъзер эди. Мен анасынынъ маналы бакъышындан ве джевабындан нелердир сездим. Недир айтылмай кьалды.

– Мен оны сизге кеткендир, деп белледим, амма ойле дегиль экен... – деп джевап берди анасы.

Мен эвге кьайттым. О бизге кельмеген. Ишханесине кирдим, корьмедим. Кимседен сорамагъа ар эттим. Кьайттым. Акъшам устю кене де эвлерине бардым...

Башымда онынъ тюневин айткъан сёзлери доланып юрдилер... Бу шакъа эдими, ёкъса юректен айтылгъан фикир эдими?! Мен ачувландым. Инатландым ве баягъы вакъытлар оны корьмеге тырышмадым... Кунь-куньден шейтанлар фикирлеримни чыбалтып башладылар. Кьарарсыз перишанлыкълар башымны айландырдылар. Чешит этеклернинъ пешинден тюштим...

Апансыздан бир кунь анасы вефат этти. Эшиттим дегенджек,

етип бардым. Дженазе куню эди. Якъынлар ве сой-акърабалар... Башына тюшкен бу агъыр гъайып оны сѣндюрген. Биз, дуюлыр-дуюлмаз селямлаштыкъ. Мас-мавы козьлер козьашынен ялтырар, козьашлары янакъларындан тыгъырып акъар эдилер. Мен исе онъа ич бир тюрюю ярдым япалмагъанымны анълар ве юректен яныкълар эдим...

Арадан афталар, айлар кечтилер. Корюшювлер сийреклекшти. Кебире денъише берди. Ахыр-сонъу, куньлерден биринде хаберсиз-теберсиз къайсыдыр бир сойларына чыкъып кете...

Мен сораштырдым, лякин пешинден тюшип кетмедим. Быралкъы куньлер эп девам этилер. Узакъларгъа кеттим. Оны унутырым, дедим. Унутмадым. Онынъ айткъан сѣзлери бинъ-бир кере къафамда доланды, юрегимни къалтыраттылар...

Бугунъ кеч олгъанда поезддан тюштим. Озь-озюмнен сѣйлене берип, сокъакъ бою адымлайым...

Азбар къапычыкъ огюнде токъталдым. Пенджереден чыкъкъан ярыкъ азбар сокъачыгъыны ярыкълата. Азбар къапычыкъ аралыкъ къалгъан, сонъуна къадар япылмагъан. Мен яваштан къапычыкъны ачам ве азбаргъа кирем, ярыкъ чыкъкъан пенджере тарафкъа айланам. Чильтер пенджере пердесинден одадаки сечильген эки кольге мени абдыратты. Апансыздан башымдан аякъларыма къадар къайнагъан сув тѣкюльген киби олды. Бирден пенджереден кенаргъа чекильдим, диваргъа таяндым. Гедженинъ къаранлыгъындан бетер козюмни къаранлыкъ басты.

О кимлернинъ кольгелери эди?! Ёкъса, меним козюме ойле корюндими?

Мен бир даа пенджереге якъынлаштым дегендже, ярыкъ сѣнди...

– Бу гедже мен нелер-нелер хатырламадым... – деди Сервер къыскъа икяесини битирип.

Мен онынъ эски дертлерини къозгъамакъ истемедим. Истемесем де сѣйледим: энъ буюк зенгинлик – хатырлавдыр, – дедим, – оны ич бир кимсе ёкъ эталмаз.

Сен манъа да чокъ шейлер хатырлаттынъ. Сагъ ол.

Киббар Мемет

Олгъан шей

Ойле ола ки, кимерде, чокътан берли унутылгъан бир йырнынъ макъамы акъылыньа келе, сёзлерини унуткъан олсанъ да, оны хатырламагъа тырыша ве йырлайджакъ оласынъ. Эм, чекише-чекише, баягъы бир вакъыттан сонъ, йырнынъ макъамыны йырламагъа башлайсынъ. Мына, бойле бир унутылгъан йырнынъ макъамыны теренден хатырлап башлагъан киби, меним акъылыма къайдандыр бильмем, Мемет тюшти. Бирден козюм огюнде онынъ юзю пейда олды. Ве яваш-яваш, бутюн бой-къияфетинен зеинимде джанланды. Не ичюн, къайдан ве не мунасебеттен мен оны хатырлагъанымны аньлатамам. Лякин бир шейни айта билем: о акъылыма тесадюфен кельгенинен берли, мен онынъ азабындан къуртуламайым. Не ичюн, бильмем.

Биринджи вакъытларда мен оны мектепте, сыныфта ян-янаша отургъанымизны корем. Сонъ мектеп азбарында, джеvizликте каре ойнагъанымиз козюм огюнде джанлана. О топны вызылдатып ата ве куле. Бир кошеден дигер кошеге чапа. Менимнен Буюк-Озенбаш коюнде окъугъан мектеп аркъадашларым, Меметни хатырлайсызмы? Кимерде о, элинде бир комюр парчасынен топракъ устюнде нелердир чызгъалар эди. О бизге бакъкъанда гузель кийинир, деерлик эр вакъыт шень корюнир, озюни буюклер сырасына къошмагъа тырышыр эди. Мен мектепни битирген сонъ олгъан корюшювлеримизни хатырлайым. О, энди яш йигитлер арасында, олардан артта къалмай. Устюнде къыйметли ве дюльбер тикильген костюм, аякъларында исе, йылтыравукъ потюклер. Кенъ якъалы беяз кольмек киер ве озюни сербест бир алда тутар, къызлар арасында озюнинъ акимлигини косътермеге унутмаз эди. Сонъ вакъытларда, къадын-къызлар джемиетинде, даа догърусы оларнынъ алеминде итибары кеткен сайын кенишлеген эди...

Отуз яшларына кельгенде о, энди яшайыштан бираз болдургъан киби сезильсе де, яшайыш ёлуны денъиштирмеди. Пара масрафлары оны бираз раатсызламагъа башлады. О сонъ вакъытларда янъы-янъы костюмлер, потюклер, кольмеклер дегиль де, атта кильмеси бираз чиркин олгъан урбаларны кийди. Сонъ, бирден козь огюнден джоюлып кетти. Дерсинъ, тоз-думангъа чевирильди ве авагъа учты, изи биле къалмады. Энди ады-намы аньылмагъан, унутылгъан бир заманда кене де пейда олды. Пейда олды ве орталыкъкъа онынъ эвленюв хабери джайрады. Эльбет де бутюн вакъыт сербест ве быралкъы яшайыш кечирген адамгъа эвленмек-къапкъангъа тюшмек къолай шей дегиль эди. О бу къапкъангъа

тюшмеге меджбур олды. Эвленюв хабери мени чокъ эеджанландырмады. Лякин баягы вакытлардан сонъ, башкъа хабер кельди – Мемет ольди, дедилер.

Мен бу хаберде де бир хаталыкъ сезмедим. Хасталанды-ольди. Эм керчектен де озюнинъ дюльберлигинден, зенгинлигинден, бойле сербест быралкъы яшайышындан себеп, ольди. Янып ольди.

Энди мен онынъ бутюн яшайышыны, кечирген омюрини хатырлайым. О, мен бильгенимден берли, ер юзюнде юрмей, авада учар эди. Онынъ такъдири башкъаларынынъ такъдирине ошамаз эди. Иште, такъдирининъ сонъу да бойле битти. Онынъ акъкъында бильгенлерим ве эшиткенлерим онынъ яшайышыны анъламагъа ёл ача. Мен онынъ эр аткъан адымыны, юрегининъ урушыны, козьлерининъ бакъышыны, бутюн инджеликлернен сечип чыкъар, ве ахыр-сонъу не иле битеджегини, чокъ вакыт кечкен сонъ, онынъ яшайышыны ве олюмини анъларым.

Онынъ бабасы ве анасы ёкъ эди. О яшлыгында олардан марум къалды. Бирден-бир къартбабасы (баба тарафтан) ве онынъ зенгинлиги Меметнинъ эм кечмиши ве эм де келеджеги эди. Къартбаба, оны сонъки куньлерине къадар бейлер-бейи киби яшатты. Онынъ ич бир шейге ихтияджы олмады. О бирден-бир торунына япышты ве озю де бир бала киби омюр кечирди. Инсан къартлыгында тыпкъы балагъа ошай дегенлери киби, къартбаба да балалыгына къайтты ве эки бала эр вакыт бир-бирлерини анълап яшадылар. Олар бизге якъын яшай эдилер. Деделеринден къалгъан эки къатлы балабан, таштан ясалгъан бу къавий ве дюльбер эв дженктен эвель койде энъ корюмли эв эди. Эвнинъ ог азбары багъчалыкъ, дагъ тарафы исе, вишнелик эди. Олар тек экиси бу секиз одалыкъ ве кениш софалы эвде яшар, онынъ уджу-буджагынынъ чаресини тапамаз эдилер. Мында эр шей Меметнинъ дегени киби япылыр ве онъа таби олуныр эди. Белли олгъаны киби, инсан деген инсан бутюн вакыт бир тюрю емектен я да эгленювден безе. Чешит-чешит шейлер истей, зияде сербестликке уруна. Мемет де барлыкъ, боллукъ ичинде яшай, ич бир шейге ихтияджы олмай. Ашы – эльден, суву – гольден деген киби, кунь кечире. Балалыкътаки оюнджакълар оны бездире, о эп янъы-янъы оюнджакълар къыдыра...

Мектепке эвден безгенинден ве алышкъанындан къатнар эди.

Меним козюм огюнде онынъ азгъын ве беяз юзю, индже дудакълары, сарыджа кирпичкери ве кичкене, къаверенки козьлери джанлана. Сачлары ортадан джикнен экиге таралгъан. Асыл да, бир хаста балагъа ошай. Эльбет де, бу вазиет онынъ къорчаланмасыны талап эте эди. О вакытларда он эки-он учь яшларында осьмюр окъумагъа истемесе де, Алланынъ ирадесинен, башкъа дерслерден зайыф олгъанына бакъмадан, ресим япувда онынъ чеберлиги ве иджадий усталыгъы дююла эди. О шакъа ресим-

лерини гузель япа. Оджаларынынъ базыларыны ойле ресимге алыр эди ки, шашыладжакъ шей! О, бир айланган арада, дивар къаршысында, кимнинъдир ресимини бир сание ичинде комюр парчасынен ясап ташлар эди. Кимерде бир, оджалардан кимсе шамата котереджек олса, къартбабанынъ бу орталыкъларда олган итибары Меметни къуртарыр эди. Арыкъ, чырайсыз ве хастаджан корюльген бу бала, айры бир тербиесиз, бильгиден зайыф балаларнынъ башы сайылыр, оларнен чешит къурназлыкълар япар эдилер.

Бир кере мен оны мектеп азбарында балабан бир джийрен ат устюнде корьдим. Онынъ этрафында топланган къызлар, бир-бирлеринен кулюшелер. Эльбет де, бу энди, мен беллесем, онынъды сыныфта олганда эди. Даа бир сефер, омузына илинген авджи тюфеги ве белиндеки къушагында салланып турган эки тавшаннен дагдан догъру мектепке кельди...

Биз ёкъсузлыкьнен чекишип окъуган бир заманда, о яшайышнынъ бутюн зевкъыны сюрген бала эди. Мен шимди о куньлерни хатырлап, бойле къараргъа келем: яшайышнынъ бутюн гузеллигинден файдаланмагъа бильмек, менимджесине буюк истидаттыр.

Мектепни битирген сонъ, мен оны корьмедим. Мени окъув ёллары башкъа тарафларгъа алып кеттилер. Оны исе, сонъундан анылагъаныма коре, яшайышнынъ гурьдели рузгъары эп коклерге учурды.

Яшлыгынынъ биринджи йыллары, мына шай гурьдели кечтилер. Къартбаба олеркен, онъа буюк, зенгин асабалыкъ къалдырды. Башкъа бир адам, онынъ еринде олса, бу барлыкьны-асабалыкъны арттырмагъа тырышыр ве зенгинликке зенгинлик къошар эди. Лякин бу фикир онынъ акъылына биле кельмедиди. О, къартбаба олген сонъ, олган параларыны савурмагъа башлады. Кезинтилер, къадын-къызлар ве даа башкъа сербест арекетлер параларнынъ арманында ойнадылар...

Азыр акъчалар биткен сонъ, эвлерини ве багъчаларыны сатты. Къартбабасына кимлернинъ де борджлары олган олса, оларны сорамады, ич бир кимседен талап этмедиди. Энъ бир агъыр вазиятке къалганда биле, кимсеге мураджаатта булунмады. О бутюн вакъыт койде къартбабасынынъ эвинде яшады. Къартбабасына олган урьметини бойлеликнен тамамы иле исбат этти. Лякин афта сайын бир къач кунъ шеэрге – Акъмесджитке кезмеге кетер, енгиль этеклернен ресторанларда ве бильмем даа башкъа шаматалы эвлерде вакъыт кечирир, параларны онъгъа-солгъа сепип къайтыр эди. Бойле сербест яшайыш кечиргенине бакъмадан, озюни тутмагъа билир, баба-деде-къартбабасынынъ намыны джоймаз, адамларнен муамелесини сакъламагъа тырышыр ве ич кимсеге зарар кетирмез эди.

Бойле сербест, енгиль яшайыш кечирсе де, юрегиндеки темиз

севгини джоймады, аксине, бу севги оны ич бир ерде быракъмады. О Ибраим агъанынь кызы Алимени пек севди. Алименинь гуръ ве узун, алтын тюсте сачлары омузлары устюне далгъалар киби яйылып, дерсинь, омузларындан басар киби корюнир. Онынъ дюльбер, назик вуджуды яш бир фиданны анъдырыр ве юргенде бираз салланыр. Озюни киббарджа туткъан бу гузельден-гузель кызы, Меметнинъ къапкъанына тюшти. Меметнинъ перишан адетлери себебинден, эм ондан ве эм де вары-вариетинден марум къалды. Бойле олса да, бу гузель онынъ юрегининъ энъ гизли бир кошесинде, атеш ичинде янар ве онынъ къаранлыкъ кунъдюз ве геджелерини ярыкъландырыр эди. Бойлеликнен, онынъ яшлыгъы чабик акъкъан озен киби акъты ве Алименинь къокъусындан башкъа эр шейни ювып-сипирип алып кетти.

Иште бойле бир кунъде, джебинде бир тотлу капиги къалмагъан вакъытта о яшайышнынъ фаркъына бармайып токъталды... Энди отуз яшларына кельгенде артыкъ не япаджагъыны бильмейип, шашмалагъан киби олды. Башкъасы чокъ тюшюнмей, борджла-ныр ве кене де эвельки киби яшайышыны девам этер эди. О исе, буны япмады. Қартбабасынынъ эвинден чыкъмады ве бир къач вакъыттан сонъ, къайдадыр ёкъ олып кетти. Эльбет де, керек олгъан вакъытта озь-озюньи токътатмагъа бильмек бу гъает буюк бир еньиштир. Лякин буны эркес япамай. Хусусан, зенгинликке урунгъан адамлар буны япамайлар.

Арадан чокъ кечмеди, Мемет сонъки эвини де сатты. Мына бу онынъ перишан омюринде биринджи яныкъ эди. Энди о темельтамырындан бутюниле айырылды, марум къалды. Дервишлер ёлуна минди...

Онынънен селямлашкъан адамлар ондан четленди, корьселер, корьмеген олдылар. Джемаат ондан бус-бутюн юзь чевирди. О энди бутюн акъайлыгъыны джойды. Аман-аман тиленджилер сыфатыны алды. Онынъ кийимлери, дерсинь, чёплюклер ичинден алынган урбаларны анъдырыр эди. Мына бойле бир вакъытта ондан эркес узакълашты. Онъа тек Алименинь юреги янды ве ярдымгъа кельди. Лякин о озь къабаатыны биле-биле, Алименинь ярдымыны ред этерек, къайдадыр джоюлып кетти.

Арадан чокъ вакъыт кечти. Меним эшиткениме коре о, баягъы вакъытлар, гъалиба тиленип юрген. Оны шеэр сокъакъларында, кошелерде тиленгенини ве о сокъакъларда да геджелегенини корьгенлер олган. Мен оны тесадюфен корьдим. Юрегим агълар киби, ынджындым, ве янына бардым, селям бердим ве омузына къолумны къойып, кенаргъа чекильдик. О ич бир шей айтмай манъа бакъты. Бираз вакъыт бу ал девам эткен сонъ, мен ондан:

– Мемет, сен асыл да не япасынь шу? – деп сорадым.

– Олем... – деп яваштан джевап берди.

Баягъы вакъыт субетлешкен сонъ, меним теклифлериме къулакъ

асмай, яваштан янымдан кенаргъа чекильди ве чабикликнен сокъакъ бою адымлады...

Бир-эки афта кечкен сонъ, эшиткениме коре, эвленген. Зенгин, дюльберликтен марум, даа акъайгъа чыкъмагъан бир эрменими, уруммы къарт къызгъа акъай керек экен. Буны эшиткен кимселер, куньлерден биринде Меметке къудалыкъ этелер. Мемет, артына-огюне бакъмай, къайиль ола. Меметке де кереги бу эди.

Мемет эвли-баркълы, къоранта саиби ола, лякин о, къадыныны севмей. Дини ичюн дегиль, куню ичюн дегенлери киби, баягъы вакъыт акъайлыкъ вазифесини япмагъа меджбур ола. Лякин къафестеки къартал киби оны диварлар сыкъмагъа башлай. Сербестликтен марум къалгъан бу инсаннынъ козюне бир шей корюнмей.

Куньлерден биринде мен оны Бельбек сокъагъында корьдим. Адет олгъаны киби, селямлаштыкъ ве бир-къач адым сокъакъ бою юрдик. О, темиз ве яхшы кийинген, анълагъаныма коре, парасыз да дегиль, чырайы да кулюмсирей.

– Ишлер насыл, Мемет, энди не иле огърашасынъ? – деп со-радым.

О манъа кене де:

– Бир тюрлю янъылыкъ ёкътыр, эски аммам – эски тас, дегенлери киби, мен ольдим... – деди.

– Сен кене шакъанен джевап бересинъ, меним анълагъаныма коре, эр шей сырасында.

О кулюмсиреди. Чырайы денъишти. Бир кереден:

– Манъа кетмек керек, мени энди уйлелик емегине беклейдир-лер, – деп, муляйимликнен сагълыкълашып, чабикликнен кетти.

О, керчектен де, ольди. Чокъ чекишмеди. Къапкъангъа тюшип, сербестлигини джойгъан, энди эвелькиси киби учмагъа, сербест учмагъа, къанатларынынъ къудрети къалмагъан къартал киби, ко-кюсинде чапалангъан юрегининъ патлагъанындан, апансыздан ольди.

Мына, такъдир бойле бир огъланнынъ омюринен бойле эса-плашты. Оны йыкъкъан бирден-бир хасталыкъ – сербестликтен марум къалгъаны олды. О хасталыкъкъа даянамады.

Сербестлик – зенгинликтен къуветли. Лякин эр экисининъ де бир сынъыры бар. О сынъырны тапмагъа ве онъа таби олмагъа ираде керек.

Япалакъ-япалакъ къар ягъа

Икяе

Кеченлерде Ризагъа мусафирликке бардым. Лаф-лафтан чыкты, чокъ йыллар артында къалгъан бир кунни хатырлады. Мен эвге къайткъан сонъ, акъылымда къалгъаныны язып ташладым.

Чокъ йыллар келип-кечти, чокъ сувлар акъты, лякин о кунни ич унутмам...

Къыш куньлеринден бири эди.

Япалакъ-япалакъ къар ягъа, тереклерни без чечеклернен яраштыра, ер юзюни исе ап-акъ чаршаф иле орьте; орталыкъта эр шей бем-без, – кок юзю исе уджсыз-буджакъсыз бузлап къалгъан бир дерьяны аньдыра. Дерсинъ, бутюн джиан башына без марамасыны байлагъан.

Эки абадан къая арасында девге ошап узанып яткъан балабан кой, без гуль багъчасына ошай. Назик кунъ шавлелери къар халысыны йылтырата, козьлерни къамаштыра...

Койчигим!..

Бугунъ кене япалакъ-япалакъ къар ягъа, бугунъ кене сени хатырладым...

Бабам бугунъ чананен дагъгъа одун кетирмеге кетеджегини, мени ве Джевдетни де озюнен аладжагъыны тап акъшамдан айткъан эди, биз къуванчымыздан Джевдетнен сабагъа къадар бир тешек ичинде юкъламай фырланып чыктыкъ. Саба эрте турып чарыкъларымызны кийдик, азбаргъа чаптыкъ...

Кокчемен байырдан чыккъан сонъ, бабам бизни чана устюне къойды, тонуну чыкъарып бизим устюмизге япты. Бираз кечкен сонъ, сабырымыз етмей – тарсыкып, чанадан тюштик.

Без къарылгъачларгъа ошап, кок юзюни толдурып учкъан къар япалакъларыны тутаджакъ олып чапкъыла ве бири-биримизге урунып-йыкылып къар ичинде юварланып кетемиз. Бу исе бизге ойле бир къуванч кетире ки, не ушюгенимизни ве не де болдургъанымызны дуймай кетемиз. Бабам исе арада-сырада бизге айланып бакъа, кулюмсирей... Янакъларымыз кирздай къызара, къычырышып-кулюшип баргъан сайын ойнашып, къар япалакъларыны тутамыз. Қар япалакълары исе бизим сыджакъ авучларымызгъа тюшер-тюшмез ирип, сув олып кетелер...

Бизим къуванчлы садамызны бирден якъындан чыккъан тюфек даушы бозды, биз серкиндик, бабам бизлерни къоркъкъандыр деп токъталды:

– Қоркъманъ, балалар, бу авджи Талип агъадыр, – деди.

Талип агъа койде биринджи авджылардан сайыла эди. Бизлер

бала олсакъ да, онынъ авджы олгъаныны биле эдик, чюнки койде бойле адамлар чокъ олмай, оларны бутюн кой биле. Омузында тюфеге, белинде исе чокътан-чокъ патронлар тизильген къушакъ, дёрт-беш тавшан ве тилькилер, аякъларында чарыкълары, узун бойлу бу адам бир балабан терекке ошай эди. Биз, кой балалары, Талип агъанынынъ авдан къайткъаныны корьсек, артындан тюше-тюш этип, та къаршы маалленинъ копюрине баргъандже, зий-чув олып кете эдик...

Апансыздан чыкъкъан тюфек сеси бизни керчектен де абдыратты.

– Эмдже, Талип агъа ничюн бу айванчыкъларны ата я? Оларны ашамаса, аш тапмаймы ёкъса?

Джевдетнинъ бу суали бабамны тюшюнджеге далдырды...

– Эй, дюнья!

– Ойле адет олгъан, ойле де олып кетеджектер даа, балалар, – деди бабам. – Бири атыла, бири асыла, бири догъа, бири оле...

Лякин не мен ве не де Джевдет бу сёзлернинъ фаркъына бармай, юрегимиз къырылды, яваш-яваш чананынъ артындан адымладыкъ...

Кетип тургъан еримизде бабам бирден токъталды, биз исе чанагъа сюрюнип йыкъылдыкъ. Бабамнынъ огюнде ап-акъ къар ичинде, къангъа булангъан бир тавшанчыкъ тырмалана, аякъ устюне тураджакъ олып чекише... Эки аягъындан яралангъан бу айванчыкъ меджалсыз сёнюк козьлеринен бизге тараф къоркъа-къоркъа бакъына. Бабам эгилеп тавшанны алайым дегенде, о бир кереден тураджакъ олып бир даа йыкъылды, лякин яралы аякъларыны котералмай сюйрелип-сюйрелип созулып къалды. Бабам оны котерип алды, яралы аячыкъларыны явлукънен сарды ве чана устюнде тургъан тонунен чырмады.

Биз эм къуванып, эм де яныкълап тавшанчыкъны сийпай, ушю-месин деп, о ягъыны, бу ягъыны къапатамыз.

Аджайип дюнья! Ничюн инсанлар къан тёкмеге алышкъанлар! Буны ничюн огренгенлер! Бу кимге керек?!

...Бабам чанагъа одунларны юкледи, бизни де чана устюне къойды, янымызгъа тавшанчыкъны ерлештирди ве ёлгъа чыкты.

Эвимиз дагъ этегинде, балабан бир джеviz тереги тюбюнде, байырнынъ омузына таянып ята, пенджеренен бакъкъан адам бутюн койни коре.... Анам бизим кельгенимизни пенджеренен корьсе керек, биз якъынлашкъанда, араба къапыны ачты ве бизлерни ушюгендирлер деп, чабик-чабик соба янгъан одагъа алып кирди. Бизлер соба артындаки миндерчик устюне отурып етиш-тирмедик, бабам тавшанчыкъны да алып кирди.

Лякин о къыбырдамай – ольгендай джайылып къалды. Татам янды-якъылды... Шыншыкълай-шыншыкълай къокъла савутларыны джыйыштырып котерди ве тавшанчыкъкъа аш-сув къойды. Бираз

вакыт кечкен сонъ, тавшанчыкъ озюне кельгендай олды, еринден тураджакъ олып ынтылды. Лякин...

Бабам одунларыны бошатып, бир къач къызылчыкъ кутюклери парлап соба ичине кетирип къойды да, аджеле-аджеле чыкъып кетти. Биз дуймай къалдыкъ, бабам къайтып кельгенде элиндеки иляджны бизге косътерип:

– Мына бу иляджны тавшаннынъ аячыкъларына якъсакъ, тавшанчыкъ яхшы олур, он кунъден сонъ аякъларына басар, – деп, бизим янымызгъа келип отурды. Ве тавшанчыкънынъ аякъларына илядж якъып башлады.

Пекмез тюзюне ошап кельген бу илядж, керчектен де, беш-алты кунъ кечкен сонъ, тавшанчыкъны аякъ устюне турсатты, амма... энди биз раатсызланып башладыкъ. Биз эр кунъ онъа аш-сув бере, ярасыны багълай ве аркъасыны сийпай, о бизге, биз онъа алышып къалгъан эдик. Кунълерден бир кунъ энди не аш берсек ашай, не сув иче. Парылдап янгъан атешли козьлери сёнюкти, бир шейге айланып бакъмай, ятакълап башлады. Тап сонъу пенджерере, къапыгъа чапкъылып – пат-пат этип, аякъларыны ерге урып, башыны юксекке котерип арт аякълары устюне тура, шимди сычрайджакъдай котериле... Бу алны корьген анам:

– Огълум, тавшанчыкъны дагъгъа йибермек керек. Анда ювасы, анасы-бабасы бардыр... Сиз оны не къадар эйбетлесенъиз де, о озъ ватанына – дагълар-ташлар ватанына къайтмакъ истер, – деди.

Бугунъки киби акъылымда, мен шыншыкълап башладым. Бу арада бабам кирип кельди ве меним агълагъанымны корип, манъа дарылды:

– Я сени ананъдан-бабанъдан айырсалар, эвден къувсалар, сен не япарсынъ? Урьян-пурьян башкъасынынъ сачакълары тюбюнде юрер эдинъми? О да, айван олса да, инсанлар киби озъ ювасына кетмеге истейдир...

Мен бала олсам да, бу лафлардан сонъ тавшанчыкъны догъып-оськен ювасына къайтмагъа истегенини анълап, тавшанчыкъны дагъгъа йибермеге разы олдым.

Эртеси куню кене япалакъ-япалакъ къар ягъа, денъиз устюнде чувудашып учкъан акъ къушларны анъдыра, де козьлеримиз, де янакъларымызгъа урунып ерге тюшип кете эди. Бабам тавшанчыкъны алды, биз де онынъ артындан байыргъа догъру кеттик.

Таш чукъурлар дересине етер-етмез бабам бизге бакъты да:

– Дегиль инсанларнынъ, атта айванларнынъ да джаныны агъырт-тырманъ... – деди ве тавшанчыкъны бем-безд къар устюне къойды. Тавшанчыкъ бабамнынъ къолундан сыптырылды, бир къач кере тёпеге сычрады. «Бабам сени!» – деп козь огюнден джоюлып кетти. Тек излери, безз къар устюнде тек излери къалды. О излер, къуванч ве яныкъ излери аля козюм огюнде... Не къадар къарлар ягъсалар да, не къадар ягъмурлар ягъса да, о излер козюм огюнде...

Сен хатырлайсыңмы, Джевдет?

Йыллар кечти...

Чокъ къарлар ягып ириди... Чокъ селлер акътылар, озенлер толып-таштылар... Чокъ аналар, бабалар, эвлятлар телеф олдылар... Чокъ чечеклер ачып солдылар.

Бизлер яш чагыны кечирдик, осьтик-буюдик. Лякин о излер къальбимден силинмей къалдылар, о куньлер, япалакъ-япалакъ къар ягъган куньлер акъылымда тура...

Сен менден эвель Къызыл аскерлер сырасына къошулдың, Проскуров орталыкларында хызмет эттинъ. Биринджи фашист къуршунлары сенинъ башынъ устюнде сызгырды... Яраландынъ... къан тѣктинъ, ана ватанны – къарлы байырларны, дере-тѣпелерни кокюсинънинъ алеви иле къорчаладың... Янъылмасам, биз сонъки кере, танъ маалинде Одесса ялысында корюштик...

Бизлерни ялыгъа кетирип десант тѣккен къайыкълар душманнынъ ялы топларынен атешке тутулды. Бизлер исе къайыкълардан аджеле-аджеле озюмизни денъизге атып, атешке къаршы ялыгъа ялдап чыктыкъ, душманны ялыдан къувган сонъ, сыланган урбаларымызны къурутмакъ ичюн атеш башына топланган вакъытта апансыздан корюштик...

Иште о корюшув, бу корюшув!

Ондан сонъ мен сени джойдым.

Бинълернен баба-агъанынъ дост-эшнинъ ал къанларынен боянган, бинълернен ана ве сабийнинъ козьяшларынен йылтырап баарь гуллерини анъдырган енъиш танъы атты.

Сагъ къалганлар тувган юртларына къайттылар... Амма...

Эляк олганлар исе уджсыз-буджакъсыз къулан уруш чѣллеринде, дагълар ичинде, серин ялыда омюрлик ятып къалдылар...

Эльвида, къараманлар! Юкъуныз татлы ве тынч олсун... Биз сизни ич бир вакъыт унутмамыз. Эгер арсыз хаинлер кене де сиз яткъан бу азиз топракъкъа ынтылсалар, сизлер де бизнен бир сырада олурсыз... Лякин шимди раат юкъланъыз...

О кунъ, бу кунъ сенден ич бир хабер-тебер эшитмедим. Юрегимни чешит тюшюнджелер тельчеледи, тырнады.

Чокъ азапландым.

Кеченлерде Якъуптан мектюп алдым. О шойле яза:

«Джевдетни мен сонъки кере Берлинде корьдим. Кокюсинде дѣрт-беш орден ве медаллер, омузларында исе майор йылдызлары йылтырай эди. Нелердир сѣйледи, лякин бири-биримизден авлакъта, бу ташкъын ичинде гудюрдеп-тасырдап кеткен танк ве топларнынъ сеслеринден бир шей анълап оламадым, бири-биримизге де якъынлашмакънынъ чареси олмады...

Ташкъынгъа ошап авдарылган бу дерья ичинде джоюлып бири-биримизге якъынлашып оламадыкъ... Кене бири-биримизни джойдыкъ.

Лякин бир къач кунь эвельси бир хабер эшиттим. Джевдет дженкни сагь-селямет битирип, Украина орталыкъларында бир ерде ерлешип къалгъан...».

Джевдет!

Джевдет!

Бугунь кене, чокъ йыллар о ягъындаки киби, япалакъ-япалакъ къар ягъа...

Бугунь кене сени хатырладым!

Къайдасынь, Джевдет?!

Алма

Икяе

Биз тиземнинь огълу Рустемнен озенге балыкъ тутмагъа кеткен эдик. Бутюн кунь сув ичинде, де о ташнынь тюбюнден, де бу терекнинь сувгъа чомгъан тамырлары арасындан балыкъ кыдырып, акъшамгъа таба болдургъан, кучь-такъаттан кесильген бир алда, балыкъ тизильген таякъларымызны салындырып эвге къайттыкъ. Эвде исе бизни кыдырып, бутюн койни ахтар-тентер эткенлер...

Мен, бабасыз оськен бир бала, анамнынь бирден-бир къуванчы эдим. Ана!.. Биз эр даим олар къаршысында борджлумыз.

Балыкъларны къавурып софрагъа къойгъан сонь, анам тиземе бакъты да:

– Энди етишеяткъан огълум бар, – деди. – Келеджегим ичюн къасевет этмейим.

Демек, мен анамнынь ялынъыз къуванчы дегиль, эм де келеджектеки таянгъычы экеним!

Мен шу куньден башлап анамны къувандырмакъ, онынь ишанчыны акъламакъ эмелине къапылдым. Лякин яш баланынь элинден не келе билир?

...Язнынь дер вакъты эди. Чилле сыджагъындан къачынып, азбар багъчадаки алма тереги тюбюне миндер тёшедик ве Рустемнен онынь устуне чалкъа тюшип яттыкъ. Тереклернинь пытаклары мейва онълугъындан ерге салынгъанлар. Мен алма терегининь тёпесиндеки балабан алманы корьдим. Оны Рустемге корьсетип:

– Бу алма анама биринджи бахшышым олур! – дедим.

Шу куньден бу алма акъылымдан чыкъмады, козюмнинь огюнден чекильмеди. Оны къаравуллап, куньлеримни багъчада кечире башладым.

Куньлер бири-бирининь артындан келип-кеттилер. Алма эп ирилешти ве дюльбер кызларнынь янаклары киби алланды.

Акъшам устю эди. Софра башында аш ашап отургъанда, къулагъыма багъчадан кельген бир давуш чалынды. Элеслендим. Элимдеки отьмек локъмасыны софрагъа ташлап, азбаргъа чапып чыкътым. Бакъсам, не корейим, къомшумызнынь кыызчыгъы Гульсуюмчик, чокъмарлы таягъынен терекни котеклеп, алмаларны тѣке. Бу къадар алма онъа не керек олгъан! О, терекни саллайджакъ да ола, лякин кучю етмей. Бакъсам, Гульсуюмчик мышыкъ киби терекке тырмашып, тѣпесине чыкты ве элини меним ичюн мукъаддес олгъан алмагъа узатты...

Козюме къаранлыкъ чѣккен киби олды. Мегер терекни котеклемектен онынь мерамы бу алманы тюшюрмек экен!

Теректен тюшкен Гульсуюм алманы къойнуна тыкты, ерден ич бир алма алмады ве артына-огюне бакъа-бакъа эвлерине кетти.

Мен эки адымда онынь артындан еттим де:

– Алманы бер! – деп элинден къап-къач этип туттым.

Гульсуюмнинь зейтюн козьлери фалташ киби парылдады.

– Джумазие ала! Джумазие ала! – деп кескин-кескин багъырып, анамны озюне ярдымгъа чагъырды.

Анам янымызгъа келип, бизни барыштырмагъа тырышты. Гульсуюм анама япышып:

– Алманы бермем, мен оны анама багъышлайджам, – деп агълады. – Анам тезден къайтып келеджек...

Биз анамнен бир-биримизге бакъыштыкъ. Гульсуюм исе, алманы алырлар беллеп, оны эки элинен коксюне басып тутты.

Бундан он кунь эвельси онынь анасы ольди. Лякин Гульсуюм бойле шейнинь манасыны аньламагъанындан, бабасынынь:

– Анань кезмеге кетти, чалттан къайтып келеджек, – демесине инана ве анасыны беклей...

Куньлер сув киби акъып кеттилер. Бугунь кене шу алма тереги тюбюнде отургъанда, чокътан олып кечкен бу вакъианы хатырладым.

Мектеп азбарында чивильдешип-кулюшип балалар ойнамакъта эдилер. Китапларыны къолтугъына кыстыргъан Гульсуюм оджапче азбаргъа келип кирди. Зейтюн козьлерини керип, талелелерини сейир этти. Козьлеринде, юзюнде аналыкъ тебессюми ойнады.

Ана!..

Тульнара УСЕИЧЮВА

Ялан дүнья

Икяе

Янъы спектакльнинъ биринджи кысымы битип, тенеффюс башланды. Эльзара залдан чыкып, театрнинъ аятындаки йымшакъ дивангъа отурды. Этрафында – дюльбер кийинген адамлар кезине, театрнинъ текрарланмаз руху онынъ юрегини охшай. Къадынлар, кызлар, акъайлар яваштан сёйлешелер, диванларда отуралар. Базыларынынъ къолларында десте-десте без, ал, сары, чешит ренкли аджайип гуллер.

Эльзаранынъ театрге бойле сеятлары йылда бир-къач кере ола. О яшагъан койнинъ къадынлары, салта, топлашып, автобускъа минип, шеэрге – театрге, я да концертлерге баралар. Зелиха къомшусынынъ къоджасы Билял – автобус айдаджысы. Иште, онъа бензин акъкыны төлеп, ара-сыра шеэрге барып келелер. Эльбет, кийинип-къушанып баралар, темашаны сейир этип, аджайип тезссуратларнен ильхамланып къайталар.

Бу сефер де, Эльзара, учъ баласыны къоджасына ташлап, секиз-он койлю къадыннен берабер пайтахткъа, театрге кельди.

Отургъан еринден, о къомшусы – Умиде къартий, кулерюзью бир къадыннен лаф эткенини эсledi. Олар Эльзара отургъан ерге якъын тура эдилер, эм къадыннынъ сёйлегенини Эльзара эшитип къалды: «Коюнъиздеки чокъ балалы къадынларгъа бир-де-бир ярдым керек олса, мен шахсен озюм, ве мен багъ туткъан хайрие фонду...» – айтаята эди къадын. Умиде къартий, оларнынъ лакъырдыларыны Эльзара эшиткенини эсле, шу къадынны яваштан четке чекип, Эльзаранынъ янындан алып кетти. Олар не акъта лаф эткенлерини Эльзара сонъуна къадар анъламады. Спектакль биткенинен, олар кене гардероб янында расткелиштилер. Къалабалыкъта, Эльзара Умиде къартий кене шу къадыннен лаф эткенини эшитти.

Анълагъанына коре, шу къадыннынъ чокъбалалы къоранталаргъа ярдым эткен хайрие фондунен багъы бар экен. Эм о, шахсен

озю де чокъбалалы къадынларгъа бир-де-бир ярдымны косътермеге азыр экен. Умиде къартийнинъ баягъы яшта олгъаныны козь огюне алып, онъа телефоныны къалдыргъан, эм экиси багъ тутмагъа келишкенлери анълашылды.

Эльзаранен шу Умиде къартий койде ян-янаша яшагъанларына келеджек сене йигирми йыл оладжакъ. Олар бир-бири артындан Къырымгъа авдет олып, бу койден эвчиклер сатын алып, яшамагъа башладылар. О заман Умиде къартий яшча эди, пек яман гъайретли, атик эди. Бостан сачып, себзе осьтюрип, эп базарларгъа къатнап, кечинмек ичюн пара къазанды, кызы Нефизе де онъа ярдым этти. Къоджасы исе, Умиде къартийге бакъкъанда, ювашча. О эвде отурып, сыгъыр, къой, тавукъ бакъып, эвлерини къураберди. Ойле де яшадылар.

Умиде къартий Озбекистанда кой еринде оськен, сонъ пайтахтта тасиль алгъан. Чокъ йыл алтын чыкъартувнен багълы гизли бир муэссиселерде чалышкъан. Ким олып чалышкъаныны Эльзара ойле де билемеди, лякин пенсиясы пек буюк олгъаныны, койде билелер, эльбет. Кызынынъ да шу муэссиселернен насылдыр багъы бар экен. Шунинъ ичюн озълерини пек киббар туталар. Умиде къартана – биринджи бакъыштан – муляйим, самимий къартийчик. Керекли адамларнен самимий къонуша, лякин адий койлюлер огюнде озюни юксектен тутта.

Къартийнинъ этрафында чокъ инсанлар долана. Озюнинъ янына кишилерни джелъп этмеге, оларны бир-де-бир, озюне керекли шейлерге къандырмагъа пек биле. Адамлар да, онъа бала киби инаналар, эр даим урьмет, итибар косътерелер, иште. Эльзараны башта бу, Умиде къартийнинъ тааджиплендириджи меаретлери айретте къалдыра эди. Озю – дерсинъ, бир меляике, биревнен лаф эткенде – агъызындан санки бал тамлай. Инсан, Умиде къартийнен лаф эткенде, къартийнинъ онъа синъдиреджек фикирлерини ич бир шубесиз къабул эте, эм озю де буны дуймай къала.

Бу о къадар къыйметли меарет ки, шашыладжакъ шей!

Бу къандырув меаретине чешит психология курсларында, пара тѐлеп огренелер! Лякин акъча берип огренеджегинъе кефалет ёкъ, чюнки бу чизги – догъма бир чизгидир.

Лякин, бир фельсефеджи айткъаны киби: «Я олгъанынъ киби корюн, я корюнгенинъ киби ол!» Башкъаджа айтсакъ – сен айнеджи олсанъ, ойле де, айнеджи олып корюнсень – бу намуслы олур. Айнеджи олып да, озюньни инсафлы косътерсень – бу намуссызлыкътыр, эм о бир кунъ мытлакъа тюртип чыкъар.

Биринджи бакъыштан, Умиде къартий о къадар муляйим эм икметли корюне ки, Эльзара чокъ вакъыт онынъ бу чизгисине алдангъан эди.

Театрге кельгенде исе, Умиде къартий, адети узъре, спектакльни сейир этмек ерине, чешит намлы адамларнен таныш олмакъ эм

оларнен багъ къурмакъ пешинде эди. Бу сефер, Эльзара корьгени киби, Умиде къартий шу къадыннен таныш олды эм оны усталыкънен озюне джелып этти. Он дакъкъа ичинде олар бир-бирини чокътан бильген инсанлар киби лаф этмеге башладылар. Сонъ, тенеффюс вакътында кене корюштилер, спектакльнинъ девамыны бакъмакъ ичюн, залда ян-янаша отурдылар.

Не акъта лаф эткенлерини Эльзара эшитмеди, лякин, шу къадын ерли къадын-къызларнынъ вазиятинден меракъланганыны эм мухтаджларгъа ярдым этмеге азыр олгъаныны анълады.

Къалгъан койдеш къадынларнынъ Умиде къартийнинъ янъы танышлыгынен ич хаберлери олмады. Спектакль биткенинен, автобускъа минип, койге къайткъанда:

– Сиз спектакль бакъмакъ ерине кимнен лаф этип отурдынынъыз я? – деп сорагъанларгъа исе, Умиде къартий шойле джевап берди:

– Шу къадын – меним эски танышым, чокътан корюшмеген эдик, – деди.

Арадан бир-къач афта кечкен сонъ, бир кунъ Эльзара балабан чанакъкъа пишкен зердалилерни толдурып, Умиде къартийге кирип чыкъайым, деди.

Азбарларына кирсе (койлерде, эксериети, адети узьре, къомшуларгъа къапы къакъмай кирелер) орталыкъ чым-чырт, кимсе корюнмей. Азбар къапылары ачыкъ. Эвине кирсе – аятта, диван устюнде бир чокъ янъы, дюльбер, чешит тюсте урбалар ята. Бу, козь къамаштырыджы аджайип сергини корип, Эльзара айретте къалды, о къадар бегенди! Хусусан, бир гульгуллю чечекли антерни! Къайдан алгъан экен Умиде къартий бу къадар яп-янъы, мот, чешит тюсте олгъан чечекли, ёлакълы, сантрач антер, штан ве кольмеклерни?!

Ичери одадан исе Умиде къартийнинъ сеси эшитиле: о кызынен телефоннен лаф эте, гъалиба. Къызы бир-къач кунъ эвель денъизге раатланмагъа кеткен эди:

– Э, къызым, ёллады, ёллады бугунъ... Балабан къутунен ёллады...

Шу анъ къапыдан чыкъып, телефоны элинде, Эльзараны корьгенинен, Умиде къартийнинъ козьлеринде къоркъу ве дешет парылдады. Диванда яйылгъан шейлерни тез-тез сары орьтунен къапатты.

– Умиде апте, селям алейкум! – селямлашты Эльзара. – Не япасыз шу? Шейлеринъизни аваландырмагъа чыкъардынынъызмы? Я да бу шейлерни коюмизнинъ къадынларына анавы хайрие фондунен багъы олгъан къадын ёлладымы? – деп, сорады дос-догъру.

Умиде къартий якък этип Эльзарагъа бакъып, ачулангъаныны дуйдурмамагъа тырышты.

– Ё-окъ, джаным, не айтасынъ шу сен? – джевапланды о мулайимликнен. – Бизим бугунъки кунюмизде хайрие деген шей къайдан кельсин?!

– Я, о куню театрде, сиз шу кьадыннен таныш олып, лаф этке-
ниньизни эшиткен эдим де ...

– Насыл кьадын? Насыл лаф? – шашып кьалган киби олды
Умиде кьартий. – Сен тюшюнде корьгенсиньми не... Бу меним
шейлерим, сандыктан авалансын деп чыкьардым, – деди Умиде
кьартий муляйим кьандырыджы тавурнен.

Эльзара озюни бираз кьолайсыз дуйды.

«Керчек, не айтам я мен? Керекми маньа шу лафлар! Хайрие
фонду... Ф-фу... Керчек, олмайджакь шей...» – деп тюшюнди.

– Вай, багышларсыз, Умиде кьартий... Мен, мына, пишкен
зердалилерден кетирдим сизге... – деди.

Акьшам Эльзарагьа досту Шахсине телефон этти:

– Билесиньми, бугунь Зелиханы корьдим. Яп-яньы, мот, гульгуллю
чечекли антер кийген. Амма да, дюльбер! Тап сукьландым. «Бу
дюльбер антерни кьайдан алдын?» – десем, – «Кьоджам автобу-
сынен эвге кьайткьанда, шеэрде оньа биревлери балабан агьыр
бир кьутуны коюмизге алып келип, Умиде кьартийге бермесини
риджа эттилер», – деди.

Кьутуда не олгьаныны бильмей, лякин кьоджасына иш акькьы
ерине, кьутудан чыкьарып, апайынъызгьа бахшыш олсун деп, шу
антерни бергенлер. Антер Зелихагьа о кьадар яраша! – сукьлана
Шахсине.

Арадан бир афта кечти. Умиде кьартийнинь кьызы Нефизе
раатлыкьтан эвге кьайтты. Эр кунь бир чокь яньы урбаларны ал-
маштырып, кие, кой кьадынларыны эп айрете кьалдыра.

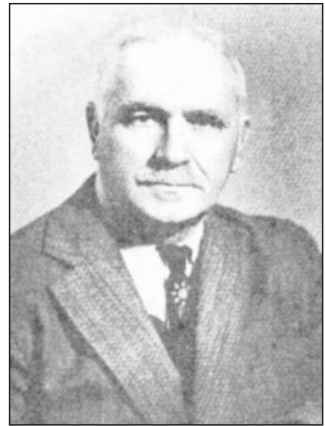
– Кьайдан аласынь я шу кьадар яньы, дюльбер, мот шейлер-
ни? – дейлер ах-вахнен, урбаларгьа сукьланып, кой кьадынлары.

– Бу урбалар анамнынь сандыгьында чокь йыллардан берли
ята эдилер. Шимди бираз арыкьлагьаным себебинден, иште,
киберем, даа, – джеваплана Нефизе...

Назм

Юнус ПЕМУРКЪАЯ
(1915-2004)

Къуртий баба

Ширий романдан парча

Кириш

Тикенге гуль ашлайым,
Къышнынъ куню олса да.
Бу романны башлайым,
Етмиш яшкъа толсам да.

Мен бу ишнинъ сонъуна
Умют этем, етерим.
Ич онъума, солума
Бакъмай, алдгъа кетерим.

Янъы-янъы эсерлер
Талап эте халкъ даим.
Насыл къыймет кесерлер
Романыма, бакъайым?

Яхшы козьнен къаралса,
Яхшы олур осал шей.
Ондан кемлик аралса,
Агъув олур эм бал шей.

Эки азиз кьоранта
Акькында мен сёйлейджем.
Язда, кьарда, боранда
Тапкьанымны этип джем.

Сёз байлайым Кьуртийден,
Сонь отерим Дервишке.
Боткьа япмай мен тюйден,
Кириширим бу ишке.

Бир эскирген тарихкьа
Янъы джюля беририм.
Кьуруп кьалган арыккьа,
Саф сув алып келирим.

Гедже-куньдюз токьтамай
Шу сув ташып акьсын, деп.
Анда-мында окьталмай
Кень денъизни тапсын, деп.

Онынъ ери кень денъиз
Далгьаланып тоймаган.
Сизлер онъа келинъиз,
Кьонакь олып кьонмагъа!

Сизни кутюп о алыр,
Кьучагъыны кень керип.
Ич токьталмай чайкьалыр,
Сизни чёптай котерип.

Юртумызнынъ ерлери
Чёллик, багълыкь, багъчалыкь.
Шималь, шаркьнынъ еллери
Неден бильмем, пек чалыкь.

О чёллерде богъдайлар
Толкьунлана еллерден.
Онъа татлар, ногъайлар
Ондан кельген келирден.

Кьуртийнинъ балалыгъы

Анда корьди бир сабий
Ярыкь дюнья юзюни.
Бу бир алдыр, о табий,
Догъру айтсам сёзюмни.

Бу сабийге Къуртий деп,
Гузель бир ад къойдылар.
Олсун сагълам, мутий деп,
Къурбанлыкъ да сойдылар.

Куньлер узун ве кыска,
Геджелер де кене шай.
Дюнь догъган бир кырмакка
Бугунь энди иш башлай.

Къуртийчик де кунь-куньден
Шойле осьти, буюди.
Яшайышнынъ юкюнден
Керечини о уйди.

Куньлер, айлар ве йылар
Къувалашып оттилер.
Эниш, ёкъуш, сарп ёллар
Бир мензильге етилер.

Къуртийни де мензильге
Олар алып кельдилер.
Ойнап кульген, кезинген
Затка, окъу, дедилер.

Еди яшка толганда,
О окъувга башлады.
О талебе олганда,
Чаялыкъны ташлады.

Окъуганда эркеске
Къуртий яхшы танылды.
Къошулмай бир некеске,
Эдибинен анылды.

Чанта такъып бойнуна,
Отмек тыкъып къойнуна
Кетти о акъ сув бетке,
Дерс алдыгы мектепке.

Бир-биринден иракъта
Койнен мектеп керчектен.
Бетери ёкъ бир якътан,
Сувны яв кечкенден.

Баарь, яз, кузь, кыш демей
О мектепке кятнады.
Озь ишини беджермей
Бир раатлыкь тапмады.

Тасиль алды о дёрт йыл,
Динден башкыа шей бильмей.
Кечти мушкюль агьыр ёл,
Аркыасына чекильмей.

Бу ёл оны кетирди,
Медреседе окъувгъа,
Оны меджбур эттирди
Серсни, куфни кыокъувгъа.

Анда окъув, окъутув
Девам этти эскидже.
Котек, урув, кьоркьутув
Олды даа кескиндже.

Абдиекнен илимхал
Киби шейлер окъулды.
Огъур Аппаз, Сеитбаттал
Келип мында сокъулды.

Мудеррислер козетти
Эр сохтанынь ишини.
Янъылгъанда тюзетти
Уруп, кыырып тишини.

Дерслерини анъламай,
Эзберледи сохталар.
Ягъырланды тиль, танълай,
Баштан тюшмей нохталар.

Кунь корьмезден эр бири
Балавузгъа ошады.
Башларыны тип-тири
Бит-сиркелер ашады.

Джаилликте энъ мешур
Затлар эди бу башлар.
Истер сёг сен, истер ур,
Къозгъалмады бу яшлар.

Мевта чыкъкъан эр уйде,
Адет мевлют окъумакъ.
Лякин бу иш Къуртийде
Къозгъалмады ич меракъ.

Шундан себеп о бир кунь,
Ташлап кетти мектепни.
Къальби этип шай укюм,
Дост-эшини терк этти.

Заид бай акъкъында

Къырым – дюнья дженнети,
Анда яшай пек чокъ халкъ.
Шу халкъларнынъ ниети
Оны гульге ошатмакъ.

Онда бай бир девлети
Энен-къонан яшады.
Эр кунь ягълы ве этли
Емегини ашады.

Локъатаны къыдырды
Истисмарджы шу токъ зат,
Халкъны эди, ёгъурды,
Тапып даим бир фурсат.

Халкъны шу бай ишлетти,
Иш акъкъыны бермезден.
Пармагъыны тишлетти,
Сагъ ол биле демезден.

Шунынъ ичюн эали
Онъа якъын кельмеди.
Саба, акъшам маали
Селям биле бермеди.

Заид байнынъ мулъклери
Онъа баба мирасы.
Санки ернинъ улькелери
Омюр эткен бинасы.

Онынъ къат-къат япысы
Бир-бирине басылган,
Керестеден къапысы
Устюне шай язылган:

«Кирсин мында зевкъ-сефа,
Титис олюм кирмесин!
Къайгы, азап ве джефа
Мында ёлны бильмесин!

Тетикликнен сагъламлыкъ
Бизни ташлап кетмесин!
Абаданлыкъ, аманлыкъ
Бизни ич терк этмесин!»

Залымлыкъны озюне
Азиз шей деп, бильди о.
Когем тюсю козюне
Козьлюгини ильди о.

Озь коюнинъ халкъына
О эркинлик бермеди.
Факъырларнынъ акъкъына
Кирмейим мен, демеди.

Мирас ерлер багъчалыкъ,
Чайыр, тогъай, экинлик.
Озю енгиль ве чалыкъ,
Севген шейи эркинлик!

Эр учь тюрлю мевсимде
Байда ола чокъ хызмет.
Хызметчининъ эсинде
Тура хорлукъ, эзиет.

Ачлыкъ дахи къалышмай
Ич оларнынъ артындан.
Бахыт халкъкъа чалышмай
Чокътан ондан тартынган.

Шундан себеп фислемей
Кимсе байгъа ишлевни.
Аслы кимсе истемей
Зеэр локъма тишлевни.

Иш кызгъанда арагъан
Заид бай бир багъчеван.
Эр къапыдан къарагъан
Тапалмагъан ляйыкъ бир джан.

Аньлап буны бир яштан
Къуртий кельген зенгинге,
Ер юзюне яваштан,
Кок зембильде энгенде!

Шу мензильнинъ озюнде
Олды ишчюн базарлыкъ.
Къатты турды сёзюнде,
Бай этмезден назлылыкъ.

Къуртий дахи бу ерде
Дегенинден къайтмады.
Бай да тюшип эгерден
Уйгъун бир сёз айтмады.

Акъча ишнинъ чекиси,
Деп чокъ дава эттилер.
Аньлашалмай экиси
Бу мензильден кеттилер.

Бай бир къач кунъ доланып,
Бир багъчеван тапмады.
Эр бир ерни къолланып,
Сонъ Къуртийге къатнады.

Разы олды төлевге
Бай Къуртийнинъ шартыны.
Разы олды одевге
Аш ве урба сарфыны.

Байгъа боюн ийеджек
Гъарип ыргъат йыл бою.
Чарыкъ, чекмен киеджек
Ейджек шинген ве къою.

Сексен кумюш оладжакъ
Бу сафларнынъ алайы.
Къырккын ыргъат аладжакъ,
Къырккы – урба, аш пайы.

Шу куньден сонъ япты о
Шорбаджынынъ ишини.
Шундан локъма къапты о,
Асрайджакътай кишини.

Ишкирликте биринджи
Къуртий койнинъ ичинде.
Къолу алтын ве инджи;
Къаш, козь тѣкме бичимде.

Япкъан иши ыргъатлыкъ,
Шорбаджынынъ къолунда.
Яз, къыш ёкътыр раатлыкъ,
О экинде, орувда!

Оракъ кескин, къурсакъ ач;
Тарла уджсыз-буджакъсыз.
Ашагъаны тек умач,
Тузсыз, этсиз ве ягъсыз.

Арман басув, ат айдав
Девам этти кечкедже.
О эгерде, о яяв,
Кезди куньдюз ве гедже.

О афтанен чапкъалап,
Арман басты, терледи.
Богъдай, тобан обалап,
Эвине де кельмеди.

Савурылгъан богъдайны
Ташыдылар армангъа.
Севиндирди о байны,
Богъдай азыр базаргъа.

Бу богъдайны сатса о,
Джеби акъча толаджакъ.
Яз, къыш бою ятса о,
Ашайджагъы оладжакъ.

Петербургка барып о
Ойнап, кулип юреджек.
Афталарнен къалып о
Анда сефа сюреджек.

Алтын, якъут юзюклер,
Билезликлер аладжакъ.
Десте-десте юзлюклер
Сермиясы оладжакъ.

Къышлыкъ сарай бинасы
Корюнеджек козюне.
Романовнынъ симасы
Кучъ береджек сёзюне.

Буюк Пётрнынъ эйкели
Козьяшыны къозгъайджакъ.
Шималь якънынъ серт ели
Чевре-четни тозлайджакъ.

О шу тоздан сакъланып,
Козьлюгини такъаджакъ.
Я да дюрбин такъынып,
Чокъ ерлерни бакъаджакъ.

Нева деген озенде
О къайыкънен ялдайджакъ.
Мал алуvgъа кельгенде
Еудийни алдайджакъ.

О джадделер боюнда
Мемнюнлыкълар тападжакъ.
Ёсмаларнынъ къойнунда
Озь ишини япаджакъ.

О оларны эр гедже
Севип, охшап тояджакъ.
О энъ эйи эглендже,
Ондан зевкъ, шевкъ догъаджакъ...

Хаял, эльбет, эйи шей,
Эйи ахлякъ олурса.
Къавал, эльбет, эйи шей,
Эйи такъмакъ олурса.

Лякин базы вакъытта
Хаяллар да бозула.
Иш акъыкый бахытта,
Онсыз атынъ озула!

Заид байнынъ хаялы
Бозукълыкъкъа бир мейиль.
Ёсма олса аялы,
Байгъа мухтадж ич дегиль!

Бай яшасын озюнинъ
Хаялынен бирликте!
Сюзсюн эки козюни
Кибирликте, кирликте!

Заид байнынъ кызы акъкында

Энди бизлер кечейик
Заид байнынъ кызына.
Биз эшитип билейик
Гонъю кимден ысына?

Ич бир шейге о мухтадж
Олгъаны ёкъ эвинде.
Киймесе де алтын тадж,
Девир, девран элинде!

Джариелер даима
Олды онъа эглендже.
О юрмеди пайына
Акъшам, саба ве гедже.

Джариелер алкъалап,
Алды оны, алмай ял.
Нени этсе о талап,
Беджерильди о деръал...

Яваш-яваш йылышты
Пишкинликке таба о.
Эйиликке тырышты
Кунъдюз, акъшам, саба о.

О хор халкъны якълады,
Байнынъ кызы демеден.
Виджданыны сакълады,
Арамлыкъны севмеген.

О етишкен кызы олды,
Чатлайджакътай черткенде.
Эр якълама о толды,
Он секизге еткенде.

Бир мердане тапылса,
О акъайы этеджек.
Такъдир бирге къатылса,
Оннен яшап кетеджек.

Кень ёл ачыкъ бирине,
Ниетине етмеге.
Дигер бири сюрюне,
Кучьсюз алдгъа кетмеге.

Бир кунь кезип юргенде,
О къыз корьди Къуртийни.
Татлы хаял сюргенде,
Айландырды мийини.

Бир омюрни аль эте
Базы вакъыт тесадюф,
Генч Къуртийге кеч, эрте
Козь тиймесин сюф, сюф, сюф!

Шу куньден сонъ Эльмира,
Ургъун олды Къуртийге.
Шундан берли о зира
Сыгъалмады ич эвге.

Бою, посту, бакъышы
Къызнынъ козю алдында.
Генчнинъ юрек якъышы
Чекиштире адымда.

Арзылады къыз тез-тез
Генч Къуртийни корьмеге,
Онынъ иле изме-из
Чёльде, кырда юрмеге.

О ерлерде ал гуллер,
Мор замбакълар ачылгъан.
Севдалангъан гонъюллер
Ичюн къокъу сачылгъан.

Хаялланды къыз гъарип
Шу ерлерни корьмеге
Къуртий иле о барып,
Гульден чембер орьмеге.

Къуртий олгъан бу дюнъя
Онъа дженнет корюне.
Къуртий олса о гуя
Бал къошаджакъ омрюне.

Къызгъа байдан рухсет ёкъ.
Эвден тышкъа чыкъмагъа.
Ондан бетер бир сед ёкъ
Яш хатирни йыкъмагъа.

Геджелери юкъу ёкъ
Шу бичаре мелекке.
Атар эди окъу ёкъ,
Бабасыны тебеккель!

Омюр ола тылсымлы,
Сени севмей, севгенинъ.
Оюн ола дызымлы,
Базы олмай дегенинъ.

Эльмира да шойле бир
Мушкюллике бойсунды.
Менменлиги бир демир
Киби бирден шарт сынды...

Къыз озюнде джесарет
Тапып сёзге киришти.
Чекмейим деп, эсарет,
Генчнен фикир болюшти.

О тикильди севдиги
Йигитининъ козюне.
Ёкъ деп, онынъ кемлиги,
Шай башлады сёзюне:

«Ич байлыкъта козюм ёкъ,
Шу байлыкъкъа бинъ лянет!
Бундан лаяйкъ сёзюм ёкъ,
Байлыкъ – козьяш, фелякет!

Байлардаки зенгинлик
Эял дегиль, хырсызлыкъ.
Байдан чыкъмаз эйилик,
Байнынъ иши хынзырлыкъ.

Меним ичюн тек сенсинь
Эр байлыкьнынъ азизи.
Сен эр заттан юксексинь,
Бай – инсаннынъ джаризи.

Ич сёзюмде ялан ёкъ,
Манъа ялан ярашмай.
Вебалыма къалгъан чокъ,
Догъру айтсам янълышмай.

Мени севсенъ сенинънен,
Эвимизден къачарым.
Алтынларны элимден
Узурынъа сачарым.

Истер исенъ озюнье
Эт оларны тутумлыкъ!
Къулакъ сал сен сёзюме,
Этмей ич де къутумлыкъ!

Оны къабул этмесенъ,
Факъырларгъа такъсымла!
Къадириме етмесенъ,
Бай къызы деп, акъсымла!

Эр джефагъа чыдарым,
Сенинъ къарынъ мен олсам.
Элем этмем мен ярын
Къучагъынъда козь юмсам.

Янып-куймем ах-вахнен;
Чул олса да кефиним.
Сеннен олгъан никяхнен
Олса меним дефиним.

Севги – сёнмез бир чыракъ
Гедже-куньдюз нур сачкъан.
Демей якъын я иракъ
О бир хызыр ёл ачкъан.

Ёлда корьген ёлджунъны
Севмек айып шей дегиль.
Эр севгининъ къылджымы
Якъа къальпни, яхшы биль!

Санъа гонъюль бергеним,
Эльбет, эйи бир ниет.
Сени джандан севгеним
Ичюн мени афу эт!

Умют, ишанч менден ич
Узакълашып кеталмай.
О иляхий зор бир кучь
Мени ич терк эталмай...

Шай деп о кыыз Къуртийни
Авундырмакъ истеди.
Шай деп о кыыз Къуртийни
Абындырмакъ истеди.

Къуртий динълеп бу кызыны,
Сонъра ачты ичини.
Парылдагъан йылдызы
Эти джюмджок бичими!

О айткъанда козьлери
Бир фенерге ошады.
Агъызындан сёзлери
Чыккып ичи бошады.

Мына коринъ сизлер де,
Не сёйледи кыызгъа яш.
Кучь кесильди тизлерден,
Ирип кетти ондан таш!

Эльмирагъа Къуртийнинъ айткъаны

Билем сени, Эльмира,
Мени джандан севесинь!
Зыкъарлай эп вира,
Сен де мени сев, дейсинь!

Сен шайлысынъ, эм гузель;
Нур сыфатлы Эльмира!
Сени чокътан биле иль,
Тилинъ татлы бал зира!

Пек аз сендай виджданлы,
Ийлекарлыкъ бильмейсинъ.
Арекетинъ пек джанлы,
Лякин ойнап кульмейсинъ.

Ичинъдеки дердинъни
Бугунъ этинъ сен беян.
Севдигинънен кендинъни
Къоймакъ истеп янма-ян.

Ынджынма сен, севгинъни
Эгер къабул этмесем!
Аджынма сен, сенинънен
Турмуш къурып кетмесем!

Меним дахий сенинъдай
Гонъюль берген ярым бар!
Меним дахий сенинъдай
Намусым бар, арым бар!

Бутюн вакъыт фикирим,
Арзуларым шу къызда.
Тилимдеки зикирим
О ярыкълы йылдызда.

Санъа дахий кунъ догъар,
Устюнъе нур сачмагъа.
Сарар мени назлы яр,
Гулинъ башлар ачмагъа.

Къысметинъни аравдан,
Болдурма сен, талма сен!
Джейранынъны авлавдан
Ич токъталып къалма сен!

Санъа айткъан сёзюм сёз,
Манъа умют багълама!
Тюшкюнликке чёкип тиз,
Козьяш тёкип агълама!

Къуртий буны айтувнен,
Къызнынъ эсин топлатты.
Оны отсыз якъувнен,
Озь ёлундан токътатты.

Къыз ичини, багърыны
Якъар гедже ве кунъдюз.
Бу савушмаз агърыны
Чекер баарь, яз, къыш, кузь.

Къуртий байда ыргъат

Энди ишке къайтайыкъ,
Иши белли ыргъатнынъ.
Нени бильсек айтайыкъ,
Къоймай онъа ыргъакъны.

Тарла иши олгъан сонъ,
Генч багъчагъа авушты.
Бай богъдайгъа онъгъан сонъ,
О багъчада чалышты.

Мейва джыюв кунълери
Башландылар кене де.
Ыргъатларнынъ унери
Сепетлерде, селеде.

Мердивенни терекке
Тиклеп къойды яш яхшы.
Олды бойле эмекке
Сёгюнч байнынъ бахшышы.

Емек десенъ къуру сув;
Емейджекдай итлер эм.
Есенъ, ала бир къусув,
Турмай ичинъ кете эм.

Шараиткъа къарамай
Къуртий яхшы ишледи.
Байдан изин сорамай
Пат-пат мейва тишледи.

Мердивенге кельпетнен,
Чыкъа-чыкъа болдурды.
Мейва джыйып сепетнен,
Къутуларгъа толдурды.

О шу йылы сезонда
Мейва джыйды тонналап.
Урба кийди кок зондан,
Этмей башкъа шей талап.

Ачкозь залым Заид бай
Ишни этти чокъ талап.
Терен дегиль, анъы сай
Юрди халкъны хырпалап.

Къанун къатты олмаса,
Гебертирди оны халкъ.
Ер-кок къайгы толмаса,
Агъламазды таш-топракъ.

Ич ял бильмей ыргъатлыкъ,
Арекетте эр бир джан!
Эр бир тараф ызгъатлыкъ,
Чиркий эме сыджакъ къан!

Джангъа джефа чектире
Агъыр ишке киришюв.
Бар кучюньни ектире
Мурадынъа иришюв.

Мында эр кес тырыша
Беш-он капик тапмагъа.
Ишнен алдгъа йылыша,
Бир локъмачыкъ тапмагъа.

Мында бир къыз бар эди
Ишлей-ишлей талмагъан.
Дюнья онъа тар эди,
Бол-бол нефес алмагъа.

О эм шайлы, эм дюльбер,
Гуя нурдан тѣкюльген.
Бабасы да бир дюльгер
Такъдирине окюнген.

Къуртий онъа урулды
Джандан эм де юректен.
Урулгъанда дурулды,
Сынып къолу куректен!

Чекип онынъ дердини,
Къуртий ирий башлады.
Ия тапалмай эбини,
Ичи-багъры ашланды.

Къуртийнинъ Имангульнен корюшюви

Етейим деп, ниетке,
Къуртий фурсат бекледи.
Бир кунъ келип бет-бетке
Имангульге шай деди:

«Бир сёз айтсам Имангуль,
Джан агьыртув олмазмы?
Санъа севда бу гонъюль
Истирапнен толмазмы?»

«Айт дердинъни чекинмей,
Мен бир баштан динълейим!
Айт сырынъны пекитмей,
Макъсадынъны билейим».

«Разы олсанъ сёзюме,
Бирге сафта турайыкъ!
Разы олсанъ сёзюме,
Бирге турмуш къурайыкъ!»

«Айып дегиль дегенинъ,
Онъа джаным агьырмай.
Мен де сени бегенип
Юре эдим забундай.

Лякин къызыкъ арымдан
Айталмадым мен оны.
Интизарым, зарымдан,
Тапалмадым ёлуны.

Сенинъ ишинъ бам-башкъа,
Санъа ачыкъ эр къапы.
Оте тишинъ эр ашкъа,
Санъа къолай яр тапув...

Санъа бар бир огютим,
Оны яхшы анъла сен!
Къуртий севген йигитим,
Десем, оны акъла сен!

Ракъы, шарап, тютюнни
Агъызынъа алмазсынъ
Юрсенъ сакълап бутюнни,
Ярымланып къалмазсынъ!»

«Талабынъа мен разым,
Сёзюнъ гузель, Имангуль!
Сен экенсинъ баш язым,
Озюнъ гузель Имангуль!

Кель, гузелим, анълашып,
Бирге рульни бурайыкъ!

Четке кетмей адашып,
Догъру ёлда турайыкъ!

Шимди менде мал-мульк ёкъ
Къорантаны бакъмагъа.
Лякин менде арзу чокъ
Отумызны якъмагъа».

«Разым акъшам сабамыз
Шеньли олса, урь олса.
Тутеп турса баджамыз,
Эвимизге нур толса.

Сёз иш иле багъланса,
Нетиджеси гурь олур.
Ишке табан ягъланса,
Тикенлерде гуль олур!»

«Эльбет, эльбет факъырлыкъ
Ич омюрнен анълашмай.
Чул-чубурлыкъ, такъырлыкъ
Ич бир эвге ярашмай.

Факъырлыкъны ёкъ этиюв
Багълы шанлы эмекке.
Арекетни тезлетюв
Багълы бол-сал эмекке.

Чегерликте ер сёксек,
Ачармыз бир экинзар.
Бирге ишлеп тер тёксек,
Яшармыз биз чекмей зар.

Шундан кельген келирнен,
Къорантаны бакъармыз.
Алла берген эмирнен
Отумызны якъармыз.

Сен бир ана олурсынь,
Мен олурым бир баба.
Балаларны къорурсынь,
Демей акъшам я саба.

Емегинъни пиширип,
Софрамызгъа къоярсынь!

Кир ханеге сен кирип,
Киримизни юварсынь!

Мен де сизнинь даима
Къайдынъызы чекерим.
Чёльде, кьырда пайным
Богъдай, бостан экерим.

Къорантама бол-саллыкъ
Келип саип олсун, деп.
Мухтаджлыкънен осаллыкъ
Сувсан киби солсун, деп.

Себзеватнынъ кучь къоюп,
Эйисини асрарым.
Сакълав ичюн ер оюп,
Онъа уру ясарым.

Даима ерли тазына
Ерли тавшан мунасип.
Омюр онъа базанып,
Кимге олса о насип».

«Бютюн айткъан сёзлеринь
Манъа кень ёл косътерди.
Къаве ренкли козьлеринь
Яш гонълюмни осьтюрди.

Къуртий, риджам тез кунъде
Мени истеп бабамдан!
Джемаатнынъ огюнде,
Язым олсун абадан.

Лякин къуда ёллагъан
Затынь олмай бир эмен,
Олсун ишни анълагъан
Локъман киби билермен!

Чюнки мени истетип,
Йибергенге ёкъ дейим.
Къаршы кетип, ер тепип,
Кимсеге сёз бермейим.

Бойле кетсе меселе,
Агъымдадыр энди иш.
Хавф эйкельдай юкселе,
О янтайса, бар, чекиш!

Шунынъ ичюн сёзюмни,
Санъа ачыкъ айттым мен.
Тёбен тутып озюмни,
Ишни азчыкъ ачтым мен.

Мен аз айттым, чокъ анъла
Сен ичимнинъ сырымны!
Зая кетмез иншалла,
Бу сёзлерим сырынып!»

«О якъыны энди сен
Ич ойланма, Имангуль!
Дагъ-таш явар эдинсень!
Айбет-къыймет оськен гуль!

Бу иш чокъкъа созулмай,
Тез кунълерде чезилир.
Шаат алып толгъун ай
Тёпемизде кезинир».

Сёз кесим

Учъ кунъден сонъ Джелалгъа
Къуртий адам йиберди.
Адам дегиль эялгъа
Олар келип эльберди.

Олар келип хошкельди
Къавесини ичкен сонъ,
Бир эр киши шай деди,
Ишни ольчеп бичкен сонъ:

– Биз Къуртийге къызынъны
Истеп кельдик, къардашым!
Биз бу уйге къызынъны
Бер, деп, кельдик, къардашым!

– Асан эмдже, кельдинъиз
Муим ишнен къапыма
Сёзюнъизни дединъиз,
Бом-бош къайтманъ артына!

Селям айтынъ бизлерден,
Къуртий деген шу яшкъа!
Риджамыз шу сизлерден
Иш дёнмесин козь яшкъа.

Бир бай огълу къапымда
Саба-акъшам турмакъта.
Копеклери къатында
Тюрлю ийле къурмакъта.

– Сен кызынъны бермесенъ,
Кунъ косътермем сизге, дей.
Айткъаныма кельмесенъ,
Етишмезсинъ кузьге, дей.

Шунынъ ичюн тырышам,
Къызы тез-тез бермеге.
Телюкеден бу нишан,
Бир къараргъа кельмеге!

Тез кунълерде той этип,
Алсын Къуртий кызымны!
Эв-баркъыны тюзетип,
Этсин мутый кызымны.

Мен къартайдым, такъдирим
Бугунъден сонъ бельгисиз.
Ёлджуларнынъ мен бирим,
Ёлум исе тегизсиз.

Фатьма шерфе къадыным
Яшта менден къалышмай.
Тетик дегиль адымы,
Сол къолу да чалышмай.

Киевимиз бизлерден
Ярдымыны аямаз.
Ондан буны гизлевден
Мен беллесем, файда аз.

Фатьма шерфе эм алсыз,
Эр бир ишке ярамай.
Лякин кене эхмалсыз,
Ич раатлыкъ арамай.

Бир дакъкъачыкъ тынч турмай,
Эв ишини беджере.
Анда-мында баш урмай,
Сюрте къапы-пенджере.

Уй сипире, пол юва,
Савут-саба агъарта.
Уйде санки кунь тува,
Эски шейни яньарта.

Сыгъыр сагъа учьмааль,
Тавукъларгъа ем бере.
Озь ишинде о фааль,
Бир тирнеклик косътере.

Атеш якъа оджакъта,
Аш пишире леззетли.
Суван емек чанакъта
Санки дерсинь ягъ, этли.

Чамашырлар кунь сайын
Узун йипке тизиле.
Уйде бир балкъуртдайын
Ишлегени сезиле.

Имангульнинь иссеси
Буюк эльбет бу иште.
Онынь эр бир нефеси
Омюр ичюн куреште!

Уюмизни безетюв
Онынь эсас ниети.
Бозукълыкъны тюзетюв,
Даим онынь невбети.

Энден ача, мал бакъа,
Себзеватны суvara.
Одун ташый чардакъкъа
Ёргъун атны тувара.

Онъа торба кетире,
Тюбюни де темизлей.
Челеклерни котере,
Токътамаздан иш излей.

О бош вакъыт тапкъанда
Кетен токъуй тезьяда.
Пенбе таньлар аткъанда,
От чыкъара эзадан.

Шу эзанен оджакъта
Атеш якъа пек буюк.
Къалгъан ишни сыджакъта
Япа терлеп ве куюп.

Унны элесп элекнен
Хамыр баса, миндире.
О пиширген отьмекнен
Ичимизге джан кире.

Энди невбет Фатмагъа
Озь дердини айтмагъа.
Айткъан олсам мен ялан,
Яшамайым ич аман!

– Догъру айта Джелялым,
Мен бир чарпыкъ къадыным.
Джелял меним элялым,
Онынъ ичюн эр адымым.

Гедже-куньдюз о асрай
Экимизни къызымызнен.
Бир ёлдашмыз, Джелял ай,
Сагъмыз ашы, тузынен.

Уй ишини беджерюв
Мени даим азаплай.
О, бу юкни котерюв,
Юрегиме окъ саплай.

Къызым манъа ярдымджы,
Уй ишини япувда.
Омюр татлы ве аджджы,
Иш онъа ёл тапувда!

Шунынъ ичюн киевден
Риджам – бизден безмесин!
Имангульнинъ бу эвден
Аягъыны кесмесин!

Къабул этсе шартымны,
Оны балам саярым.
Къуртийим деп, адыны
Улусыма яярым!

– Шартыңызга кяршылыкъ
Ёктыр, деди Асан кярт.
Яхшылыкъкъа яхшылыкъ
Япмакъ адет эм де шарт!

Бу сёзден сонъ сёз кесим
Берди мусбет нетидже.
Олып кечкен мерасим,
Даркъап кетти кечкедже.

Келишкен сонъ бу ерде,
Бир де дуа окъулды.
Санки сырлы бир перде
Коллективнен токъулды!

Мусафирлер шу ерден
Сагълыкълашып кайтылар.
Кечильди бу мердивен,
Деп Мерьемге айттылар.

Мерьем енге бир афта
Мулёт алды нишанга.
Гам керекмей бу акъта,
О да отер, иншалла!

Шойле исе эр шейим
Нишан ичюн алынган.
Ястыкъ, ёрган, тешегим,
Михрабыма салынган.

Дувакъ, антер, марама,
Костюм, туфли келинге.
Етер дост-эш, акъраба
Ичюн бахшыш эр кимге.

Йипек кольмек, шалий шал,
Алтын юзюк, билезлик.
Чуха, парча киби мал,
Келин ичюн джиезлик.

Бутюн булар уюльди
Ешилъ атлас мендильге.
Зорнен уджы туюльди,
Ашав толды зембильге.

Девамы бар.

Альяна ОСМАЧОВА

Аталар сёзлерини юрегимде сакълайым

Аталар сёзлерини юрегимде сакълайым,
Мына энди фурсат таптым, сизлерге де айтайым.

«Алим иле субет этмек – лал, мерджан, инджидир...
Джаиль иле субет этмек даима джан ынджытыр...».

«Адем огълу ойле баздыр, кимсе бильмез фентини,
Эгер сырынъ ачар исень, сакъла ондан кендинъи».

«Мал иле маърур олма, деме ёкътыр мен киби...
Келир фуртуна эсер, савурыр арман киби».

«Сев сени севгенни, ер иле ексан олса,
Севме сени севмегенни – Мысырда султан олса».

«Талийимин паслыгындан шекер сепсем – туз олур,
Язын куню сувгъа кирсем, балта кесмез буз олур».

Мерджан киби сачылгъан бейитлерни тапайыкъ,
Бирер-бирер оларны къасидеге такъайыкъ.

Дюльбер, темиз тилимиз

«Ваще» тильни билем, деп
Макътанмакъ олды адет...
– Тиль демеси, не демек, -
Деди саташып Мелек.

– Эр адамнынъ тили бар, -
Къошулды бирден Джеппар.
«Конечно, так», – дей Ильмий,
О, ана тильни бильмей...

«Ваще, конечно», – айт, не?
Четтен чиркин корюне...
Ана тилини бозмакъ,
Озюмизни ашаламакъ.

Къырымтатар тилине
Ябан сёзлер илине...
Къошмайыкъ ойле сёзлер,
Оны бутюн халкъ истер...

Дюльбер, темиз тилимиз,
Хошнутмыз биз эпимиз!
Пис сёзлер къошмакъ олмаз,
Бармы сёзге итираз?

Адам кече дёрт мевсимден...

Адам кече дёрт мевсимден:
Баарь, яз, къыш эм де кузьден.
Баарь – бизим яшлыгъымыз,
Яз – энъ акъыллы чагъымыз.

Азчыкъ кечемиз къыркътан,
«Кузюмиз» де келип чыкъкъан...
Кеч кузьде махсул джыйдыкъ,
«Берекетини» дуйдыкъ.

Къыш – адамнынъ къартлыгъы,
Къартлыкъ – кучьсюзлик вакъты...

Язнен кузь – сагылык бере,
Къышта сувукъ ушюттире...

Яшлыкъ пек яхшы девир,
Къартлыкъ тез сюрип келир...
Эр вакъыт яшлыкъ олмаз,
Къартлыкъ келир, сорамаз...

Эдждатларымнынъ мекяны

Буюк Мускомия кою –
Эдждатларымнынъ мекяны.
Лагъап, шакъалар джерьяны,
Койлернинъ аджайип сою.

Къомшу олып Уркустанен,
Къандаш эм сой-соп олгъанлар.
Аят къурып усталыкънен,
Джан агъыртмай яшагъанлар.

Айтылгъан кой эалиси,
Алякъа туткъан Байдарнен.
Яшагъан халкъын джумлеси,
Агъа-къардаштыр оларнен.

Мускомиялы Полоз Амет,
Къазакъ Усеин де ондан.
Кёр Тефиде десем эбет,
Дуярсыз лагъабындан.

Чокъ шакъаджы ве шень бу халкъ,
Эр кечкенге эришкенлер.
Инанынъ, айткъанларым – хакъ,
Ойле омюр кечиргенлер.

Къыркъ дёртте аят бозулды,
Бутюн халкъ тар-мар олды.
Кимси ольди, кимси къалды,
Тынч яшайыш ёкъ олды.

«Широкое» шимди ады,
Не айтайым мен адына.
Юрегимде адджы къалды,
Эзги къошам хатырама.

Дост

Яшлыккыа етери ёкъ,
Яш чагыньда достунъ чокъ.
Къара куньлерде сына:
Къайсы достунъ янынъда...

Кечип осал аллардан,
Оларгъа мункир олма.
Къоркъ озъ эвалынъдан,
Къайтмасын агъув санъа.

Ачыкъ гонъюлли достунъ
Эр вакъыт къол узата.
Душмандай кимер союнь
Юрегинъни ынджыта.

Кяде сойдан дост якъын,
Къандашынь олмаса да.
Унутма оны сакъын,
Бу шей бар арамызда.

Эр бир юрек къуванчкыа толсун!

Къурбан байрамы иле
Эр кесни хайырайым!
Сагълыкъ эм бахт тилеп,
Чокъ разылыкъ сорайым...

Бол берекет эвинъизге,
Сабыр, эбет, эпимизге!
Истегинъиз аль олсун,
Эр бир юрек къуванч толсун!

Ватанымыз бизим – ана,
Бассын бизни багърына...
Керекмизми биз мында?
Бу суаль тек анъымда!

Баарь – севги

Баарь озюн эслете
Биринджи гъонджесинен.
Эр юрекни тепрете
Севги назик эзгисинен.

Баарь чокъ севиндире,
Къышны къалдырып артта.
Яш мевсимни эндире,
Ильхамымыз эп арта...

Авагъа сыджакъ эне,
«Бузлар» ирий гонъюльде.
Эр бир юрек тепрене,
Кин ёкъ, десем, кимседе.

Эр юрекке къон, баарь,
Севги эм севинч кетир.
Узакъкъа кетсин къаарь,
Нетиджеси билинир.

Баарь – севги маали,
Ашкъ эр бир дильге къонсын.
Ёкъ олсун гъам-къаари,
Юрегимиз шад олсун!

Заман ойле

Нелер ола дюньяда,
Сорасам эр ким биле...
Чокъ шейлер ядымызда,
Кими агълай, кими куле.

Парасы чокъ олгъангъа
Бу дюньяда пек енгиль.
Парасы олмагъангъа –
Къала къырылгъан гонъюль.

Янъы дегиль айткъаным,
Эр заман ойле экен.
Бай, девлет адамлары
Эр вакъыт сефа сюрген.

Шимди де ойле аслы,
Онъса онъа анджакъ бай.
Я фукъаре не япсын?
Джевап аслы тапылмай.

Къырымтатар гузели

Къырымтатар гузели,
Айт, къайдан бу къияфет?
Эр бир сёзюнь джильвели,
Кель, джаным, меннен лаф эт.

Сенинь сесинь бульбульден,
Чырайынь дюльбер гульден...
Къарынджадан – ишкирлик,
Мавы коктен – темизлик.

Кедайлардан сенде сёз,
Кираз бахшыш эткен козь.
Бал тамлай дудагъыньдан,
Дюльберлигинь Аллахан.

Эллер къуш къанатындан,
Белинь – ябан арыдан...
Тал терегинден сачынь,
Къараджадан бакъышынь.

Джумертлигинь денъизден,
Къалгъан эр шей озюньден.

Гонъюлимиз бир олсун

Йырджыгъа ошай дилим,
Эйи сёзлер тапаракъ.
Даим назлата тилим,
Ашкъ, арзумны айтаракъ.

Севинесинь, яр, бакъып,
Не къадар мен севдайым.
Гурь, терен сувдай акъып,
Ёлдашынь мен олайым.

Эр вакъыт ойле олсун,
Севдалыкъкъа не етер?
Гонъюлимиз бир олсун,
Джанымыз оны истер.

Мендайын севинъ ярны,
Яхшы сёз ич аяманъ.
Корьмезсиз эфкъарыны,
Чокъ насиат сораманъ.

Арзусыз олмаз

Йымыртанынъ беязы
Къошулмай сарысына.
Чокъ адамлар еталмай
Тельмирген арзусына.

Эр адамда арзу бар,
Арзусыз кимсе олмаз.
Сени де арзу тапар,
Арзусыз олгъан онъмаз.

Кече кунълер эм йыллар,
Къала четте истегинъ.
Арзунъа еталмасанъ,
Даим сызлай юрегинъ.

Текмиль олса истегинъ,
Аят къолунъдан тута.
Пек къувана юрегинъ,
Шень ола аятынъ да.

Истегинъ ве арзунъа,
Тырышмакъ керек даим.
Еткен олсанъ арзунъа –
Сен ичюн къуванайым.

Тынч дегиль юрегим

Истейим азырланып,
Узакъ ерге кетмеге.
Агъыр ойларны атып,
Джанымны шад этмеге...

Агъыр ойлар керекмей,
Аятымыз озгара,
Кене де бир шей етмей,
Айтыла тек озъара.

Къайтып кельдим Ватангъа,
Тынч дегильдир юрегим.
Не етишмейдир джангъа?
Айтынъ сиз, мен динълейим.

Айтырсыз: «Ватандасынъ,
Санъа даа не керек?
Ойларнен пайлашасынъ,
Я джевап ким береджек?»

Къырымым, Ватанымсынъ

Санъа нур сепкен кунеш,
Бармыдыр санъа эшдеш?
Шуретлисинъ, шанлысынъ,
Къырымым, Ватанымсынъ.

Къайда олсам, кене къайтам,
Келем тувгъан ериме.
Чокъ азаплар чексем де,
Ич кимсеге бильдирмем.

Кунълер оте, Ватандайым,
Текмильми аятымыз?
Турмуш яхшы олур, дейим,
Тез денъишсин алымыз.

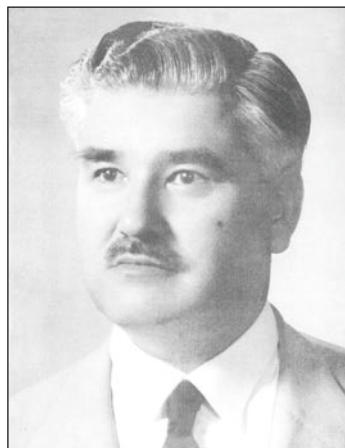
Кимнинъ турмушы яхшы,
О бирсине сен бакъчы.
Кельдим... Ватанымдайым,
Юрегим инълей даим.

Диаспора аятындан

Мустеджип УЛКЮСАЛ

Къырым ёлунда бир омюр*

Коккоз сарайында темаша

Фотисалагъа беш километр месафеде, орман, багъ ве багъчалар арасында Коккоз адында бир гузель ве буюк кой бардыр.

Койнинъ ве онынъ дживарындаки дженнет киби гузель манзарасына айретте къалгъан бир рус киназы койнинъ ортасына мухтешем бир сарай яптыргъан. Багъчасына тавус къушлары, папагъанлар, къараджалар, кийиклер къойгъан.

Койнинъ ичинден кечкен акъар сувдан бир къолуны багъчасына чектиререк суный учансувлар яптыргъан. Багъчасында чешит емиш тереклер, сельбилер, чинарлар отурткъан; чечеклер, гуллер ве буларнынъ араларына хавузлар, ёллар ве ханелер яптыргъан. Сарайынынъ эки тарафынынъ устуне бирер буюк «кок коз» яптыргъан. Козьлер чокъ узакътан биле корюне ве инсангъа бакъкъан кибилер. Инкъияп куньлеринде бу сарай бироз зарар ве зиян корьген олса да, гузеллик ве шерефини мухтешемлигини, ичиндеки дегерли эшьяларнынъ бир къысымыны сакълап къалды.

* Хатырлавлар китабындан. Девамы. Башы «Йылдыз»нынъ 2021 с. 3-нджи санында.

Къырымтатарлары арасында киназнынъ бир къырымтатар кызына ашкъ олгъаны акъкъында «Коккоз баяр» деген эфсане бардыр. Бу кыз дюнья гузели экен. Киназ кызыны бабасындан истей. Бабасы киназнынъ мусульман олмасыны шарт этип къоя. Киназ буны ред эте, бабасы кызыны бермей. Киназ бир гедже адамларына кызыны алып къачырта ве озю де пайып ола. Кыз йыларджа аятыны эсирликте кечире ве шуларны сёйлей:

Къурбан байрамы геджеси салынджакъта бастылар,
Отуз кызынынъ ичинден мени алып къачтылар.
Кишней турган дёрт айгъырны бричкагъа джектилер,
Джол джурдилер уч гедже, Петерполкка джеттилер...
Коккоз баяр килиседен эки папаз кетирди,
Къуранымны тептирип ставразны (хачны) оптирди.
Коккоз баяр къаршымда мылтыкка шашма тотура
Эки папаз джанымда (янымда) дининъден дён, деп отура.

Даа чокъ сёзлери олган бу тюркюни кыз ялынъыз къалгъанда сёйлеп агълай ве сарайдан къачмакъ ёлуны кыдыра.

Кыз бу эсирликке даянамайып верем хасталыгына огърай ве оле. Рус киназы бу сарайны севген ве асла унуталмаган кызынынъ хатырасына къурдыра.

Иште, бу сарайнынъ мухтешем салонларынынъ биринде бир акъшам бир темаша япманы къарарлаштырдыкъ. Коккоз кою тюрк оджасы иле анълаштыкъ ве ишбирликте темашаны азырладыкъ. Гедже бир къач якъын койнинъ къадын ве эркеклери иле коккозлюлер салонны толдурдылар. Ог сыраларда мырза ве бей аилелери отурган эдилер. Кызлары аджайип миллий урбалары ве алтын пускюлли къадифе феслери иле козь къамаштыра эдилер. Бу аилелер эвельден берли земаневийлешкен ве окъумыш кишилерден ибарет эди.

Эвеля мен санагъа чыкып топлашувнынъ миллий макъсады акъкъында кыска бир чыкыш яптым. Балаларымыз тарафындан кичкене бир пьеса косътерильди. Шиирлер ве манзумелер окъуды, маршлар йырланды. Якъупнен экимиз Тюркиенинъ белли саз шаири Мехмет Эмин Юрдакулнынъ «Кесильдими эллеринъ?» диалогыны, мен – ана ве Якъуп – огълу оларакъ, чешит кыяфетле темсиль эттик. Темашамаз чокъ мувафакъиетли олды ве алгъышланды.

Къырымнынъ белли миллетчи ве къурултайджы шахсларындан – Халил Чапчакъчи, санагъа чыкъаракъ, бизни макътап, миллетчиликни тешвикъ эткен, халкъны бирликке ве сабыргъа чагъырған чокъ эеджанлы бир чыкыш япты. Бу топлашув ве чалышмаларыны сыкълаштырылмасыны ве эр тарафта япылмасыны тиледи ве тевсие этти.

Мени эвландирув тешеббюслери

Йигирми яшыма кельгенде, чевик ве сагьлам бир деликьянлы эдим; чалышкыр, тендюрюст, миллетчи эдим. Халкъ тарафындан севги ве итибар коре эдим. Койнинъ темелли оджасы оларакъ меним койде кьалып ерлешмем истениле эди. Бу себептен манъа Фотисалада ерлешмеге ве кьалмагъа имкян ве меджбуриетини яратмагъа тешеббюс эттилер. Хаджи Зейнеддин эфендининъ менимле яшлы кьызыны бермек истедилер. Факъат кьыз там джаиль олгъандан гъайры гузель ве зеки де дегиль эди. Бу ишни теклиф эткенге ред джевабыны бердим. Экинджи теклифни Ахтем эфенди Тюркиеден кочип кельген дайысы Къайбулла эфендининъ кьызы ичюн япты. Ахтемлернинъ эвине сыкъ-сыкъ баргъаным ичюн, кьызыны таний эдим. Анадолуда догъган, окъумагъан, ири-яры, шалварлы бир кьыз эди. Буны да бегенмедим ве ред эттим. Затен, Къырымда эвленип кьалмакъ ниетинден вазгечтим. Чюнки турмуш къарышыкъ ве къарарсыз. Большевиклернен Врангель-Деникин ордулары арасында дженк даа эп девам эте эди. Бундан башкъа Къырымда ёкъсуллыкъ ве ачылыкъ башлангъан эди. Келеджегимиз къарарды ве умютсизликке дёнди. Такъдиримни тесадюфлер ве ихтималлерге быракъмакъ истемедим. Тувгъан миллетим иле айны такъдирге боюн эгмек, бахтлы-частлы олмакъ арзум бар эди, амма Тюркиеге къайтып тасилимни девам этмек ве юксек тасиль коръмек де истей эдим ве буны озюме гъае этип кьойдым. Яры тасильнен кичкене бир башлангъыч мектепте оджа оларакъ кьалмамны, шахсий ве миллий гъае ичюн де уйгун саймадым. Улу оджа ве мутефеккиримиз Гаспралы Исмаил бейнинъ бир дерслигиндеки шу фикир акъылымдан чыкъмай эди: «Башлангъыч мектепни мытлакъа битиринъиз! Бильгили бир киши олмакъ истесенъиз, лицейни битиринъиз! Чокъ бильгили ве букюк бир адам олмакъ истесенъиз, университетни битиринъиз!». Илери бу огютни тутмакъ ве ерине кетирмек ниетинде эдим.

Чарлыкъ-большевик дженки

Алмания ве иттифакъчылары 1918-нинъ сонъки айларында дженкни битирген олдылар. Бу себептен алманлар Къырымны терк этип кетмеге меджбур олдылар. Къурултай укюметининъ таянчы Къырым йыкългъан олды. Тюркиенинъ ярдымы ортадан кетти. Алманларнынъ эгоистликлери ве кьопайлыкълары юзюнден Къырымнынъ къурултай укюметине аскерий тешкилят къурмасына, орду кысымларыны булундырмасына изин бермедилер. Бу себептен алман аскерлери Къырымдан чекильген сонъ, кырымтатарлар ве укюметлери мудафаасыз кьалды. Къырымны я чарлыкъ тарафдарлары ве я большевиклер ишгъаль этеджек

эди. Бундан да башкъа, бир къач айдан сонъра, большевиклер Къырымны ишгъаль эттилер. Фотисалагъа да кельдилер. Атта бир субай аилеси бир гедже мектепнинъ бизге аит одасында къалып, саба эрте кетти.

Большевиклернинъ бу ишгъаллери чокъкъа сюрмеди. Къыскъа бир муддеттен сонъ аркъаларындан чарлыкъ тарафдары Врангель-Деникин ордуларынынъ къысымлары кельдилер. Бу ордуларнынъ буюк къысымлары Русие ичерсинде, Кавказда адмирал Къолчакънынъ ордулары Русиенинъ шаркъында большевиклернен дженклеше эди. Русиеде темелли бир режим идареси ве уюмет икъурып оламай эди. Эр тарафта анархия ве къарарсызлыкъ уюм сюрэ эди. Чар тарафдарларына Ингильтере ве Френкистан уюметлери къолтутмалары иле берабер эсаслы бир ярдым япмай эдилер. Бу себептен де большевиклер сарсылмай ве енъильмей эдилер. Большевиклер рус олмагъан миллетлерге истикълялиет береджеклерини илян этип, буларны кенди тарафына чеке эдилер. Бу ваджибиет сахте ве яландан ибарет бир оюн олгъанындан гъайры, рус миллетлери арасында бирлик ве таянма мейдангъа кельмейип парчалана эдилер. Бунъа рагъмен, къырымтатарлар къурултайларынынъ чагъырув ве тенбилевлерине уяракъ, не большевиклерге ве не де чар тарафдарларына ильтифат этмей, ич бирусине аскер бермей эдилер. Къурултайджыларынынъ чыкъаргъан «Миллет» газетасы иле япылгъан бу тенбилевлер миллетнинъ бирлигини ве къавийлигини сакълай эди.

Мушкуль бир вакъиа

1920 йылнынъ майыс айынынъ ильк афтасы эди. Саат 17 ма-линде койнинъ меркезинде 50-60 къадар рус атлысыны корьдим. Булар юзге якъын эркекни топлаяракъ оларны сарып алдылар. Этрафтан да бу топлашувгъа яваш-яваш топлангъанлар бар эди. Мен де бу бу ерге якъынлаштым. Тишлер сыкъылы, юзьлер сараргъан. Козьлерден кин атеш и фышкъыра. Тюкянарнынъ огюнде учъ-дёрт рус субайы иле бир албай яваш сеснен бир шейлер айта эди. Орта бойлу, къара сакъаллы, эсмери джеллат черели албай субайлардан айырылып шоссенинъ ортасына догъру юрди ве юксек сеснен эмир бермеге башлады. Суварилер топлангъан халкъны бир даире шеклинде сыраладылар. Даиренинъ ортасына къоллары аркъасына багълы бир татар огъланыны кетирдилер. Албай багъырып: «Биз большевиклернен курешемиз. Татарларнынъ бизге ярдым этмелерини ве аскер бермелерини истеймиз. Бермеселер зорлап аладжакъмыз. Аскерликтен къачкъанларны джезалайджакъмыз», – деди ве ортада тургъан татар генчининъ ерге яткъызып аркъасына 25 шомпол (тюфекнинъ челик чубугъы) урмасыны эмир этти. Ерге яткъызылгъан генч орта бойлу, шиш-

манджа, толү черели кялпакълы, Багъатыр коюнден эди. Деникин кысымлары тарафындан аскерге алынган, факъат кячып тутулган экен. Шимди эр кеснинь козю огюнде ибрет олсун дие, джезаланаджакъ эди. Атлылар кылычларыны кынларындан чыкъарып эр анги бир тирелювге ве я кячувгъа кяршылыкъ косъ термеге азыр олып тура эдилер.

Панталоны чыкъарылып юзюкююн ерге яткызылган татар генчининь эки омузыны бир аскер тизлеринен, дигер бир аскер эки аягыны эллеринен бастырды. Адждерха киби бир чавуш бир метр узунлыкътаки челик чубукъ (шомпол) иле татар генчининь артына урмагъа башлады. Албай юксек сеснен кюветле энген шомполны сая эди: 1, 2, 3, 4, 5, 6... Генчининь штанлары парчаланды ве тени кянап башлады. О аныге кядар сесини чыкъармайып тишлерини сыкъкъан генч, богъазланган бир тана киби багъырмагъа ве адджы –адджы кычырып башлады. Чавуш урмагъа, албай саймагъа девам эте эдилер. Татарлар, джанлары тишлеринде, башлары эгик, юзлери ренктен ренкке денъише эдилер. Бу сабыр этильмейджек манзара кяршысында мен титремеге башладым. Бир аныде зеинимде шу тюшюнде джанланды: «Бирден албайнынъ устюне атылып, богъазына сарылайым, богъып гебертейим. Меним бу ерде кимсем ёкъ. Ялынъыз мени ольдюрерлер, башкъалары кюртулыр». Бу аныде бириси мени кюлумдан кери чекти. Бакъсам – койнинъ галавасы Халим эфенди. «Оджам, бираз келирмисинь?» – деди ве сакинлешмемни, бир фелякетке себеб бермейджигимни сёйледиди ве мени о ерден узакълаштырды. Сонърадан Халим эфенди манъа, мени козеткенини, сарарып, титрегенимни коръгенинен бир адисе чыкъараджагъымдан кюркёкяныны ве бунынъ огюни алганыны сёйледиди ве мени теселли этти.

Ады Сеитали олган татар генчини йигирми беш шомпол урушу иле джезаландырылгандан сонъра бир атлынынъ эгерине багълаяракъ алып кеттилер. Бунъа бенъзеген джезаландырмалар Кырымнынъ башкъа койлеринде де юзь бере эди. Бу зулум вакъиалары, чарлыкъ кярталынынъ кырымтатарларынынъ вуджудына кяанлы панджаларыны гайрыдан батырмагъа кярар бергенини анылата эди. Факъат, кырымтатарлар, не олса олсун, русларгъа аскер бермейджеклер ве дженклерине кыатылмайджакъ эдилер. Ондан башкъа, Сеиталининъ бир кяч кунъ сонъра текрар кячып, дагъдаки дигер миллетчи кячакъларгъа кюшулганыны эшиттик.

Арманкююлу Сулейман

Фотисалада оджалыгъымны башлагъанымдан эки ай кядар сонъра мектепке Сулейман адлы 30-32 яшларында олганыны тахмин эткеним, бир киши кельди. Булгъаристаннынъ Арманкю-

юсу коюнден экен. Бираз окъув-язувны бильгенини, Фотисаланынь ашагы мааллесинде оджалыкъ япабиледжегини сёйледи ве онъа ярдым этмемни истеди. Бираз тешкердим. Зеки, ачыкъкозь ве окъув-язувны бираз биле эди. Окъувны яньы башлаяджакъ балаларгъа оджалыкъны япабиледжек эди.

Ашагы маалленинь илери кельгенлеринден Билял агъа иле корюштик. Сулейманнынь оджалыгы хусусында анылаштыкъ. Джемаат иле корюшкенден сонъра Сулейманны оджа яптыкъ. Сулейман афтада бир-эки кере манъа келе, керекли дерсни аларакъ, оджалыгыны япа эди. Бойледже, 1920-нинъ июнь айына къадар чалышты; джемаат иле эйи мунасебет ве итибар коререк яшады.

Къырымда мунаввер ве оджаларнынъ къытлыгы

Къырымда 1917-ге къадар, юз отуз дёрт йыл укюм сюрген рус идареси ве истибдаты, къырымтатарларгъа миллий мектеп ачмакъта, медений ёлда илерилемеде чокъ зорлукълар ве маниалар чыкъаргъан ве оларнынъ кери къалмаларына муим амиль олгъандыр.

Чарлыкънынъ бу яман тутумыны дин оджаларымызнынъ таасюби менфаатчы мырзаларымызнынъ тутумы къоллай эди. Булар къырымтатарларгъа, менфаат ве селяметлери олгъан алда, бильмеерек ве гъафлетле, зарарлы арекетлерде булунгъанлардыр. Къырымтатарлар бунынъ чокъ яманыны коре эдилер. Кене бу юзьден мунаввер, оджа ве сербест меслек адамларны етиштирип оламай эдилер. Миллий ве медений мухтариетлерини алгъанджа ве мустакилликлерини илян этип укюметлерини къургъанджа бу кериде къалманынь, мунаввер ве техниклер ёкълугъынынъ буюк зарарларыны корьгенлер, сыкъынтысыны чеккенлер. Бу себептен олар идарий, техник, малие ве атта аскерий ишлерде эски рус мемурларынынъ ве субайларнынъ хызмет ве ярдымларына меджбур ве мухтадж къалгъанлар. Накълие ве хаберлешме ишлеринде догъру ве дюрюст чалышмагъан бу ябанджыларнынъ, русларнынъ буюк ольчюде хыянетлерини ве саботажларыны корьгендирлер. Бу себептен Къурултай укюмет идареси къурулгъандже ильки хусусий курслар ачаракъ, оджа, имам, хатип ве кучюк мемурларны етиштирмек олгъандыр. Имтиандан мувафакъиетли кечкенлер ишлерге алынган, бираз артта къалгъанлар курсларда окъувны девам эттирген. Аджеле ве вакъынджа алынган бу тедбирлер буюк ихтияджгъа рагъмен етерли дегиль эди. Бунынъ ичюн Тюркие, Романия ве Булгъаристанда етишкен къырымтатарлар Къырымгъа келип вазифе алмаларыны талап ве тешвикъ этильди. Къырым асыллы олмагъан тюрклернинъ де кельмелери ве чалышмалары, къардашлыкъ ярдымы олгъанындан, мемнюниетле къаршыланды.

Къырым ярымадасында мустақиллигини илян этерек Къурултайыны ачкъан ве укуметини къурайткъан къырымтатарлар эали сайысы джеэтинден де зайыф вазиетте эдилер. Ханлыкъ заманында XVII ве XVIII асыларда эалиси беш миллионгъа къадар эткен къырымтатарлар, рус ишгъалинден сонъра сыкъ-сыкъ мейдангъа кельген иджретлерде он бинълер ве атта юз бинълерле кочип кеттилер, учь юз бинъге къадар азлаштылар. Инкъиляп йылларында еди юз бинъ тахмин этильген Къырым эалиси ичинде, этник топлум оларакъ, татарлар кене биринджи ерде эди, амма толусынен бутюн эалини тешкиль этмей эдилер. Бунынънен берабер къырымтатарлары миллий тарихындан, миллий медениетинден ве миллий шуурындан алгъан къувет ве ильхам саесинде, акълы оларакъ, Къырымнынъ саиби олгъаныны илян эткен ве буны дигер миллетлер топлумына къабул эттирген эди. Къырымнынъ къырымтатар мустақиллиги беш-он йыл девам эткен олса эди, дигер мемлекетлерде яшагъан къырымтатарларнынъ юртуна къайтмалары темин этиледжек ве чокълукъ мейдангъа кетирилебиледжек эди.

II Катеринанынъ огъурсыз сиясети

Рус чаричеси II Катеринанынъ огъурсыз парчалама сиясети татарлар арасындаки яман ве йыкъыджы тесирини сюрдюре эди. Къырымтатарларны мырзалар, дин адамлары, шеэрлилер ве койлюлер дие, дёрт сыныфкъа айыргъан эди. Мемурлыкъта ве аскерликте юксек рутбе алмакъ акъкъы ялынъыз мырзаларгъа аит олгъаны танылгъан эди. Булар имтиязлы кишилер эди. Мырзалар кендилерине «акъсюек» дигерлерине «къара халкъ» дей эдилер. Булардан буюк топракъ ве байлыкъ саиби олгъанлар бар эди; амма окъугъан ве юксек тасиль корьгенлер аз эди. Буларнынъ бир къысымы зенгинлик ичинде яшай, русларнынъ аристократ сыныфына менсюп аилелер ве кишилернен корюше. Бу мунасебетлерни кендилери ичюн ифтихар ве гъурур ичюн себеп сая эдилер. Имам, хатип олгъанлар джамилерге аит вакъуфларны тилегенлери киби къулланалар, ольгенден сонъ айны шартлар алтында вазифе ве вакъуфлар балаларына кече. Булар заманнынъ Акъмесджиттеки муфтиси тарафындан даима бир имтиандан кечириле эдилер. Бойледже зенгин вакъуфлар, керчек гъаелерине сарф этильмей, джаиль ве диний мутаасип оджалар тарафындан къуллана, халкъ буларнынъ янълыш, кериджи ве йыкъыджы телькъинлери алтында эзиле, джаиллеше ве къаранлыкъ ичинде омюр кечире эди.

Къурултай укумети Анаясасы бу сыныфларны ортадан ёкъ эткен, унван ве имтиязлары лягъу эткен, бутюн къырымтатарларгъа, эркек ве къадынларнынъ мусавийлик акъкъыны таныгъан. Бундан мемнюн олмагъан мутаасип оджаларнынъ бир къысымы «дже-

миет» кьургъан. Олар, гуя акъкълары ичюн курешке киришмек тешеббюсинде булунгъан олсалар да, укъюметнинъ ве халкънынъ бунъа къолтутмагъанлары себебинден тешеббюслери мувафакъиетсиз къалгъандыр.

Къырымдан айырылув

1920 сенеси майыс айынынъ сонъунда имтианлар кечти, окъув битти, татиллер башланды. Сиясий себеpler ве, бильхасса, къытлыкъ ве ачлыкънынъ кенишлемеси себебинден чокъ севимли Къырымдан ве къардашларымдан айырылмакъ меджбуриетини ис эте эдим. Джемаатны окъувгъа чагъыраракъ бир веда топлашувыны яптым ве кендилерине шуларны сёйледим:

«Сайгъылы агъаларым ве къардашларым. Эки йыл сизинъ балаларынъызны окъуттым. Бу муддет ичинде не балаларнен не де сизлернен меним арамда гонъюль къыраджакъ ич бир адисе мейдангъа кельмеди. Сизден ве балаларынъыздан чокъ мемнюн къалдым; унутылмайджакъ хатыраларнен айырыладжакъым. Эпинъизге тешеккурлер. Корьгенинъиз киби Къырымда сиясий истикърар, тынчлыкъ къалмады. Ашлыкъ ёкъ, къытлыкъ башланды. Яшайыш кунъ-кунъден агъырлаша. Паранынъ дегери къалмады. Ярын не оладжакъыны Танърыдан башкъа кимсе бильмей. Алла миллетимизни ве юртумызны фелякетлерден сакъласын. Билесинъиз, Романияда меним де анам, бабам ве къардашларым бар. Эки йылдан берли олардан ич бир хабер алмадым. Оларны тапмакъ керек. Тюркиеге барып тасилимни тамамламам керек. Бутюн бу себеplerден Тюркиеге кетмек ве о ерден Романиягъа етмек ниетиндем. Хакъларынъызны эял этинъиз. Къусурларым олса исе багъышланъыз!» Буны айткъан сонъ, кендимни тутмайып, агъладым. Бу айткъанларым динълегенлерге теренден тесир этти. Койнинъ галавасы Халим эфенди аякъкъа турып шу джевабы берди: «Эки йыл балаларымызны окъуттынъ, оларгъа чокъ шей огреттинъ. Алла сенден разы олсун! Бизни быракъып кетеджегинъе кедерленемиз; амма сенинъ айткъанынъ да догъру. Алла ёлунъны ве бахтынъны ачыкъ этсин. Арамызда топлап санъа эдие этеджегимиз шу секиз юз рублени лютфен къабул эт», – деди. Эдилерини аларакъ, кендилерине джандан тешеккурлер бильдирдим. Бу паранынъ бир къысмы иле къыз къардашым ичюн бир кумюш эль чантасы сатып алдым. Чантанынъ устюнде мавы бир ташы ве кумюш зынджырдан узун сапы бар эди. Буны Романиягъа къадар алып барып, къардашыма берип, буюк бир зевкъ дуйгъан эдим.

Эки кунъден сонъ балалар мектеп огюнде топландылар. Кендилерине бир-къач сёз айтып ведалаштым ве бир-къач огют бердим. Багъыра-багъыра агъламагъа башладылар. Мен де кен-

дими тутамайып агъладым. Линейка арабасы кельди. Саба эрте эшьясыны алып кельген Сулейман да азыр эди. Якъуб ве анасы иле агълашаракъ ведалаштыкъ. Талебелерим пек агълаяракъ: «Оджам, бизни кимге быракъып кетесинь? Кетме, къал!» – деп, юрегимни парчалайлар. Шу ер бир агълама аланына чевирильди. Мен аятымда бу къадар агълагъанымны хатырлап оламайым. Балаларнынъ ферьядлары арасында зорнен ёлгъа чыкътыкъ. Ялтагъа кетеджек эдик, отуз беш километр месафе эди. Коккоз коюнинъ ортасындан чокъ бурулып-бурулып, энишли-ёкъушлы шоссе ёлу кече. Эки тарафта – багъчалар, чалылар, байырларда, тепелерде – орманлар. Багъчалар арасында къырымтатарларнынъ «ашлыкъ» дегенлери богъдай тарлалары, кичкене топракъ парчаларында толгъун башакълары иле хафиф далгъаланалар ве санки бизни селямлайлар. Чалылар ве ормандаки чешит ренк ве къокъулы чечеклер инсаннынъ вуджудына сагълыкъ ве рухына неше сачалар. Манзара о къадар гузель ве мухтешем ки, эр анги бир шаирнинъ буны тасвир, рессамнынъ – ресим чызмасы къолай дегиль. Чатыр-тав (Чатырдагъ) яйлясына тырмашкъанджа, аркъамызда къалгъан вадийлер, койлер, багъ-багъчалар, тарлалар керчек бир дженнет къадар гузель корюне. Юкъарыдан къуш бакъышындан корюнген бу манзара Къырым ярымадасынынъ гузеллик ве зарафетининъ кичкене бир парчасыны ве орьнегини акс эте. Учъ саатлыкъ ёлдан сонъ Яйлянынъ кениш, тюз, рузгярлы денъиз кузьгюсинден 1200 метр юксекликке еттик. Бу ерде «Одаман» денильген мешур Къырым чобанларынынъ юзлердже къой сюрюлерини ве буларнынъ къошларыны коръдик. Бу Яйлянынъ устюнден дженюпке, дере-учурумларгъа бакъсанъыз, кунешнинъ ышыкъларындан кумюш киби йылтырагъан Къара денъизни, шимальге ачыкъ къою ешилликлер, ренгя-ренк чечеклер ичинде узангъан вадийлерге бакъсанъыз, Кырымнынъ табийй гузеллиги ве зенгинликлерини корип айретте къалырсынъыз. «Танърым, не къудретлисинъ, не гузелликлер яраткъансынъ», – дерсинъыз.

Яйля солдан, 1200 метр юксеклигинде къая – дивар шеклинде ве ешилликлер ичинде куньдогъушкъа узанып кете эди. Къара денъиз, севгили юртум иле мукъаддес Анадолу арасында сырлы уфукълар чызгъан. Асретли бакъышларымыз сонъсуз уфукъларнынъ аркъасындаки азиз топракъларда, уриет ве истикляль огърунда олюм-къалым дженки юрюткен багърылары яныкъ тюркиели къардашларымызны араштыра эди... Зеинимде тарихымызнынъ саифелери чевириле: искиитлернинъ, хазарларнынъ, къуманларнынъ, печенеклернинъ, йылдырымлар киби учкъан атлары устюнде, бу яйлада, орманларда ве дагъларда къа душманлары иле, къа бир-бирлери иле, айдамакъларнен чарпышкъанлары, Венедиклилерин, Дженовизлерин, Бизанслилерин гемилери иле Къырым саиллерине келерек, къасабалар ве колонилер къургъанлары ве

бу ерлерден тиджарет якъанлары козюм огюнде джанлана. Бату ханнынъ къургъаны Алтын Орду Девлетининъ бир эйялети дюньягъа чыкъыш ве кириш къапысы олгъан Къырымнынъ парлакъ деври акъылыма тюше.

XV асырнынъ башында Алтын Орду Девлети йыкъылгъан сонъ догъгъан Къырым Ханлыгынынъ дёрт асыргъа якъын тынч, адалетли ве шанлы деври бир панорама киби зеинимден келип кече.

Ичимде ифтихар ве гъурур ислери къабара; кендимни къуветли ве кучлю ис этем.

1783 сенесинде II Катеринанынъ фаворит ве забитлеринден генерал Потемкин тарафындан Къырымнынъ запты ве Русиеге къошулмасы акълыма кельгендже бирден сачларым тиклене, кинлерим къабара, о замандан та Сеитали вакъиасына къадар кечкен бутюн адджы адиселер менлигимни сарсыта. Русларнынъ топракъларымызны, багъ-багъчаларымызны, вакъуфларымызны, маддий ве маневий барлыкъларымызны запт эткенлери, мужиклерине дагъытып, койлер къургъанлары... Миллетимни бинъ бир айнеджилик иле, зулум ве азап иле, акъсызлыкъ ве адалетсизилик иле сойып, сюрюп ве апс этип, къачмагъа, кочьмеге зорлагъанлары... Умютсизлик ве дешет ичинде бу гузель ватанны быракъып кеткенлери... Там юз йыл девам эткен къаранлыкъ, перишанлыкъ, реберсизлик ве чокъунту деври... Буюк идеалист Исмаил бей Гаспралынынъ 1883-тен итибарен рус баскъысына ве диний фанатизмине къаршы отуз йыллыкъ къараманджа куреши... 1917 сенесининъ инкъилябында бир авуч генч идеалистнинъ къургъан Къурултай укюмети ве большевиклернен къараманджа куреши... Иште, юртумны янъыдан телюкеге огъраткъан рус истилясы, къытлыкъ ве ачлыкъ... Парлакъ умютлер беслеп ве телюкелерни козьге аларакъ кельгеним мукъаддес ве севгили юртумны быракъып кетме дерти... Къоркъунчлы бир тюштен уяныр киби сескенерек силькиндим ве озюмни къолгъа алдым. Арабаджынынъ чагъыргъан сеси мени бу къоркъунчлы тюштен уяндыргъан ве линейкагъа къоштургъан эди.

Ялтада беклев ве Анадолугъа чыкъыш

Аркъадашым Сулейман иле Ялтада Бекир Мердюмша адындаки бир татарнынъ мусафирханесинде къондыкъ. Тюркиеге кетеджек бир деньиз вастасыны беклемеге башладыкъ. О вакъытта Къырым лиманларына гемилер сийрек келе эди. Тюркиеден моторлы ботлар иле ун ве богъдай кетирип алтынгъа саткъанлар ола эди.

Анадолугъа буларнен барып етмек мумкюн, лякин кунъ ве сатлери белли дегиль. Биз къаршыгъа (Анадолугъа) кетмек ичюн васта беклегенимизни бизге хабер этмелерини бир къач ерге

риджа эттик. Мусафирхане масрафы олгъанындан, Ялта янын-даки зенгин ве земаневий Дерекюне кеттик. Эалиси тамамиле кырымтатар олгъан койнинъ эки къатлы янъы бир-къач одалы мектепнинъ бир одасына ерлештик. Кырымнынъ танылгъан оджаларындан Ибраим Тарпи эфенди койнинъ хатипи ве оджасы эди. Бизге тешек-ёргъан берди. Бир уйле емегине чагъырды. Ханымнынъ азырлагъан мукеммель авропа сыфатындаки софранынъ зенгинлиги аля хатырымда. Сабалары Ялтагъа кетемиз, акъшам койге къайта эдик. Бойле этип 27 кунюмиз кечти. Бир кунъ татар Кязим адына бир моторджынынъ кельгенини билип, кендисинен корюштик. Эки кунъден сонъ бош оларакъ Эреглиге кетеджегини ве бизни алып кетebilеджегини сёйледди.

Эки кунъден сонъ къуветли лодоса (дженубий рузгяргъа) къаршы далгъалар арасында Анадолу саиллерине догъру арекет эттик. Моторнынъ уджуна кечерек, юзюмни арткъа, Ялтагъа чевиререк отурдым. Кырымнынъ гузель, унутамаяджагъым саиллерини сейир этип, терен тюшюнджелерге далдым. Юртумны даа коре биледжегимми? Бу ерде къалгъан къардашларым не оладжакълар? Беязлар-кызыллар арасында рус дженклерининъ сонъу не оладжакъ я? Русиеге ве Кырымгъа ангилери аким оладжакъ? Миллетим текрар къуртуладжакъ ве истикъялине къавушаджакъмы? О заман мен сагъ олып текрар келебиледжемми? Кичкене талелеримнинъ сеслери къулакъларымда чынълай: «Оджам, бизни быракъып кетесинъми?» Богъазыма санки бир шей тыкъыла, козьлерим яшлана. Бу тюшюнджелер ве хаяллар ичинде экеним, шиддетли саллангъан геми башымны айландырмагъа, юрегимни быландырмагъа башлады. Акъшам къаранлыгъы чёккенде эсимни джоймагъа аз къалдым. Аркъадашым Сулеймангъа сесленерек мени, ярысына къадар ташларнен толдурылгъан ашагъы къаткъа тюшюрüp яткъызмасыны риджа эттим. Сулейман мени буюк ташларнен толу ашагъы къаткъа тюшюрди ве ташлар устюне узатты. Бираздан эсимни джойгъаным. Бу ерде не къадар олгъанымны ве нелер олгъаныны ич бильмедим.

Эреглидемиз

Арадан там отуз алты саат кечкен. Гемимиз Къара деңизнинъ вахший далгълары иле чарпыша-чарпыша зорлукънен ёл алгъан ве, ниает, сагъ-селямет Эреглиге кельген. Козьлеримни ачкъанымнен бу къасабанынъ къаршысында озюме кельдим. Гемимиз ленгер атты. Бир къайыкънен ялыгъа барып еттик. Татар Кязимге тешеккюрлер айттыкъ. Бизден ич пара алмады. Аякъларымнынъ алтындаки топракъ далгълар киби ойнай; зорнен адымлайым. Бир мусафирханеге ерлештик. Сулейман манъа: «Чокъ шукюр,

ялыгъа сагъ-селямет чыкътынъ. Денъизджилер сени ольди деп, денъизге атаджакъ олдылар, мен мани олдым. Танърыгъа ве манъа шукюр эт», деди. «Къара денъизнинъ далгъалары иле там 36 саат курештик. Батма телюкелерден кечирдик. Сен байылып эссиз яттынъ. Бир ара нефесинъ биле кесильген эди. О заман денъизджилер: «Бу адам ольди, денъизге атмалы. Гемиде олю тутмакъ – огъурсызлыкътыр», – деп, сени денъизге атмакъ истедилер. Мен джебимдеки кичкене кузгюни сенинъ агъзынъа къаршы туттым, кузгю бувланды. Иште, бакъынъ, ольмеген, нефес ала, дедим ве сени олюмден къуртардым», – деди.

Шеэрнинъ эр тарафында лаф эткенлер Анадолуда башлагъан миллий арекетке ве Мустафа Кемаль пашанен багълы эди. Ортада буларгъа аит чешитли ве бир-бирине зыт хаберлер долана эди. Халкъ урькек, чекинген ве шашкъын эди. Кимнинъ не тарафлы олгъаны белли дегиль эди. Шеэрде ёкъсузлыкъ укюм сюре; мал сыкъынтысы ве пара къытлыгъы бар. Янымызда рубледен башкъа пара ёкъ. Эгерлиде бу параны денъиштиреджек не бир банк, не де бир сарраф (денъиштириджи) мевджут. Бир кунъден шеэрнинъ лиманында бир тюрк гемиси ленгер атты. Капитаннынъ рублелеримизни денъиштиреджегини анълаштыкъ; мен 100 рублеге 5 лира, 1500 рублеме 75 Тюркие лирасы алып, ниает, тынчландым.

Эреглиде учъ-дёрт кунъ къалып, динъленгенден сонъра бир кервангъа къошулып, Деврек къасабасынынъ ёлуны туттыкъ. Бу ерде де эки кунъ къалгъандан сонъ, Гереде къасабасына ёл алдыкъ. Гереде олдукъча буюк, амма эвлерининъ эксериети эски ве бакъымсыз; ёллары Арнаут къалдырымы, тозлу ве пис. Шеэрнинъ эалиси къоркъу ве эеджан ичинде эди. Мегер, эки кунъ эвель Кувайи-Миллиеджилерле Халифеджилер чарпышкъанлар, эки тарафтан да олю ве яралы олгъан. Кувайи-Миллиеджилер шеэрни ишгъаль эткенлер.

Халкъны миллий арекетке къаршы чыкъмагъа чагъыргъан ве дженкке чеккен муфтини тутып аскъанлар; бир къач елебашыны да якъалагъанлар. Бу себептен кимсе ачылып бир шей айтмай эди. Тюкянларнынъ эксериети къапалы. Бир анъде бир тек оданы зорнен таптыкъ. О заман бойле къасабаларда отель деген шей ёкъ эди. Аркъадашымнен, къасабанынъ муафаза алайы башлыгъы олгъан бир Кувайи Миллиеджи субайны зиярет эттик, онъа Къырымдан келип Анкарагъа кеткенимизни сёйледик ве къасабадан чыкъма изинни истедик. Субайнен Русие ве Къырымдаки вазияет акъкъында девамлы къонуштыкъ ве о, алгъан малюматлардан мемнюн къалды. Бизге кимсенинъ илишмемеси ичюн бир весикъа берди. Бир къач кунъ сонъра, эшья торбамызны сыртымызгъа урып ве джаяв

оларакъ, текрар ёлга, Аяшкъа ёнедик. Факъат Аяшкъа етемедик ве догъру трен ёлу кенарындаки кичкене ве йыкъыкъ Синджан коюне келип еттик. Койде ятаджакъ хан, къавехане, ода олмагъаны себебинден, имамнынъ мусаадеси иле кой джамисинде ятыкъ. Эртеси саба аркъадашым Сулейман иле айырылыштыкъ. О – Эскишехирге, мен – Анкарагъа кетмек узере трен беклемеге башладыкъ. Бир къач саат сонъра о Эскишехирге кетти; мне де уйледен сонъра Анкарагъа кеттим.

Корьгенимиз койлердеки турмуш

Эреглиден Синджан коюне кельгенге къадар эп торбамыз сыртымызда ве юререк, дагъларны, байырларны, орманларны ве дерелерни ашаракъ кельдик. Орман ичиндеки койлер дёртбеш ве я секиз-он эвден ибарет. Койлюлер пек факъыр, эр тюрю медений васталардан ёкъсун. Мобилизация дегенлери Биринджи дюнья дженкинде он секиз яштан буюк бутюн эркеклер аскерликке алынган ве эксериети къайтмаган. Койлерде къадын, бала ве ихтиярлардан башкъа инсан чокъ корюнмей. Аскерликтен кельгенлер – тек-тюк. Бу койлюлер орманлардан одун кесип къасабада сатмакъ суретиле кечинмелерини темин этмектелер.

Яшайышлары чокъ саде. Окъугъанлар пек аз. Бир чокъ койде мектеп ёкъ, амма эр койде джами бар, имам бар. Бу оджалар джаиль, бильгенлери – хурафат. Балаларгъа огреткенлери де – шу шейлер. Бу корьгенлеримизге чокъ языкъсындыкъ. Бойле яшайышнынъ тюзетильмеси ичюн чокъ чалышмакъ ве буюк идеалист олмакъ кереклигини тюшюндик. Бу шараитлер алтында миллий курешнинъ зорлукълар ичинде къаладжагъыны ве бельки мувафакъиетсиз не-тиджелерге огъраджагъыны тюшюндик, умуьтсизликке тюштик...

Девамы бар.
Муэллифнинъ язы услюбинде
нешир этиле.

Эдебий такъвим

Риза ФАЗЫЛ

Ашыкъ Умер

(1621–1707)

Малюм олгъаны киби та IX-X асырларда миллет олып шекиленген ве азырки заманда къырымтатар адыны алгъан такъдири фаджиалы халкъымызнынъ башына асыл о девирлерден башлап къара язы язылгъан олса керек ки, онынъ бутюн тарихы, бутюн кечмиши сыдыргъы бир фаджиа, сыдыргъы бир фелякеттир. Сюргюнлик, гъурбетлик, къувгъунлыкъ – бу тек бизим, яни шимдики несиллернинъ башына тюшкен фелякет дегиль де, халкъымызнынъ такъдири та эвель-эзельден ойле олып кельгендир. Буны тек тарихий ве ичтимайи вакъиалар дегиль, эдебиятымызнынъ тарихы да, бир чокъ къадимий ве классик шаирлеримизнинъ такъдирлери де ачыкъ-айдын косътерелер.

Гъурбетликте тек Мемет Ниязий, Шевкъий Бекторе, Джафер Сейдамет, Джынгъыз Дагъджы киби ве даа чокъ XX асыр эдиплеримиз дегиль, XIII асырда, Къырымгъа монголлар кельген сонъ, ватанындан кетмеге меджбур олгъан къадимий заман ве орта асыр шаирлеримиз ве улемаларымыздан Мухаммед аль-Къырымий (1374 сенеси вефат эткен), Рукн-эд-Дин аль-Къырымий (1381 сенеси вефат эткен), Тана-Бугъа (1343 сенеси вефат эткен), Эбубекир Мухаммед ве Абдулмеджит Эфенди, Ашыкъ Умер ве Мустафа Джевхерий ве даа онларнен, юзлернен зиялыларымыз чешит-тюрюлю къувгъунлыкълар, тазыйыкълар саесинде ватанларындан кетип, ят иллерде, гъурбетликте иджат этмеге, гъурбетлик адджысыны, ватан асретлигини чекмеге меджбур олгъанлары бунынъ ачыкъ делилидир.

Журналымызнынъ 1998 сенеси 4-нджи санында «XVI асыр шаи-

римиз Усеин Кефевий» серлевалы макъалемизде бу буюк улема, медениет эрбабы ве шаиримизнинъ аяты ве фаалиети акъкъында малюмат берген эдик. Терджимеиалындан корюнгени киби о да XV асырнынъ сонъунда аилесинен берабер Истанбулга кетмеге меджбур ола ве ватанындан узакъта яшап иджат эте. Гъурбетте ватан асретлигини чеккен Усеин Кефевий 1489 сенеси озъ ватаны Кефеге келип, оны зиярет этип кете ве бу ерде корьгенлери эсасында шимди эльязмасы сакъланып къалгъан гъает къыйметли «Рузнаме» эсерини яза.

Бу вазиет хусусан XVII асырда яшап иджат эткен улу шаиримиз Ашыкъ Умернинъ иджадында ачыкъ-айдын озъ ифадесини тапа. Онынъ ашагъыдаки асрет толу козьашлы сатырларына бакъынъыз:

«Дад элинден кимге къылам шикъет.
Бени диярымдан айырдынъ, фелек».

«Гъурбетте мекаяным олды ят иллер,
Нидже лянетлерге лыйыкъ ят иллер».

«Айры тюштим ватанымдан, илимден,
Гъурбетлерде къалдым надан элинден».

«Чаре не, башымда язы – бу кунни корьмек эмиш,
Бу эмиш такъдирнинъ иши, гъурбетке салмакъ эмиш».

Иште, асырларджа девам эткен бу гъурбетлик язысы халкъымызынынъ башындан аля даа силингени ёкъ.

Нидже юз бинъ адамларымыз ве оларнынъ миллионларнен шимдики несиллери Тюркиеде, Румынияда, Булгъаристанда, Америкада, Русиеде, Орта Асия девлетлеринде ве даа нидже-нидже ят иллерде гъурбетлик дадыны чекмектелер.

Эй, Аллахым! Халкъымызынынъ башындан бу къара язы не вакъыт силинир де, не вакъыт бу халкъ озъ тарихий ватанында джем олып бир кунъ корер экен?

Ашыкъ Умер, Джевахерийлер гъурбет ильде инълеген,
Ватанында озъ халкъынен къуванмагъан, кульмеген,
Къадыр Мевлям, етер энди! Багъышла бу умметни,
Озъ ихсанынъ, рахметинънен алгъышла бу миллетни.

Ашыкъ Умернинъ аяты ве яратыджылыгъы акъкъында бизим эдебиятымызда 1968 сенеси «Ленин байрагъы» газетасында биринджи олып кениш малюмат берген Эшреф Шемы-заденинъ язгъанына коре, бу буюк шаиримиз 1621 сенеси Къырымда Козлеве шеэринде Абдулла Кендже огълу намында бир куркчи эснаф аилесинде дюньягъа келе. Буны шаир:

Ашыкъ Умер. Рессам З. Трасинова

«Кендим Козлевели, Умердир исмим,
Бир къатре менден вар олмыш джисмим», –

деген сатырларынен озю де тасдикъламакъта.

Ашыкъ Умернинъ аяты ве иджады акъкъында эсас малюматлар белли рус шаркъшынас алыми Феликс Домбровскийнинъ Петербургда нешир этильген «Современник» журналынынъ 1848 сенеси 5-нджи санында басылгъан макъалесинде ве белли турк эдебиятшынасы Садеттин Нузэт Эргуннынъ 1936 сенеси Тюркиеде нешир этильген «Ашыкъ Умер. Аяты ве шиирлери» адлы буюк колемли китабында мевджуттыр. Эшреф агъа да башлыджасына бу менбалардан файдалангъан.

Ф. Домбровский озюнинь Ашыкъ Умер акъкъында макъалесини шойле башлай:

«...Аджайип Гозлеве шеэринде (татарлар Евпаториягъа ойле дейлер) Абдулла Кендже огълу деген фукъаре эснафчы яшагъан. О куркчилик япа экен... Къартайгъанда Алла онъа бир огъул багъышлай. Бунъа къарарсыз севинген Абдулла, огълунынъ адыны Умер деп къоя...».

Ана-бабасынынъ бирден-бир огълу олгъан Умер пек эрке осе. Маалле мектебине баргъан сонъ, акъранлары арасында озюнинъ шохлыгъы ве ойнакълыгъынен айырылып тура. Умернинъ балалыкъ чагъындаки зеккийлиги, азырджеваплыгъы акъкъында базы меракълы малюматларны Садеттин Эргун де багъчасарайлы Эльхадж Абдульазиз Къырымий деген бир тарихчынынъ тезкерелеринден (языларындан) алгъан.

Ашыкъ Умер мешур Козлеве Джума Джами медресесинде о девирнинъ намлы шаирлеринден Кефевий Сеит Абдулькерим Шерифий киби эдебият оджасындан дерс ала.

Озю де аджайип шиирлер токъумагъа башлай. Севимли оджасы вефат эткен сонъ, Умер медресени быракъа ве озю язгъан шиирлерине макъамлар уйдуруп, саз чаларакъ къавеханелерде ашыкъ тюркюлери айтып адамларны эглендире. Сеси гузель, истидатлы яш кедай «Ашыкъ Умер» адынен анъылып башлай ве онынъ бу ады ве намы аз вакъытта узакъ-узакъларгъа таркъай.

Сонъра о Къырымдан чыкъып къомшу диярларгъа кете ве омрюнинъ эксери къысмыны гъурбет иллерде – Дагъстанда, Азербайджанда, Иранда, Суриее, Тюркиее кечире. Бойлекле, Ашыкъ Умернинъ намы, шан-шурети ве онынъ иджады къырымтатар миллий шиириети черчивесинден чыкъып, Якъын Шаркъ мемлекетлеринде ве хусусан Тюркиее гъает буюк урьмет ве рагъбет къазана. Ве атта турклер оны озь шаири деп таныйлар.

Ашыкъ Умер озюнден сонъ пек зенгин шиирий асабалыкъ къалдыра. Эшреф Шемьи-заденинъ язгъанына коре, онынъ шиирлери язылы джонклерден чешит китапханелерде учь эльязмасы беллидир. Бириси Истанбулда Бешикташ Ягъя эфендининъ китапханесинде, экинжиси Конья шеэриндеки Мевляна музейинде, учюнджиси де Лондонда Британия музейиндедир. Истанбул нусхасы 1728 сенеси кочюрилип язылгъан энъ эски эльязма олып, 530 саифелик бу джыйынтыкъта 19970 сатырдан ибарет 1242 шиир бар экен. Коньядаки эльязма колем джеэтинден энъ буюги олып, шаирнинъ 1500-ге якъын шиирлерини къаплап алмакъта ки, о Истанбул нусхасындан 56 йыл сонъ, Аджы Ислям огълу Афыз Усеин тарафындан кочюрилип язылгъандыр. Британия музейиндеки нусха исе, арапча диний ве ахлякый

эсерлернен бир джылткъа тикильген 44 саифелик дефтер олып, 106 шиирден ибареттир.

Бутюн омрюни шиир ве музыка язмакънен кечирген Ашыкъ Умер ич эвленмей, бутюн аятыны бекярлыкъта кечире. Омюрининъ сонъунда о догъган шеэри Козлевеге къайтып келе ве 1707 сенеси сексен алты яшында бу ерде вефат эте.

Ашыкъ Умернинъ эсерлери 96 шиирден ибарет айры китапчыкъ шеклинде Къырымда биринджи кере 1894 сенеси Багъчасарайда Исмаил бей Гаспринскийнинъ «Терджиман» газетасы басмаханесинде басылып чыкъкъандыр. Бундан 74 йыл кечкен сонъ, 1968 сенеси «Ленин байрагы» газетасында Эшреф Шемби-заденинъ Ашыкъ Умер акъкъында буюк колемли макълеси ве онынъ эсерлеринден бир сыра нумюнелер басылды. Бундан сонъ газеталарда ве «Йылдыз» журналында бу буюк шаиримиз акъкъында дефаларджа макълелер ве шиирлеринден нумюнелер басылып кельмекте. Ве, ниает, 1988 сенеси Ташкентте, шаирнинъ «Ашыкъ Умер. Шиирлер, гъазеллер» адлы буюк колемде китабыны бастырып чыкъармагъа наиль олдыкъ. 1990 сенеси исе онынъ «Ашыкъ Умер. Ашыкънынъ йырлары» адлы экинджи китабы басылып чыкъты. Бу эки китапта шаирнинъ 10000 сатыр къадар шиирий асабалыгъы ер алды ве бу буюк шаиримизнинъ ольмез иджады халкъымызнынъ эдебий ве медений вариетине чевирильди.

Шаир бугунъ де халкъынен берабердир ве онынъ зенгин иджадий асабалыгъы халкъымызгъа, медений варлыгъымызгъа хызмет этмекте.

1999 с.

Муарририеттен.

«Йылдыз» меджмуасында Кезлев ве Ашыкъ Умер иджады акъкъында Риза Фазылнынъ макълелери ве шаирнинъ шиирлери 1980 (№3), 1985 (№1), 1998 (№2), 1999 (№2) ве 2011(№4) сенелери дердж этильди.

2016 сенеси фаний дюньяны терк эткен Риза Фазыл Кезлевде сенелер бою отъкерильген “Ашыкъ Умер окъувлары”нынъ девамлы иштиракчиси олды.

Сонъки йылларда Ашыкъ Умернинъ шиирлери рус тилине терджиме этилип башлады. Оларнынъ муэллифлери къырымлы шаирлер Сергей Дружинин ве Ольга Голубева. 2017 сенеси Ашыкъ Умернинъ къырымтатар ве рус тилине терджиме этильген назм эсерлери шиирлер джыйынтыгъында ер алдылар.

2021 сенеси Ашыкъ Умернинъ 400 йыллыгъы къайд этиле. Кезлевде бунъа багъышлангъан “Ашыкъ окъувлары” август беш куню тантаналы суретте олып кечти. Бу тедбирлерни Кезлев шеэр акимиети къолтутувында кезлеви языджымыз, эдебиятымызнынъ джанкуери Мидат агъа Абляимов сенелер девамында тешеббюсчиси ве эсас тешкиятчыларындан биридир.

Ашыкъ Умер.
Рессам З. Трасинова

Ашыкъ Умернинъ 400 йыллыгъы мунасебетинен

Ашыкъ УМЕР

Толушты

Гъазель

Бу диль кене бир ийлекяр дильбер иле толушты,
Ийлекяр козим козьлери ийлекярле толушты.

Бу диване гонъуль севги мейданында кезеркен,
Диль дильберге, дильбер дильге севги иле толушты.

Гуль багъында диване бульбуль фиған эйлер экен,
Гуль бульбульге, бульбуль гульге, гуль тикенге толушты.

Элинде шарап савуты, аякъчы кезип юре,
Къаде шарапкъа, шарап исе атешке толушты.

Эй, Ашыкъ Умер, козинъни ач да бакъ бу джиангъа,
Гъам аскерге, аскер гъамгъа, гъам кедерге толушты.

Умеринь дер, мен де кельдим,
Тазеленди эски дердим.
Сен бир кьозу, мен кьашкьырым,
Сени менден кьызгьанырым.

Семаи

* * *

Приди, красавица, ко мне,
Тебя к любви ревную я,
К невинной молодой луне,
К лучам зари ревную я.

К тебе тянусь, не помня страх,
Как раб, с мольбою на устах,
Пылают розы на щеках –
К сиянью роз ревную я.

Есть друг – и лучше не найти,–
Попутчик, с кем легко в пути,
Трехлетний брат, что вслед глядит,–
И даже к ним ревную я.

Умер придет, наступит срок,
От старых ран немеет бок,
Ты серна дикая, я волк,
Тебя к себе ревную я.

Перевод Ольги Голубевой

Алемге деньишмем

Гьазель

Джаным, сени мен дюньянынъ алемине деньишмем,
Янагьынъы эки ярашыкъ ал гульге деньишмем.

Меджнун киби эттинъ мени сен, дагьларда кезиджи,
Мен дюльберлигинъни догьрусы Лейлягьа деньишмем.

Къурбан олайым наз иле юрюшинъе эр вакъыт,
Инджи тишлеринъни лаъл киби лялеге денъишмем.

Умер къулынъы сен бугунъ ябанджыгъа денъиштинъ,
Амма сени мен дюньянынъ алемине денъишмем.

Асретлик себебинден

Гъазель

Бугунъ о дюльберни корьдим, юзи даа гузель олмыш,
Къызармыш лаъл янакълары шарап киби
КЪЫЗЫЛ ОЛМЫШ.

Юзине бакъалмаз адам, не къадар дикъкъат этсе де,
Янагъы кунешке дёнмиш юзин корьмек не зор олмыш.

Джемалы кок юзин яраштырар, та коклерге къыяс,
Янагъы кунеш, беньлери йылдыз, къашы хиял олмыш.

Кель, эй, диване гоньюль, сен башкъа бир
хаялгъа тюшме,
Кене бир кез сейир этсень, оны корьсень не ал олмыш.

Умер диванесидир, тийме, севдигине бакъмаз,
Асретлик себебиндендир чаресиз бакъ не ал олмыш.

Джиане вермем сени

Гъазель

Къачма менден, севдигим, ямане вермем мен сени,
Тенде джаным бар экен, душмане вермем мен сени.

Ачылмамыш гондже гульсинъ, мен билирим къадринъи,
Дженнетиный багъындаки мейвае вермем мен сени.

Къапынъда къул олмакъ киби, олырмы девлет манъа!
Бундан артыкъ бу джианда олырмы иззет манъа.

Яшадыгынь хане исе коринир дженнет манъа,
Ойле биль, дженнеттеки йигитлере вермем сени.

Ашыкъ-севда оланлар сени Лукъман этселер де,
Хаста олмаз вуджудым парча-парча этселер де,

Бютюн дюнья малыны манъа тартып берселер де,
Денъишмем бир тель сачыньны, джиане вермем сени.

Ашыкъ Умер дер, северим, тенде джанымсынъ меним,
Малым-мульким, бютюн варлыгъым эм джанымсынъ
меним.

Мен сенинь бир хызметчинъим, сен эфендимсинъ меним,
Еди дияры запт эткен дженкчиге вермем сени.

Семаи

* * *

Шу къаршыдан кельген дюльбер
Келир амма, неден сонъра?
Бир селямгъа къаиль олдым,
Берир амма, неден сонъра?

Багъчада ачылгъан гуллер,
Далында отъкен бульбуллер.
Бизни ошеклеген тиллер
Чюрюр амма, неден сонъра?

Коръдим яреминъ юзини,
Опытим достымынь козини.
Арадым булдым изини,
Булдым амма, неден сонъра?

Къолымдан учурдым базы,
Етер, этинъ манъа назы.
Ашыкъ Умеринъ ниязы
Кечер амма, неден сонъра?

Медениет ве санат

Рессам Ирфан Нафиевнинъ иджадий ёлу

70 йыллыгы мунасебетинен

Ирфан Нафиевнинъ эсерлери мундеридже джеэтинден, теренлиги, тасвирий хусусиетлеринен, ренклернинъ озьгюнлигинен, сейирджилерде аджайип теэссуратлар догъуралар. Эсерлер рессамнынъ самимийлигини, ички дюньясыны акс этелер. Онынъ иджадына акъикыйлик, сейирджилерни къандырыджи чизгилер хастыр. Рессамнынъ иджадий фаалиетини, эмин адымларынен кечильген ёлнен къыясламакъ мумкюн.

Инсан ве рессам оларакъ, Ирфан Нафиевни, мен озюм ичюн 1990-нджи сенелернинъ ортасында ачкъан эдим. Шу заман халкъымыз кутълевий суретте тарихий Ватаны – Къырымгъа къайтмагъа башлады. О вакъытлары

Ирфан Нафиев Акъмесджиттеки Къырымтатар рессамлары Ассоциациясына ильки кельгенде таныш олгъан эдик.

Рессамнынъ аяты иджады иле къавий багълыдыр. Онынъ иджады адым-адым осип, инкишаф эткенини къайд этмек истер эдим.

Ирфан Нафиевнинъ бабасы Сеит-Нафе Аметов, догъма Махульдюр коюнден, агъач ишлери, араба, копчек, араба къапы, къапы-пенджерелерни ишлеп чыкъаргъан устадыр. Анасы Сайде апте догъма Багъатыр коюнден, пек яхшы ашчы олгъан. Къоранталары 1944 сенеси сюрдюнликнинъ фаджиясыны толусынен таткъан.

Дженк йыллары бабасы партизан отрядында дженклешти. Майыс 18 куню анасы дёрт баласы иле, энъ кичкенеси – къолунда, рыкъма-рыкъ толу вагонгъа юкленилип, Къырымдан сюрдюн этиле.

*Ирфан Нафиевнинг бабасы
Сеит-Нафе Аметов ва анаси
Сайде-апте*

Ёлда шу кызчык ава етмегени себебинден, нефеси тутулып, богъулып ольген. Баланы дефн этилерми, ёкмы, белли дегиль – джеседини анасы эшелон токтаган станцияда таныш олмаган кимселерге берип йибермеге меджбур олган. Гъурбетликте анасы балаларынен дешетли ачлыккыа огърай. Олюм алына келеяткыанда, бир-кыач айдан сонъра, оларны, ниаёт, бабалары келип тапа. Къоранта бойле этип сагъ кыалган. Комедант режимининъ зулумыны башындан кечирген къоранта Озбекистаннынъ Ташкент виляетиндеки Мирзачуль районы, Красноармейск шеэринде яшады.

1951 сенеси август 10 куню къорантада огълу Ирфан дуньягъа кельди.

Онынъ рессамлыккыа авеслиги балалык чагъында пейда олды. Ирфаннынъ ортанджы агъасы Рефат аскерликтен кыайтып кельгенде, къарындашнен чызылган ресимлернен толу кичкене бир альбомны кетире. Кучюк колемли, джошкунлыккынен япылган ресимлерде чапкын атлар, ат устюнде кыыз ве огъланлар, Ирфанны озълерине джелъп этип, эсир алаалар. Шу кичкене альбом, Ирфангъа аятнынъ бахшышы оларакъ, омюрлик акъылында кыалды. Ирфан бу ресимлерге бакъып эп иджат этмеге ынтылды. Башта бир шей беджерип оламаса да, о истегинден ич вазгечмедди, рессамджылыккынен огърашмакъ арзусы онда эп кыавийлешти. Бош вакытларында о буюк истек ве мераккынен севимли ишинен мешгъуль эди.

Ресим санатында теджрибесини арттырмакъ ичюн, Ирфан Нафиев докъузынджы сыныфта окъугъанда, ресим тегерегине кыатнап башлады. Биринджи оджасы Ружди Алимович Керимов, озю санат мухлиси олып, талебелерине де санаткыа севги ашлады, рессамджылыккы инджеликлерини синъдире бильди. Ружди Керимов Ирфанны табиятнынъ манзарасыны боя эм къарындашнен акс этмеге огретти. Тегеректе окъугъан йыллары Ирфанда тасвирий иджаткыа буюк меракъ пейда ола, онынъ юрегинде бу аджайип санаткыа сынъырсыз севги догъа. О, Репин, Суриков,

Левитан киби мешур рус рессамлары иджадына севда ола. Врубельнинъ иджады онъа зияде тесир эте. Бу рессамнынъ эсерлери Ирфанны адден тыш ренклеринен, сырлы, текрарланмаз образларынен озюне джельп эте.

Ресим тегерегинде окъугъан девирде, Ирфан ресим япмакъны темелли огренди, композицияны къурмакъ, натюрморт, пейзажны эминликнен чызмакъ усулларыны менимседиди, рессам олмакъ къарарына кельди.

Мектептен сонъ онынъ Москвадаки, В. Суриков адына тасвирий институтуна кирмеге ниети бар эди. Лякин Москвагъа кетмек къысмет олмады. Онъа Ташкент шеэриндеки тасвирий окъув юртуна кирмек тевсие этилер. Бойле этип, 1968 сенеси И. Нафиев Ташкентте П.П. Беньков адына Джумхуриет тасвирий окъув юртунынъ тасвирий-педагогика болюгине окъумагъа кирди. Шу окъув юрту бутюн Орта Асия ичюн тасвирий кадрларны азырлагъан бир оджакъ оларакъ, озьбек тасвирий санатынынъ классиги, бир сыра рессамларны етиштирген Павел Беньков темель къойгъан анъанелеринен шан-шурет къазангъандыр. Ирфан Нафиевни рессамлар Кузнецов, Ротков, Петров окъуттылар. Ирфан Нафиевге ихтисасий ве инсаний хусусиетлерини синъдирген Борис Иванович Токминни айрыджа къайд этмелидир. Аджайип рессам, сезгир инсан Ирфангъа бир чокъ зенаат сырларыны ачып, аятына маневий, ахлякий тарафтан да мусбет тесир эткендир.

1975 сенеси окъув юртуны мувафакъиетнен битирип, Ирфан Нафиев Самаркъанд тасвирий фондунда чалышты.

Рессам Къырымгъа къорантасынен 1992 сенеси къайтты. Башындан чокъ мусибетлер кечирген, турмуш меселелерини чезмеге тырышкъан иджаткяр эп чалышты, агъыр шараитлерге бакъмадан, яратыджылыгъыны токътатмады.

И. Нафиевнинъ эсерлери иджадий сергилерде сыкъ-сыкъ пейда олып башладылар. Сюрюнликке багъышлангъан буюк сергилерде, Къырымда даа белли олмагъан рессамнынъ

Мектепте оджалыкъ девир

яньы-яньы эсерлери эм муте-хассысларнынъ, эм рессам-ларнынъ, эм сейирджилернинъ дикъкъатыны джелъп эттилер. Шу девирде тасвирий яратыджы-лыгы саасында рессам бир сыра бегенген мевзуларыны сечип алды.

«Турналарны озъгарув», «Беклев», «Сабанынъ сааръ вакъыты», «Гъурбетлик», «Авдет», «Бисмилля» – бу эсерлеринде, лирик усуллары иле умумий-лештирилъген образларнен файдалангъан рессам кырымтатар халкъынынъ фаджасыны усталыкънен косътерди. Эсерлерде тасвирленген къартлар, къадынлар, балаларнынъ кедерли юзьлери эм халкънынъ дерти юреклерни титрете. Ресимлерининъ сюжетлерини Ир-

фан ана-бабасы, уйкен агъалары дешетли сюръгонлик акъкъында тарифлеген левхалардан алды.

Фаджиа мевзусыны о эсерлеринде, ренклер вастасынен, бир чокъ ифаде усулларнен къуветлештирмеге наиль олды.

Рессам токътамай иджат эте, огъуне чешит араштырма макъсадларны къоя, пейзаж жанрына мураджаат этип, озюне яньы вазифелер бельгилей. Табиатны зарифане сезген уста, эсерлерини лирик мундеридженен толдура. «Каприччио», «Бааръ кейфи», «Ювшан» киби эсерлеринде акс этильген Кырым табиатынынъ тасвирлери, рессамнынъ шахсий услубини сакълап къала. Бу эснада эсерлер башкъаджа, яньы бир тарафтан парылдайлар.

Пейзаж композициясынынъ теркибинде кырымтатар рухуны темсиль эткен тасвирлер: кираметнен оръюли дамлар, минарелер, чешмелер, сельбилер ер ала.

И. Нафиевнинъ иджадында халкъ яратыджылыгы мевзусы да акс олуна. Рессам кырымтатар миллий анъанелеринен, урф-адетлеринен меракълана. Бу мевзуда олгъан эсерлеринде о, аятнынъ терен фельсефий меселелерини котере.

Бир сыра къыяфет корюнишлерини тасвирлеген эсерлеринде, рессам озъ къараманларынынъ арекетлерини, къадын-къызларнынъ турушыны, чалгъыджыларнынъ чалгъыларыны ойле усталыкънен тасвир эте ки, атта аванынъ давушы эшитильген киби келе.

Джошкъунлыкънен яратылгъан миллий тасвирлер, табиатнынъ корюнишлери озьгюн ве гъает дуйгъулыдыр. Бу мевзуда «Той анъа-неси», «Къына геджеси», «Тойгъа», «Чешме янында» киби эсерлер яратылды.

Ирфан Нафиев тасиль ве джемаат вазифелеринде де гъает фаальдир. 2001 сенесинден берли о, къырымтатар рессамлар Ассоциациясынынъ реиси оларакъ, кучъ-къветини аямай, рессамларнынъ сергилерини Къырымда ве Къырымдан тыш тешкиятландырып кельмекте.

2006 сенесинден берли о Къырым муэндислик-педагогика университетинде тасвирий санат кафедрасында уйкен оджа олып чалыша. Бир чокъ яш рессамларны окъутып осьтюрген оджа, джумертликнен талелелеринен яратыджылыкънынъ сырларынен пайлаша, талелелери исе, оджаны озь енъишлеринен эп къувандыралар.

«Окъуткъаным вакъыт, озюм де огренмелим. Эр кунъ я фырчы, я къарындашны къолума алып, мытлакъа файдалы эм хошнут шей яратмалым, олсун этюд, олсун къарындаш ресими», – дей уста озюнинъ аяты ве иджадына аит шекилленген шахсий принципи акъкъында.

Ирфан Нафиев бир сыра джумхуриет ве халкъара сергилерининъ, Русие ве Тюркиенинъ чешит шеэрлеринде кечирилген бир сыра халкъара тедбирлернинъ даимий иштиракчидир. Онынъ эсерлери Къырымтатар медений-тарихий асабалыгъы музейинде, Акъмесджит тасвирий музейинде, Багъчасарай тарихий-медений ве мимарий музей-къоругъында, Украина, Русие, Тюркие, Озьбекистаннынъ шахсий коллекцияларында ер алды.

Украина Миллий рессамлар бирлигининъ (1995), Русие рессамлар бирлигининъ (2014) азасыдыр, Къырымда нам къазангъан рессам (2009), Къырымнынъ Юкъары Шурасы ярлыгъы (2007), Къырым Джумхуриетининъ девлет мукафатынынъ лауреаты (2016).

Рессамнынъ бугунъки куню – екюн чекюв дегильдир, бу ялынъыз Ирфан Нафиевнинъ, къырымтатар санатынынъ инкишафынен сыкъы багълы иджадий бир девиридир. Рессам Къырымнынъ земаневий тасвирий санатынынъ энъ гузель анъанелерини мувафакъиетле девам этмекте.

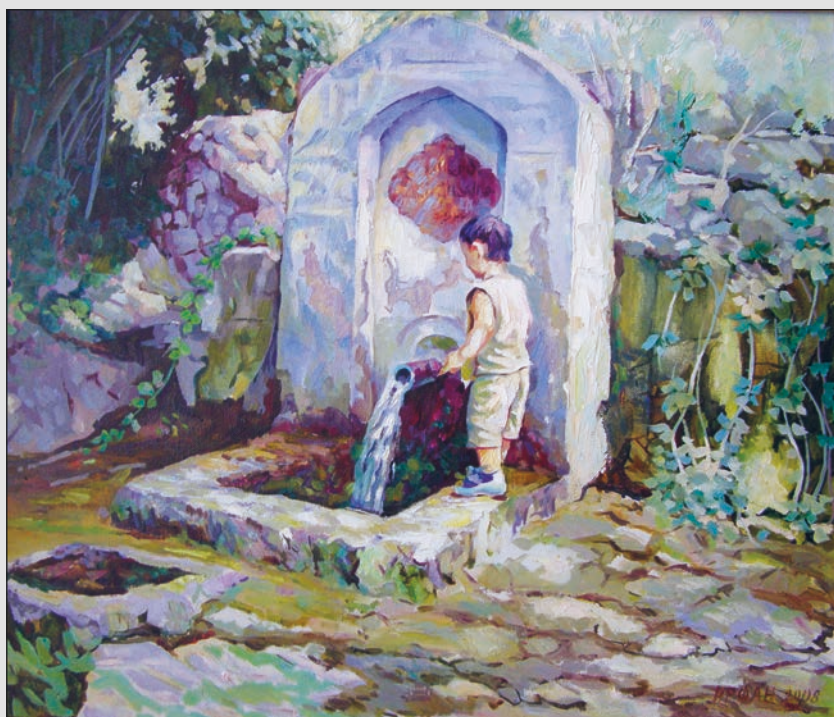
Энвер Изетов, рессам

1944 сенеси фенер ышыгы. 2021 с.

Авдет. 2000 с.

Къартдеде чешмеси янында. 2008 с.

Багъчасарай. 2005 с.

Я меним достум кьайда? 2019 с.

Учь гогерджин. 2018 с.

Къына геджеси. 2018 с.

Окъуйыджылар иджадындан

Экрем ТЪАФАРОВ

Киббар Айше

Ривает эсасында язылган пьеса

ИШТИРАКЧИЛЕР:

Къырымтатар тили ве эдебияты төгерегининъ 10-11-сыныф талебелери ве башкъа мектеп театри авескъярлары ичюн.

БИРИНДЖИ КОРЮНИШ

(Сананынъ донатылмасы: Сананынъ огюнде терек, онынъ янында чокъракъ ресими, 3-4 балабан таш ве къая ресимлерини тасвир эткен плакатлар. Сагъ тарафта, диварда Булунчакънынъ энъ юкъары нокътасында, къадимий къаленинъ корюниши. Спектакль иштиракчилерининъ устьлеринде адий къырымтатар койлюлери урбасы: йигитлернинъ устьлеринде якъасыз беяз кольмеклер, аякъларында чарыкълар, омузларында чобан чанталары. Пьесадаки арекетлер къырымтатар гъамлы авалары саесинде олып кече).

1-нджи яш: (Санагъа чыкъып, ашыкъмадан, этрафкъа козь ташлап, эеджанлы, айрет ве окюнчли сеснен) Таш.. къаялар... Таш... къаялар!.. Къайда бакъсанъ таш къаялар!..

(Бираз сукюнет сакълап)

Къаялар – къаялар,
Къайда бакъсань – къаялар!
Къайдан кельди бу Къырымгъа
О къадар буюк ташлар?

2-НАЖИ ЯШ:

Къайда бакъсань – къая-ташлар
Этрафтан бакъа бизге.
Эгер бильмек истесенъиз
Тариф этермиз сизге...

1-НАЖИ ЯШ:

Суаль чокътыр. Ашыкъмайып,
Биз кечмишке далайыкъ,
Олып кечкен фаджианен
Берабер танышайыкъ!

Къадим заман Булунчакъны
О вакъытлар яраштыргъан
Таштан тикленген къале!

2-НАЖИ ЯШ:

Бу къаленинь о заманлар
Бир къыз экен саиби.
Саф ады Айше олса да,
Севип-саймай кимсени!

1-НАЖИ КЪЫЗ:

Тилинен о, къуш тутса да,
Озю киббар, исьянджы,
Кимсе бильмей юрегини
Хырпалагъан сырларны!

АЙШЕ:

«Мен де севги деньизинде
Ялдап чыкъмакъ истейим.
Атеш толу юрегимни
Савуштырмакъ ниетим!»

2-НАЖИ КЪЫЗ:

Амма маърур эди Айше,
Аджымаз о кимсени.
«Севги ёкътыр!» тюшюнджеси
Йыкъар эди эркесни.

3-НАЖИ КЪЫЗ:

Бунъа къальби къаршы чыкъа,
Исыян котерип, яна:
«Эй, къыз! Бир кунь севеджексинь,
Севги бар, – деп, – дюньяда!»

1-НАЖИ КЪЫЗ:

Къызны севген, бегенгенлер
Кунь-куньден эп артмакъта,
Айше киби дюльбер къызлар
Ёкъ эди бу этрафта!

2-НАЖИ КЪЫЗ:

Эвленеджек огълан чокътыр,
Амма къоркъкъан йигитлер,
Къуда ёллагъан севгенлер
Куль олып, къайта экен...

1-НАЖИ КЪЫЗ:

Къудаларны корер-корьмез,
Айше сертейип башлай,
Ачув, атеш бакъышынен
Оларны якъып ташлай...

2-НАЖИ КЪЫЗ:

Йигитлер батыр олса да,
Имдат ёкътыр, чаре ёкъ,
Йигиттен тек куль къала эм
Огърагъанлар бунъа чокъ!

3-НАЖИ КЪЫЗ:

Риваетимни динъленъиз,
Чокъракъ бар экен анда,
Суву шифа, дерман экен
О къадим заманларда...

Бир кунь Айше анда бармакъ
Озюне къарар бере,
Дердине дерманны тапып,
Сувгъа къыймет кесмеге.

АЙШЕ:

«Манъа гъурур багъышлагъан
Ташлар биле омраса,
Джесаретим топласам да,

Шу чокъракъкъа мен барсам.
Куль олмакътан сакъынсанъыз,
Сукюнетни сакъланъыз,
Айше кеткен мензилини
Бир кимсеге айтманъыз!»

ЭКИНДЖИ КОРЮНИШ

(Кене шу сана, шу иштиракчилер)
(Къаялар арасында Айдер пейда олур. Этрафкъа
эллерини ачып, гъурур иле Ватаны акъкъында шиирни
ифадели котеринки сеснен иджра эте).

АЙДЕР:

Насыл дюльбер Ватанымсынъ,
Тылсым толу эр еринъ.
Эсир эте думанларда
Къалпакъ кийген къырларынь.

Орманларынь, орюшлеринъ.
Чыкъ тюшкенде йылтырай.
Деньиз опыкен ялыларынь
Хош кельдинъ деп, къаршылай.

(Айше дюльбер, къара сачлы батырны корип)

АЙШЕ:

Корюниши дюльбер йигит,
Бакъышы да не джесюр.
Юзюндеки тебессюми
Джельп этер дживанларны.

АЙДЕР:

Эйиликке кемлик япмам,
Къалтырар душманларым.
Къылычсыз урып йыкъарым,
Мен Къырымнынъ батыры!

АЙШЕ:

Йигит, кет мындан! Сув меним!

АЙДЕР:

Я насыл сениньки олсун?
Бу сув менимки эди!
Кетеджексинъми сен ёкъмы?
Дюнья буюк, ёл ачыкъ!

АЙШЕ:

Мен кетмек керекимми, ай?
Сен шакъа этесиньми?
Манъа эмир этесиньми?
Эшитмейим сесиньни!

АЙДЕР:

Ёкъ, не дейсинъ эй, дюльберим?
Ич де джесаретленмем!
Мен санъа риджа этерим,
Сув меним эвель-эзельден!

АЙШЕ:

«Къана, манъа текрарлачы
Шимди айткъан сёзлеринъ,
Бинъ кере пешман этерсинъ,
Куль олур джанынъ, тенинъ!»

1-НАЖИ КЪЫЗ:

Шу анъ серт бакъышыны да
Йигитке Айше атты.
Я, не корьсин? Эллерини
Котермей о, къоркъмады.

Айше бираз шашмалады,
Гонъю йымшады, ташты.
Юречиги дук-дук, этип,
Аман янды, туташты...

2-НАЖИ КЪЫЗ:

Ильк сеффер бойле бакъышы
Мензилينه етмеди,
Аксине, олюм кетирмей,
Севгиге чевирильди!

3-НАЖИ КЪЫЗ:

Йигит, эльбет, анълагъандыр
Айшенинъ ал-эхвалын.
Джаны, тени бир ташкъындай
Бирден къайнап кеткенин.

АЙДЕР:

Кель яныма, элимден тут,
Бакъ меним козьлериме.
Севда олдым санъа, ярем,
Янымдан ич де кетме!

АЙШЕ:

Севда олдың сен манъамы?
Делирдинъми, ёкъса, сен?
Такъдиримиз башкъа-башкъа,
Айтам санъа къатиен!

1-НАДЖИ ЯШ:

Эвлерине чапып барып,
Сой-сопуна дарыла,
Юречиги дук-дук этип,
Меселени анълата.

1-НАДЖИ КЪЫЗ:

Айше ёллай чорасыны
Йигит яшагъан койге,
Яшай экен бу къараман
Балабан бир къаледе.

ЧОРА:

«Азыр олса эвленмеге
Кельсин деръал огюме
Менлигине зар дегилим,
Кедер этер севгиме!»

2-НАДЖИ КЪЫЗ:

Экиси де магърур эди...

3-КЪЫЗ:

Кунъ артындан кунъ кечти,
Айше беклеп тарсыкъты...

1-НАДЖИ КЪЫЗ:

Бу севгини унутмакъчюн
Окели эмир бере
Севги догъургъан чокъракъны
Таш-къаянен коммеге...

2-НАДЖИ КЪЫЗ:

Кене кунълер кечип башлай,
Киббар Айше чекише,
Бу йигитке бойсунмагъа
Насыл кучь меджбур эте?

1-НАЖИ ЯШ:

Вуджудыны севги кыйнай,
Даяналмай, чекише,
Ниает, эвден чыкба да,
Йигитке озю кете!

3-НАЖИ ЯШ:

Дагы устюнде кьаралтыда
Магьрур йигит не беклей?
Юрегинде севгисини
Айшеге ачмакы истей!

АЙДЕР:

Кельдинь, джаным! Эзиетлер
Сени ташлап, вазгечсин!
Киббар, гузель Айшечигим,
Чокьтан сени бекледим!

2-НАЖИ ЯШ:

Кельдинь, демек севедирсинь,
Айше: «Севем!» – деди де,
Йигитке якъынлаша да,
Ханджеринен ольдюре...

1-НАЖИ ЯШ:

Гьурур, севги гъайып олды,
Джанлар бошап кеттилер,
Таш-къаягъа чевирилип,
Тизилип серильдилер!

Сессиз ята къая-ташлар,
Эбедий юксекликте
Эки севген джансыз кьурбан
Къавушты таш шеклинде...

(Гъамлы музыка юкселип, ява-яваш тына).

2-НАЖИ КЫЗ:

Къале ёкьтыр, орман осе,
Гурь эменлер шувулдай,
Айше киби киббар кызлар
Риваетлерде яшай!

Бир мектүпнинъ изинден...

1987 сенеси июль айында кырымтатарларнынъ Кызыл мейданда откерген кутълевий нумайышлары, миллий арекетнинъ сонъки 35 йыллыкъ тарихында энъ юксек бир нокъталарындан биридир. Тамам бу нумайышлардан сонъ, халкъ оны багълагъан зынджыларны парлап бир ташкъын киби Кырымгъа ёл ала. Мейданда ве миллий арекетимизнинъ огъ сыраларында о девирде языджыларымыздан Сеитумер Эмин, Эскендер Фазыл, Сабрие Сеутова ве дигерлери булундылар. Сеитумер Эмин олар арасында энъ уйкенлерден бириси олса керек. Онынъ, миллий арекетимиз акъкъында, озъ къалеминен язып къалдыргъан базы къайдларыны окъуйджыларымызгъа такъдим этемиз. Бу къайдлар арасында, дженк йыллары Кырым Совнаркомынынъ сабыкъ ёлбашчысы олгъан Исмаил Сейфуллаевнинъ, буюк эмиетке малик олгъан, Сеитумер Эминге язгъан мектүби, сюрюнликнинъ огъони алмакъ ичюн Кырым укюмети векиллери 1943-1944 сенелери насыл арекет эткенлери, Совет укюметининъ алий етекчилигинен дефаларджа корюшкенлерини акс этмекте.

Сеитумер ЭМИН

«Халкъымызнынъ тарихыны догъру айдынлатмалымыз...»

Сонъки вакъытларда халкъымызнынъ сюрюнликтеки тарихы ве шимдики вазияти, Кырымгъа къайтувы акъкъында чешит-чешит лафлар, язувлар чокълашып башлады. Эсасен, Миллий арекетнинъ иштиракчилери арасында «кимнинъ ким олгъаны», Халкъ арекетининъ тарихий ёлуна къыймет кесмеге тырышыла. Эльбетте, Бутюнхалкъ арекети буюк тарихий къыйметке лаяыкъ.

Онынъ ичюн бу ишке янашылгъанда, илькиде бу ишнен огъ-

рашкъан, я да оърашаджакъ кимселер, Арекетнинъ темелинден башламакъ ве онынъ бутюн кечирген ёлуны бильмек, эшитмекче дегиль де, акъикъатен онынъ иштиракчиси олмакъ кереклер. Бу ишке киришкен дигер адамлар, кимселер не къадар, эр джеэ-тен, азырлыкълы адамлар олсалар да, Халкъ арекетининъ ишти-ракчилери киби, бу ишнинъ астындан чыкъамазлар. Онынъ ичюн, базы бир авескъярлар буны анъламакъ кереклер.

Бу – джиддий халкъ иши. Энди, меним дуйгъаным коре, баш-лангъыч девиринде Умумхалкъ арекетининъ екюнлерини чекмеге ынтылгъанларнынъ чокълары, бу арекетке озьлериндже къыймет кес-меге тырышкъанларына расткелемиз. Эльбет де, шимди эр кеске, не акъкъында олса-олсун озь фикирини айтмагъа, язмагъа имкъян берильген бир вакъыттыр. Эвельде пысып отургъанларгъа, бугунъ агъыз толдурып, «...ветераным» деп багъырмагъа, сеслери къарыл-гъангъа къадар, джекирмеге, истегени киби къалемини ойнатмагъа фурсат кельди. Даа догърусы, кочюрилювлернинъ себеplerини, билир-бильмез, айтмагъа, язмагъа, Халкъ арекетини энине-боюна, озь ольчулеринен ольчемеге, оны истегенлери киби косътермеге, онъа къыймет кесмеге ве атта, утанмайып, озьлерини де бу алидже-нап Арекетнинъ иштиракчилери олып косътермеге тырышалар. Эм, тек озьлерини дегиль, якъынларыны да сокъуштырмагъа ёл ачалар...

Мен бу акъта айрыджа токъталырым. Шимди, акъикъатен Халкъ арекетининъ курешчилери акъкъында бир-къач сёз язмакъ ис-терим. Олар чокълар. Бутюн Халкъ. Лякин айры бир кимселер – ольгенлер ве сагълар айрыджа итибаргъа ляйыкълар.

Бу фикирге кечмезден эвель, асыл да, 1944 сенесининъ фад-жиасына къайтмакъ, онынъ эсасен башлангъыч кунълерине бир козь ташламакъ керек, деп саям... Чюнки, бутюн, элли йыллыкъ фаджиа о кунълерден башлай...

Эльбет де, халкъымызнынъ, Ватанымызнынъ фаджиаасы терен тарихларнен толукъ...

1943-1944 сенелери биз дагъда олгъанда, кавказлыларнынъ ко-чюрийленлерини эшиткен вакъытта ве Къырым партизанларынынъ ёлбашчысы Мокроусовнынъ ерли халкъкъа къаршы арекети ке-скинлешкен бир девирде, бизлерни де кочюрюв ихтималы олгъан вакъытта, Къырым девлетининъ ёлбашчылары, хусусан, Къырым Министрлер Советининъ Реиси Исмаил Сейфуллаев ве Юкъары Советининъ Реиси Абдулджемиль Менбариевлер бу фаджиянынъ огюни алмакъ ичюн бутюн кучъ-къуветлерини къойгъан эдилер. Бу неден ибарет эди? Биринджиде, олар Москвагъа кетти ве анда Абляким Гъафаровнынъ къолтутувынен Маленковнен корюшти ве ондан къайтып кельген сонъ, Мокроусовны партизанларнынъ ёл-башчылыгъындан чыкъарды ве онынъ ерине Георгий Северскийни тайинледилер. Кене де, партизан арекетини къуветлендирмек макъсадынен, аскер сыраларындан базы бир белли адамлары-

мызны чагырып алып, оларны партизанлыккыа ёлладылар. Бундан да гъайры халкымызнынъ устюне айтылган ифтираларнынъ огюни алмакъ макъсадынэн, партизан дагында кениш тешвикъат алынып барылмагъа, Кырым эалисине листовкаларнен мураджаатта булунмагъа буюк эмиет берилип башланды. О вакъытларда дагъда ве буюк топракыта рус ве кырымтатар тиллеринде чыкъарылган листовка ве газеталар Кырым халкына душманынъ тар-мар этиледжеги ве эрте-кеч, акыкыат еньеджеги, Кырым душмандан азат этиледжеги анълатыла эди. Бойлеликнен, халкымызнынъ устюне Ворошилов, Мехлис, Мокроусов ве башкылары тарафындан душманджа язылган ифтираларгъа кършы куреш башланган эди. Эльбет де, къуветлер мусавий дегиль эди... Нетиджеде, 1944 сенеси ве онынъ девамлы фаджисасы...

О девирни акс эттирип манъа язган мектюбинде Исмаил агъа Сейфуллаев шойле дей: (мектюп рус тилинде язылганындан себеп, оны сайгылы окъуйджыларгъа олганы киби такъдим этем):

«...В апреле 1942 года я был отозван из рядов Красной Армии и утвержден ЦК ВКП(б) Председателем Совнаркома Крыма. По прибытию в Керчь и ознакомлению с положением на месте стало ясно, что надо в первую очередь заниматься вопросами оказания помощи защитникам Севастополя (материально-техническое снабжение предприятий, выпускающих оборонную продукцию, эвакуация людей и ценностей) и практическая помощь партизанам, оказавшимся в тяжелейшем положении из-за зимних холодов и голода, в результате чего погибло много партизан в лесу.

Начиная с мая 1942 года, несмотря на потерю Керчи, а потом и Севастополя, критическое положение на фронтах, нам удалось наладить регулярную связь с партизанами, организовать полеты самолетов с продовольствием, медикаментами в лес и вывоз больных и раненых партизан и подпольщиков на Большую Землю. Я мотался на самолетах и машинах между штабами фронта, аэродромами и Москвой, изредка появлялся в Сочи, в штабе.

Как я уже сказал, за зимние месяцы погибло много партизан из-за нераспорядительности и неправильных действий Мокроусова и Мартынова. Они, чтобы оправдать себя, всю ответственность за гибель людей возложили на жителей сел, окружающих лес, где проживают крымские татары, обвинили их в том, что не помогают продуктами, что они вместе с фашистами воюют против партизан, что они – изменники. Шифровки шли в Москву, в штаб фронта, в компетентные органы. После изучения объективного положения дел, бесед с партизанами, прилетевшими на Большую Землю, я убедился, что оставлять Мокроусова и Мартынова у руководства партизанским движением, нельзя. Был поставлен вопрос о снятии их с работы, они были освобождены, но документы, подписанные ими, остались, тень на крымских

татар была брошена. Булатов, конечно, переживал, но конкретных мер по реабилитации народа не предпринимал. В 1943 году мы с Менбариевым находились в командировке в Москве. Были на приеме у М.И. Калинина, а затем просились на прием к Г. М. Маленкову. Он внимательно слушал нас и сказал, чтобы мы все подробно изложили в записке, что вопрос будет рассмотрен. Такая докладная записка была написана и сдана в ЦК ВКП(б). По приезду из Москвы были разработаны конкретные меры по усилению работы среди крымских татар, налаживанию и улучшению связей партизан с населением. С целью реабилитации народа и разоблачения клеветнических высказываний Мокроусова я имел неоднократные встречи с генералом Петровым, маршалом Тимошенко, маршалом Ворошиловым, маршалом Василевским, генералом Ватутиным, Ерёменко, Хрулевым, Головановым, Серовым, а также с Калининным, Косыгиным, Пономаренко, Мехлисом. К сожалению, не они решали судьбу народов...

...Было бы неплохо, если бы наши писатели, журналисты, историки разыскали бы документы тех лет. Они теперь доступны. На основании их изучения, разоблачили бы лжеисториков, обратив особое внимание на опровержение ТАСС 1987 г., где наш народ вторично обвиняется во всех тяжких грехах. Надо разыскать копию документа (письма), подготовленного мною в Одессе по просьбе наших активистов из Симферополя в 1987 г. и направленного М. Горбачеву. В этом письме дается история вопроса и анализ клеветнических утверждений авторов сообщения ТАСС о десятках батальонов и десятках тысяч крымских татар, якобы боровшихся против Красной Армии.

Очень большой вред нанесли статьи киевских, да и московских авторов по крымскотатарскому вопросу. Можно их опровергать на основании документов, имеющихся в архивах и довести до сведения не только нашего народа, но и русскоязычного населения Крыма и стран СНГ. Это мои мысли, они сугубо личные. Они могут быть услышаны или нет. Это Ваше дело.

Желаю Вам и Всем Вашим близким всего хорошего.

И. Сейфулаев. г. Одесса 18 марта 1993 г.».

Мен бу мектюпни не ичюн дердж этмек истегеним, анълагъанлар олса кереклер. Анъламагъанларгъа исе, эки сѣз: 50-55 йылыкъ тарихымыз мына шу куньлерден башлай. Онынь муимлигини догъру анълап, япкъан ве япаджакъ аркетлеримизге кыймет кесмеге тырышмакъ керек оладжакъ.

Меним имаемде о вакытларгъа аит башкъа весикъалар да барлар. Эгер де, илериде чаремиз олса, о девирден меракълангъан кимселер, оларнен таныш олурлар, деп тюшюнем.

Исмаил агъанынь беш-алты йыл эвельси манъа язгъан шахсий

мектюбини бугунь ортагъа чыкъаргъанымнынъ себеби анълашыладыр, беллейим. Бугуньки чешит чатышмаларымыз, «ветеран» ве башкъа хасталыкъларымыз, НДКТ, ОКНД, Къурултай, «Миллет» фиркъасы... бир тамам халкъымызнынъ башыны айландырмакъта. Бойле бир муреккеп вакъытта Исмаил агъанынъ язгъаны ве языджы, журналист, тарихчыларгъа мураджааты буюк эмиетке маликтир. Мына, догърусыны айткъанда, акъыкъатта, Халкъ арекетининъ биринджи адымларыны Исмаиллер, Абдулджемиллер, Джеббарлар, Бекирлер, Ифталар, Шамиллер, Мустафалар, Османлар ве башкъалары аттылар. Эльбет де, эр анги бириси олса-олсун, озьлерине ляйыкъ ер алдылар. Эр кес озь виджданы огюнде джевап-изаат берсе, о вакъыт кимнинъ ким олгъаны бир кереден анълашылыр... Топлашувларда, сокъакъларда, автобустарда, базарларда эшитильген ярым-юрту лафларгъа инанып Халкъымызнынъ тарихыны язмакъ, догърудан-догъру, янълыш фикирдир. Акъыкъатта исе, чокъ «ветеран»лар кимнинъ ким олгъаныны бильмейлер. Аксине, Арекеттен кенарда юрген бир кимселерни биле дегиль иштиракчилернинъ сырасына къошмакъ, атта оларны «ветеран» сырасына къошмагъа тырышалар. Мен бойлелеринден ачыкътан-ачыкъкъа сорамакъ истерим... Сиз Джеббар Акимов акъкъында не билесинъиз? Я да Бекир Османов, Риза Асанов, Осман Пашаев, Шевкет Алиев, Осман Эбасанов, Муаррем Мартынов, Амза Аблаев, Ильяс Мустафаев, Вели Муртазаев, Зылха Сейдаметова, Фикрет Мамин, Мустафа Селимов, Шамиль Алядин, Аблязиз Хатипов, Рамазан Муратов, Сулейман Асанов, Кемал Куку, Рефат Чайлакъ, Дильшад Ибраимов, Яя Касымов, Халиль Чалбаш, Мустафа Халиль, Ифта Джемилев, Эскендер Фазыл ве башкъалары акъкъында не билесинъиз? Месея, 1956-57 сенелери Риза Асановнен мен Андижан нефть оджакъларында имза джыйгъанда, къайсы биринъиз бу дюньягъа кельген эдинъиз? Кене де о вакъытларда Андижан, Фергъана орталыкъларында Бекабаднен багъ тутып юрген ве бугуньге къадар халкъ ишинден кенаргъа чекильмеген, бир къач дефалар къапалгъан Лютфи Бекиров акъкъында не билесинъиз? Ве иляхре...

Юзлернен мисаллер кетирмек мумкюн. Оларнынъ джедвели сакъланып къалды...

Куреш ёлунда чокъ аркъадашларымыз хорланды, гъайыпларгъа огърады, вефат эттилер. Оларны акълыджа анъмакъ бизим борджу-мыз дегильми? Эр бири озь ерини алсын! Эльбет де, башлангыч, яры ёлда ве даа сонъ кенаргъа чекильгенлер де олдылар. Лякин омюрининъ сонъки саатлерине къадар тувгъан халкъынынъ бахты ве сеадети ичюн курешкен аркъадашларымызгъа шан-шурет...

1998 с.

Къыскъартылып алынды

Сюргюнлик хатырлавлары

1944 сенеси, майыс 18 куню. Сабадан кырымтатар койлерини сияланган, махсус арбий кучьлери сарып ала. Юкьуда олган инсанларнынъ эвлерине аскерлер басып кире. Эр бир кьорантагъа азырланмагъа он беш дакъкъа бериле. Даа юкьудан айынмаган инсанларны сокъакъларгъа айдап чыкъарып, юк машиналарына юклеялер. Бойле этип Къырымда кырымтатар халкъынынъ сюргюнлиги башлана.

Эсма Билялова: “Я меним анамнынъ ве меним къабаатым неде эди?”

– 1944 сенеси Къырым немселерден азат этильген сонъ, бизим эвимизнинъ экинжи къатында эки совет субайы яшады. Олар бизлерни чыкъараджакълары акъкъында бизге бир шей айтмадылар. Бир кунъ саба одамызгъа кирип: “Шейлеринъизни джыйыштырынъыз, сизни сюргюн этеджекмиз,” – дедилер. Анам не япаджагъыны, не аладжагъыны бильмейип, шашмалап къалды. Меним акълымда, дивар устюнде бабамнынъ фоторесими асувлы эди, мен оны аладжакъ олам, амма о юкъарыда, боюм етишмей, алып оламадым. Мен одамызгъа кирип агълап башлагъанда, о субайларнынъ бириси: “Агълама, сиз ярын эвинъизге къайтарсыз”, – деп, мени оплаган киби олды. Мен бала олсам да, бунъа инанмадым, чюнки эвимиздеки шейлерден биз бир шейни алып оламадыкъ. Анам, гъарип, бир ястыкъ устюни алып онъа бакъла толдуруп азырлады, софагъа чыкъарып къойды ве одамызгъа къайтып абыр-чубур алмагъа кирди. Шу арада бир явур къомшумыз кирип, о бакъланы илиштирип кетти. Бойле этип биз бир шей алып оламадыкъ, тек бираз къавурылган мысыр-богъдайнен эвден чыкътыкъ. Бу вакъыткъадже муаббет яшаган къомшуларымыз исе бизим мал-мулькюмизни талап, ташып башлагъанларыны корьдим. Бабам кечинген сонъ, биз анамнен берабер Албатта тынч яшай эдик. Бизни къабаатлагъан сонъ, эр шей бирден денъишти.

Кой халкъыны Албатнынъ ортасында турган джами (о джами шимди де тура) янында топладылар, чеврени сияланган

аскерлер сарып алдылар. Бүтюн кунь анда отурдыкь. Эвлеринден бир шей алмагъа унуткъан ве барып алмагъа истеген кимселерни де къамачавдан чыкъармадылар, лякин базы атиклешкен инсанлар кене эвлерине барып бир шейлер алып кетирдилер. Биз эвден устюмизде олгъан урбамызнен чыкътыкь. Анам ёргъан, базы урбаларымызны, шалыны алып, бир чувалгъа къойып етиштирди. Албаттан бизни рыкъма-рыкъ толу юк машинасында Суйрень станциясына алып кетилер. Халкъ кыйыр-чийыр олды, анасы баласындан, баласы анасындан, сой-соптан айырылды, кимсе кимсени танымай, аскерлер, ким расткельсе, эр кесни вагонларгъа итеклеп минсеттилер. Агълав-сызлав, ана-баба куню эди. Къач кунь ёл юргенимизни мен хатырлап оламайым, амма бизге аш бермегенлерини, тиббий ярдым олмагъаныны яхшы хатырлайым. Эвден чыккъанда ким не алып етиштирген олса, оны ашап кельди. Биз анамнен вагоннынъ бир кошечигинде отурып кельдик, къавурылып янгъан мысырбогъдай буртюклерини ёл бою ашап, сагъ къалдыкь. Вагоннынъ къапыларыны ойле къапата эдилер ки, атта нефес алмакънынъ чареси къалмай эди. Юрек хастасы олгъанлар юреклери тутып кечиндилер. Бизим вагонда ольгенлер чокъ олды. Кимнинъдир юреги тутып, кимдир ачыкътан, алсызлыкътан ве яныкътан бу дюньяны терк этти. Мевталарны ёл бою вагонлардан котерип ата эдилер.

Биз Озбекистаннынъ Наманган улькеси Чуст районынынъ бир къышлагъына келип тюштик. Бизим чувалны адаштыргъанлар, кой клубына алып кеткенлер. Онынъ къапысы, пенджереси ёкъ, анда ана-баба куню олгъан экен... Сонъ шейлеримизни о клубтан таптыкь. Ким насыл, къайда ерлешкенини айтып оламайым, лякин халкъ чешит хасталыкъларгъа огърап башлады. Анам ве мен сытмагъа огърадыкь.

Биз эки одада эки къоранта яшай эдик. Чокъбалалы къоранта буюкче одада, биз исе къапысы азбаргъа чыккъан огдеки одада яшадыкь. Мен анамнен бир тёшкекте ер устюнде ятып юкълэй эдим. Анам ольгенини мен дуймагъаным, чюнки анам саба турмагъанда, мен оны юкълэй, деп беллегеним, лякин о энди кечинген экен. Хатырлайым, о куню авасы пек сыджакъ эди, мен анам юкълэй деп, онынъ янында, онъа бакъып отурам. Къомшу одадан чыккъан огъланчыкь къапыдан бизге бакъып тургъан сонъ анасына айланып: “Ана-а, Зейде апте кечинген де”, – деп кычыргъаны акълымда къалды. Бизнен къомшу одада яшагъан чокъбалалы къорантанынъ башы бир тахта парчасыны тапып кетирип, анамны урбасынен о тахтагъа къойып, эвден чыкъарды. Мен биз япынгъан ёргъан устюнде олгъан чаршафны сёкип, анама кефинлик олсун деп, онъа бердим. Мен о вакъытта секиз яшында эдим. Анамны къайда, насыл джыйгъанларыны мен аля бугунь бильмейим. Оны джыйгъан шу къомшу одадаки адам – кене де яхшы ананъны шу

куню джыйып олдыкъ, эр кунь о къадар чокъ адам оле, афталар-нен джыйылмайып къалгъанлар бар, – дегени акъылымда къалды. Керчектен, о вакъытта пек чокъ халкъымыз къырылгъан.

Анам кечинген сонъ мен бир озюм къалдым. Бизим сокъакъта эки къызы ве балдызынен яшагъан бир къазантатар къадыны мени аджып, озюнинъ янына алып бакъты. Бир кунь о мени къолумдан тутып чалышкъан ерине алып барды ве баш бухгалтер олгъан бир чуфуткъа туттырды. О чуфут мени Чуст балалар эвине ерлештирди. 1952 сенеси мени андан Учкуртан балалар эвине кочюрдилер.

Эсма Билялова, Албатта 1937 с. догъды.

Исмет Меметов: “Биз эки кере сюргюн этильдик”

Мева Ибадлаева ве Исмет Меметов

1938 сенеси Къарасувбазарда догъгъан Исмет агъа Меметов 1944 сенеси алты яшында эди. О куньлерни о бойле хатырлай:

– Биз къорантада алты джан эдик. Анам – Зылха, Алланынъ рахметинде олсун, Нурие, Эсма, Урие таталарым, алты инсан сюргюн этильдик. Мен о вакъытта бала олсам да, акъылымда

чокъ шей къалды. Узун ёл юрип биз Фергана виляети Катта Янги озъбек къышлагъына келип тюштик. Бизни памукъ къурутылгъан бир анбаргъа ерлештирдилер. Озъбекистанда яшайыш пек агъыр эди, оны эр ким биле. Эким ёкъ, илядж ёкъ, ашамагъа да бир шей ёкъ. Усние къардашым ачлыкътан дут ашап, сытма хасталыгъына огърап, вефат этти. Ачлыкътан ольмемек ичюн биз, балалар, богъдайлар джыйылгъан сонъ тарлаларгъа барып, башакъ джыя эдик. Анам оларны уфатып, аванда дёгип, быламыкъ пиширип, бизге ашата эди. Рахметли анам бизни бойле этип олюмден къуртарды, лякин, теэссюф ки, озю вефат этти. Биз осип етишкен сонъ, сюргюнликте, Горский къасабасында эвлер къурып, 35 къырымтатар къорантасы яшап башладыкъ.

1989 сенеси Ферганада месхет тюрклерини ольдюрп, эвлерини якъып башланган сонъ, бизим къоранталарымыз да, эвбаркъларыны, мал-мульклерини ташлап, чыкып кетмеге меджбур олдыкъ. Бойле этип биз эки кере сюрюн этильдик, эки кере эр шейимизни гъайып эттик.

1944 сенеси бизни Къырымдан чыкъарган вакъытта, олган эвимиз Къарасувбазарда Ханджами мааллесинде, Продольная сокъагында аля даа тура, лякин оны бизге къайтармадылар, анда башкъа инсанлар яшай. Биз Къарасувбазаргъа къайтып, башкъа эв сатын алып яшамагъа меджбур олдыкъ. Бизни акълагъанлары акъкында девлет къарар чыкъарды, амма эвимизни къайтармадылар. Не ичюн къайтармадылар бильмейим, оны девлеттен сорамакъ керек...

Мева Ибадлаева: "Тек биз дегиль, бутюн халкъымыз пек къыйналды"

Сюрюнликни башындан кечирген Мева Ибадлаева дёрт яшында Къарасувбазар районы Кокташ коюнден сюрюнликке огъратыла:

– Бизим къоранта Озьбекистаннынъ Мырзачель шеэри Голодная степь станциясына келип тюшти. Дёрт бала, анам, онынъ алты къардашы, эписи олып он бир адам эдик. Бизлерни битли баракъларгъа кетирип ерлештирдилер, пек агъыр яшайыш кечирдик, не де олса, сагъ къалдыкъ. Меним, джебэден яраланып, эки къолтукътаякынен къайткъан Мемедемин дайым эки ай яшап вефат этти, Гульсум битам докъуз кунъ яшап, ачлыкътан джан берди. Бизим догъмушымыз Асан агъа мени ве агъамны балалар эвине теслим этти. Балалар эви Мырзачельден узакъ олган «Красная заря» колхозында эди. Мен балалар эвинде де къыйналдым, акъджигерлеримни сувукълатып пек хасталандым. Бу алымда мени Сеитаппаз эмджем энъсесине отуртып, балалар эвинден алып къачып анама кетирди. Анам мени бакъып, девалап яхшы этти. Мен о вакъытта 4-5 яшында эдим. Чокъ инсан ольдими, ёкъмы, айтып оламайым. Озюмизникилерни билем. Асан агъам джебэден кокюси толу орденлернен къайтты. О 1980-нджи сенелери Озьбекистанда вефат этти. Тек биз дегиль, бутюн халкъымыз пек къыйналды...

Зекие Керимова: «Бизим чеккенлеримизни Алла кимсеге косьтермесин...»

– 1944 сенеси майыс 18-нинь сабасы совет аскерлери кельгенде, анам эвде беш баланен бир озю эди. Энь буюги Сафие татам – он дёрт яшында, энь кучюк огълан кърдашым – учь ве мен о вакъытта еди яшында эдим. Биз эпимиз шаш-малап къалдыкъ, кимдир агълай, кимдир юкъусындан айынамай, не япадажъымызны бильмей эдик. Бизни эвимизнинь янына кельген полуторка машинасына юклеп башладылар. Эр шейимиз эвимизде къалды, ашатылмагъан къойларымыз артымыздан манърашып къалдылар. Къарасув халкъыны Сейтлерге,

демирёлгъа кетирип, айван вагонларына юкледилер. Халкъны пусюр, джыйшытырмагъан пислик толу вагонларгъа толдурдылар, къапыларны яптылар. Уйлегедже вагонда отурдыкъ. Ниает, уйледен сонъ трен еринден кочъти. Гедже-куньдюз токътамай кетемиз, къапыларны ачмайлар, инсанлар озь табиий ихтияджларыны япып оламайлар. Кимдир бир къопкъа тапып къойды... Сонъ станцияларда токътагъанда, аскерлер о къопкъаны алып кетип бошатып башладылар. Халкъ ойле азапланды, аш-сув ёкъ, бир къач куньден инсанлар битлеп башлады, ачлыкь басты. Трен токътагъанда, эр кес чыкып, сув олса, сув аладжакь оалар, базылары озьлеринде олгъан бир шейлерни пиширейим деп, атеш якъалар, амма трен гудок берип, кочип башлай. Эр кес озь къолунда олгъан шейлеринен вагонына чапа, анабаба куню, балалар аналарыны кыдырып агълай, къартлар дуаларыны окъуйлар... Ёлда кельгенде, хасталыкъ дейсиньми, ачлыкьмы, халкъ кырылып башлады. Бизим вагонда бир къарт битай рахметли олды, оны бир станцияда, трен токътагъанда, чыкъардылар, джыйдылармы оны, котерип аттылармы, бильмейим, трен кене ёлуны девам этти.

Бойле этип он сеиз кунь ёл юрип, Ташкентке келип чыкьтыкъ. Ташкентте бир талай халкъны тюшюрдилер, амма биз вагонда къалдыкъ. Бизим къорантамызны Мырзачёльге (шимди Гулистан ш.) кетирдилер. Мында арабагъа отуртып, баягъы ёл кечип, Мырза-

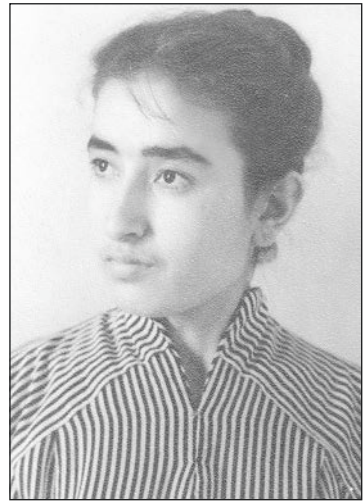
чёлъ районы Фрунзе колхозына кетирип, акышам бир малханеде ерлештирдилер. Бу ерде геджеледик. Сабасына халкыны топлап, памукъ чёлуне айдамагъа башладылар. Халкъ ач, чыплакъ, колхоз, укюмет тарафындан бир ярдым ёкъ. Халкъымыз кырылып башлады. Озбеклер арабаларнен эв-эвден юрип, “олыгенлер бармы?”– деп, мевталарны алып кетип, коме эдилер. Биз беш бала, ашамагъа бир шей ёкъ, анам отуз секиз яшында, не япадажгыны бильмей.

Халкъ айванларгъа берильген жмыхны дёгип, о ерде оськен насылдыр отнен къарыштырып ашап, кунъ кечиргени акылымда. О ерде яшагъан озбеклер, кимерде бир каса къатыкъ, я да бир пите кетирип бергенлерини хатырлайым.

Бойле этип биз эки йыл яшадыкъ. Энъ кучюк, алты яшында огълан къардашым – Рустем, 1945 сенеси кечинди. Анам о вакытта хастаханеде эди. Биз балалар, къардашым кызымакыкъа огърагъаныны бильмедик. Бир къач кунъден анам хастаханеде сытмадан джан берди. Бизни тюшюнеджек, ярдым этеджек кимсе къалмады. Биз, дёрт бала, янгъыз къалдыкъ. Мен о вакытта секиз яшында эдим. Татамнен анама баргъанда, бир озюньиз не япасыз деп, о пек агълады. Меним он беш яшында татам бизлерни кърчалап юре эди. Озбеклернинъ эвлерине барып, чалышып, бизге бир пите, онъа “загъара нан” дей эдилер, кетире эди.

Татам, анамнынъ васиетини ерине кетирип, ачлыкътан ольмесинлер деп, учъ къардашыны “Золотая Орда” деген станцияда олгъан, балалар эвине теслим этти. Бойле этип меним балалар эвинде яшайышым башланды.

Балалар эвинде кырымтатар балалары пек чокъ эди. Оларнынъ чокъусынынъ ана-бабалары рахметли олгъан, оларны барып бакъайым, ярдым этейим деген кимселери ёкъ. Эбет, балалар эвинде ачлыкътан ольмедик, лякин хасталангъанлар чокъ олды. Сабийлер хастаханеге

Зекие Керимова

Керимовлар аилесининъ беш баласы.

тюшселер, ондан кыйтып кельмегенлери акылымда калды, оларны санчы япып, кырып ташлайлар, деген лафлар юре эди аразымда. Мен бу шейлерни башымдан кечирген сонъ, меним амамнынъ да, кимсеси ёкъ, оны сорай-джакъ адам олмайджакъ деп, хастаханеде я санчы япып ольдюрдилер, я да бакъмагъан-дырлар деп, тюшюнем. Балалар эвинде башкъа миллет балалары кырымтатар балаларынен дост олып кырымтатарджа лаф этип башладылар. Тербиеджилер буны ясакъ этмедилер. Яхшы яшайыш корьмедик, амма джанымызны кюртардыкъ.

Ана-бабаларымыз ябаний топракъларда джан бердилер, ватанымызны тутып алдылар, мал-мулкюмизни таладылар, бир шеймизни кыйтармадылар. Халкъымыз озь кучюнен аякъкъа туруп, аля бугуныгедже яхшылыкъ корьмей, чекишип яшай...

Зекие Керимова, 84 яшында. Кырасувбазар.

Эмине Аблякимова: «Биз Кырымдан чыкъкъанда 18 майыснынъ акъшамы эди...»

Мен 1939 сенеси догъдым. Эджатларым асырлар бою Судакъ районынынъ Кытлакъ коюнде яшадылар. Бабам – Бекир Мазин (1904-1995), онынъ бабасы – Абляким, дедеси – Мамут – эпси Кытлакъ джамисининъ мазинлери эдилер. Абляким деденинъ ве Эсма буюканамнынъ дёрт баласы олгъан: энъ буюги – кызы Фатме (1902 с. догъды), сонъ меним бабам – Бекир, Умер эмджем (1907 с. догъды), о дженктен эвель Керичте бухгалтер олып чалышты, сонъра – кызы Алиме-Шерфе (1915 с. догъды), 1921 с. огълу Мустафа догъды, о 1942 сенеси дженкте гыйып олды. Бабам

дженктен эвель «Чаир» кой ходжалыгъы окъув юртуны битирип багъчеван зенааты саиби олды, эм коюмизнинъ джамисинде мазин вазифесини эда этти.

Анам – Хатидже (1909–1995), Кытлакънынъ энъ зенгин адамлары сайылгъан – Аметнинъ кызы эди. Аметнинъ чокъ топракълары, багъ-багъчалары олгъан, апайы Эмине Сойтар юрек хасталыгъын-

дан 40 яшында 1921 сенеси вефат этти, эки оғлу, учь кызы кьалды. Анам Хатидже, эки кыыз-кьардашы Суваде ве Фатме, балалыкьта агьасынынъ эвинде яшагьанлар.

Совет укюмети келип, кьорантанынъ бус-бутюн барлыгьыны чекип алып, кой халкьына талатты. Аметнинъ эвини кой фукьарелери топлашып, диварларыны эшип, йыкьып, дарма-дагьын этилер – мегер алтын кьыдыргьанлар. Анамнынъ агьасы Ибадулла кьорантасынен Бакугьа кетти, анда адыны, сойадыны денъиштирип, яшамагьа меджбур олды.

Бабамны да совет укюмети тынч кьоймады. Олар анамнен 1929 сенеси эвлендилер, 1930 сенеси агьам Абляким догьды.

Бир гедже бир койдеши гизли келип: Бекир агьа, койден тез чыкьып кет, ярын большевиклер келип, сени, кьорантанъны сюрюн этеджек олалар, бири чакьты сени, – деди.

Анамнен бабам, шейлерини арабагьа юклеп, аман Кьутлакьтан чыкьып кеттилер. Топлу коюнде танышларынынъ эвинде токътадылар, анда он йыл яшамагьа меджбур олдылар. Анда Анифе аблам (1936 с.), мен (1939 с.) догьдыкь. Бабам шу йыллары Топлуда багьчеван олып чалышты. 1941 сенеси кьорантамыз кене Кьутлакькьа кьайтты.

1939-1940 сенелери бабам Акьярда Кьараденъиз флотунда, арбий хызметте булунды.

Кьырымда оккупация башлагьанынен (ноябрь 1941 с.), немселер койде джами ачмагьа рухсет бергенлер. Бабам бир-эки койдеши иле джами бинасыны тамирлемеге башлады, минаресини боялады, ве сонъра эр кунь беш сефгер минареден эзан чагьырды.

1944-нинъ апрель айында Кьырым немселерден азат этильди. Меним бабамны, оккупация вакьтында джами бинасыны тамирлеп, анда намаз ве дигер диний мерасимлерини алып барды, дие кене де кимдир чакьты

Бабамны Судакькьа апске алып кеттилер, сонъра трудармиягьа айдадылар. О девирде, сюрюнликке кьаршылыкь косьтермесинлер деп, бутюн кьырымтатар акьайларыны трудармиягьа айдагьан эдилер.

Меним Асие кьыз кьардашым 1944 сенеси 18 майыс кунюнде кьундакьта бала эди.

1944 сенеси 18 майыс таньында кьапымыз кьакьылды – эки аскер эвге кирип, тез шейлерни топлап, чыкьынъыз, дедилер. Анам русча ич анъламай эди. Амма аскерлернинъ яшча сою мерхаметли экен – ерге индже килимни тёшеп, сандыгьымызны ачып, сизге бу шейлер керек олур, деп шейлерни чыкьармагьа, килим устюне обаламагьа башлады. Анам шашмалап, аскер шейлерни озюне аладжакь оладыр, белледи. Абдест алмагьа чапты – бизни еудийлерни киби атаджакьлар деп, Кьуран китабыны бойнуна асты, кьучагьында – кучюк кьыз кьардашым Асие, биз

эпимиз, къоркъудан ағлашабыз. Шу яш аскер он дёрт яшындаки ағамны эвимизниң мағазына суйреклеп алып кетип (биз эвниң экинжи къатында яшай эдик), мағазда бир чувалчыкъ тапып, уннен толдурды, ағамның аркъасына насылдыр йиплернен пекитти. Сонъра богъчаларнен шейлеримизни ташымағъа ярдым этти.

Бизни, кой халкъыны, мезарлыкъ янында топладылар. Анда тап акъшамғадже отурдыкъ. Сонъра бизни «Студебеккер» юк машиналарына юклеп, Кефениң демирёл станциясына алып кетмеге башладылар. Бизим къорантамыз ве даа бир-къач къоранта сонъки машинағъа юкленильди. Ёлда машина бозулғаны себебинден, ёлумыз тап акъшамғадже узанды. Биз кеткенде, акъшам энди къаранлыкъ тюшеята эди, артымызда къалаяткъан бош койде (Къутлакъта ялыңыз къырымтатарлар яшай эди) маллар бағрыша, кеткен машинамыз артындан копегимиз Кокман девамлы вакъыт чапты, сонъ артта къалды, биз ағлашабыз, анам дуа окъуй-окъуй кетемиз...

Демирёл станциясына кельсек – бутюн Къутлакънының халкъыны эшелонларғъа, айван вагонларына юклеп энди ёнеткенлер. Бизни башкъа эшелонғъа юкледилер. О Озьбекистанғъа дегиль, Уралғъа ёл алған эди. Буны биз сонъра бильдик – бизден пайры бус-бутюн койдешлеримиз, Андижан виляетиндеки Палванташ къасабасына тюшкенлер. Биз – бир-къач къоранта исе, Уралғъа – Молотовская область, Красновишерский районына тюштик.

Эшелонымыз пек чокъ вакъыт кетти. Гедже-куньдюз копчеклернинъ тасырдысы башыныңы сарсыта эди. Мен – беш яшында бала, поезд токътағанда, анам поездден къалыр, деп пек къоркъа эдим. Вагонныңы четинде отурып, къапысыныңы четине япышып, къоркъудан къалтырап, анамны сабырсызлыкънен беклей эдим. Анам исе де сув къыдырып кете, де эшелон чёллерде токътағанда, тюшип, атеш якъып, эвден алынған шу уннен бир шейлер пиширип кетирмек пешинде эди. Вагонда адам пек чокъ, сыкълет, къапы янында сиялы конвой тура. Бир талай вакъыттан сонъ Пермь (о вакъытта Молотов) шеэринде келип чыкътыкъ. Бизни Вишера озендеки баржағъа юкледилер ве баржанен озен четиндеки койлерге бир-къач къоранта къалдыра-къалдыра, кеттилер. Баржаныңы ортасында топлашып отурдыкъ – четлеринде ич бир тюрлю къоралыкъ ёкъ – сувғъа тюшип кетмек бир шей дегиль.

Анифе аблам баржаныңы кенарына якъынлашкъанда аз къалды юварланып сувғъа тюшмеге. Яхшы ки, янында турған насылдыр къадын, оны сонъки анъ, урбасындан тутып, чекип чыкъармағъа етиштирди.

Бизни озен бойлап энъ сонъки Вая деген койге кетирип быракътылар. Андан о якъкъа юзлернен километрге ич бир тюрлю кой ёкъ. Этрафта – гурь дағлар. Койден бир къач километр авлакъта – леспромхоз. Бизни анда, ағачтан япылған баракъ-

ларда ерлештирдилер. Апайларны, осьмюрлерни лесоповалгъа ишке айдадылар. Анда олар эм терек йыкъа, эм йыкътырылгъан тереклерни пытакълардан темизлей эдилер. Анам да, Абляким агъам да шу ишке ёлланылдылар. Вая коюнде себзе сакъланып тургъан анбар бар эди. Анам кичкене баласы олгъаны ичюн, анда ишке ёлланылмасыны коменданткъа чокъ яварды. Комендант, ниает, разылыкъ берди. Сийрек олса да, анам андан, сакълап-гизлеп, бизге эвге бир-эки къартоп, я да хавуч кетире эди. Абляким агъам даа бир осьмюр огъланнен коменданттан разылыкъ алып, 1944-нинъ кузюнде Красновишерскке ФЗУ-гъа окъумагъа кетти – Красновишерскте бабамнынъ огълан къардашы Умер эмджем къорантасынен булуна эди. Олар апайы Урхиенен рус тилини мукеммель биле эдилер. Бизлерни баржагъа юклеп, узакъ койлерге алып кеткен заман, олар Красновишерск шеэринде къалмакънынъ чаресини тапкъан эдилер.

Анам чалышкъаны ичюн къорантамызгъа эр кунъ 600-граммлыкъ къара отъмек бериле. Къыш кельгендже баракъларда яшадыкъ, сувукълар башлангъан сонъ, койге, агъач эвнинъ бир одасына авуштырдылар. Бизнен анда даа бир къоранта – койдешимиз Абибе учъ къызынен ве 18 майыста къорантасыны джойгъан къутлакълы къарт Амет агъа Солух яшадылар. Ода ичинде балабан собада башкъа ич бир шей ёкъ. Къышта сувукъ, ачлыкъ ве хасталыкълардан пек чекиштик – эпимиз тиф хасталыгъына огърагъан эдик. Анам койде эв-эвден юрип, олгъан шейлеримизни ашайткъа деньиш-тирмек пешинде эди. Шу койде яшагъан чокъ переселенецлер («кулаклар» деп, оларны 1920-1930 сенелерде бу ерлерге айдагъанлар) бизге яхшы бакъа эдилер. Олар кимерде бизге бедава де сют, де къартоп, де отъмек бере эдилер. Къомшумызнынъ эчки сютюни бизге ичирип, анам бизни хасталыкълардан, олюмден къуртарды, амма 1945 сенесининъ къышында Асие кыз къардашым хасталанып олды. Оны анам, шу къутлакълы къарт ве даа бир осьмюр огълан дефн этмеге кеттилер. Ерли христиан мезарлыгъынынъ четинде ярым кунъ демир ломнен бузлу топракъны къазгъалап, кичкене чукъурчыкъ къазып Асиени бойле джыйдылар.

Бааръде, бузлу топракълар ириди, сувлар джесетни ер астындан алып чыкътылар. Анам кене де мезарлыккъа барып, Асиенинъ джеседини янъыдан дефн эткен эди...

Урал язы къыскъа ве дым олып, орталыкъны, дагъларны гурь осюмликлер, от-оленлер къаплап ала эди. Язда агъам Красновишерсктен татилге кельди, Анифе абламнен экимизни къайыкъкъа отуртып, озеннинъ о бир четине алып бара эди. Анда, биз дагъ емишлерини джыя эдик. Анифе аблам демир чанакълны безчикнен сарып, безчикте тешик тешип, ичине бир кесечик отъмек къоя, озен тюбюне ташлай – чанаккъа, отъмекни авлап, кичкене балыкчыкълар кире. Оларны чыкъарып, атеште къызартып, ашай эдик.

Эмине Аблякимова

Бир кунь, 1947 сенесининь бааринде, анамны комендант чагыртты. О, бир бурюшюк безъягытны косътерип, бу – бабамдан бизге «вызов» олгъаныны анылатты.

Мегер, бабам трудармияда, Горький тыйнагынынь кюруджылыгында булунгъанда, анда Таджикистандан, Чкаловск шеэринден алтынды атом комбинатнынъ ёлбашчылары кельгенлер. Олар, Ленинабад шеэринден 10-12 километр месафеде, Сырдарья озени вадийсинде, комбинатнынъ ярдымды койходжалыгы – Палас деген совхозны тешкиль эткенлерден экен. Олар совхозгъа багы-багыча асравдылыкъ боюнджа мутехассысларыны, айрыджа теджрибелли олган кы-

рымтатар мутехассысларыны кыдыргъанлар. Ойле этип, бабам Таджикистангъа, Палас совхозына тюшкен, оны багычаларгъа бригадир этип тайинлегенлер, баракаларда яшамагъа одачыкда бергенлер. (Палас совхозы 1945-1946 с.с. тешкиль этильди. Оны сабык совет аскерлери (эсирлер) кюра эдилер. Сонъ яваш-яваш бу ерге тюрлю миллетлернинъ векиллери, эсасен мутехассыслар кочип кельмеге башладылар).

Анамны чагырткъан комендант, 24 саат ичинде койден кетмесеъиз, кыгытны ёкъ этерим, – деген, ве, катер энди келип кыйткъаныны айткъан анама.

Красновишерск шеэринден бизим Вая коюмизге къадар афтада бир кере келип, почтаны ве ашайт малларны кетирген катерден гъайры ич бир тюрлю накълие ёкъ. Бизге, Красновишерскке къадар 100 километр энди тек джаяв кетмеси къалды. Иште, анам бизни саба эрте турсатып, элимизге бир шейлер туттырды ве бойле этип биз ёлга чыктыкъ. Аякъларымызда – валенкилер, элимизде – бирер таякъ. Красновишерскке къадар телеграф диреклери, озенни бойлап кетмектен башкъа чаре ёкъ. Буюн кунь орман ичинден кетип зияде болдургъанмыз – аякълар къан эзилди, йымшакъ батакълыкъларгъа бата-бата кеттик. Акъшам, къаранлыкъ баскъанда, Ваядан еди километр месафеде олган Гостиная коюне келип еттик. Анда биревлерде геджеледик. Саба ёлумызны девам эттик. Кене акъшам бир колхоз фермасына барып еттик. Анда кырымтатар къорантасы чалыша экен, оларны 1930-нджи сенелери Кырымдан «кулак» деп, бу ерлерге сюрюгюн

эткенлер. Олар бизим ким олгъанымызны ве къаерге кеткени-мизни сораштырып, Гостиная коюне къайтмакъ керек олгъаныны айтылар. Мегер, катер ярын келеджек экен – комендант бизни алдаткъан. Анавы къадын, эки баланен дагъгъа кетип, гъайып олур, деп тюшюнгендир. Иште, узакъ ёлны басып кечип, кене Гостиная коюне къайттыкъ. Саба катер кельди. Биз онъа минип Красновишерскке барып еттик. Умер эмджемде яшагъан Эсма буюканамызны озюмизнен берабер алып, геминен Молотов шеэринен барып чыктыкъ. Андан тренге минип, бир ай ичинде Таджикистангъа келип еттик. О заманда билет тапмакъ пек кучъ эди, афталарнен станцияларда геджелемеге меджбур эдик. Анам ёл бою къалгъан шейлерни отьмекке деньиштире берип, бизни ачлыкътан къуртарды. Ойле этип, сыджакъ баарь куню Ленинабад шеэрининъ вокзалына келип тюштик. Ленинабадкъа кельгенде, гедже, анамнынъ сонъки шейлери олгъан богъчасыны аякъкъа-плары такъым вагонда хырсызладылар. Вокзалгъа ялынаякъ тюшти. Яхшы ки, мында Таджикистанда энди сыджакъ укум сюре эди.

Бабам бизни вокзалда къаршылап алды. Бабамызнен къавушкъанымызгъа къуванчымыз сынъырсыз эди. Бизни конвойнен, ат арабанен Палас совхозына алып бардылар. Бойле этип, бизим яшайышымыз Паласта башланды.

Бабам гедже-куньдюз чалыша. Палас совхозынынъ уджсыз-буджакъсыз, гурь ешилъ багъчаларыны ильки сачып асрагъан меним севимли бабам, бутюн омюрини бу аджайип ишке – багъчеванлыкъкъа багъышлады. Паласнынъ о татлыдан-татлы алма, шефтали, кираз, юзюм ве дигер мейваларынынъ берекетлери йыллар кечтикче эп артты. Анифе татамнен бизим балалыгъымыз, генчлик чагъымыз шу узакъ месафелерге узангъан совхознынъ багъчаларында кечти.

1947 сенесининъ кузюнде мен биринджи сыныфкъа бардым. Мектепте – агъач баракъларнынъ бир кениш одасында – дёрт сыныф окъуй. Масаларнынъ бир сырасында – 1-нджи сыныф – бир-къач бала отура, экинджи сырасында – 2-нджи сыныф – о да бир-къач бала, учюнджисинде де шай ве иляхре. Оджаларымыз – Петр Самсонович ве даа бир оджапче эр бир сыныфкъа дерсни анълата, вазифе бере. Бир сыныф вазифе якъандже, дигерлеринен мешгъуль оалар. Иште биринджи йыллары мектебимизде ойле окъудыкъ. Сонъ, халкъ Паласкъа кочип келе бергени себебинден, балаларнынъ сайысы эп артты. Мен окъу-вымны битиргендже, 1959 сенеси, совхозда балабан эки къатлы мектеп къурулды. Даа сонъра, 1970-нджи йылларда Паласта даа бир эки къатлы мектеп бинасыны къурдылар, эски мектепни исе «Пионерлер эви» яптылар. Анда 1970-1980 сенелери чокътан-чокъ авескарлар ве спорт тегереклери чалыша эди.

Татиллеримизни, биз Анифе абламнен бабамнен берабер

багъчаларда кечире эдик. Юкъары сыныфларда окъугъанда, атта бригадасында чалыштыкъ. Багъчаларда берекет джыйдыкъ. Кузьде мейваларны джыймагъа бизге бир зевкъ киби келе эди. Терек асравда бабам бизге чокъ шей огретти эм косътерди. Лякин, пек чокъ шейни язып алмагъаныма языкъсынам – иште, яшлыкъта оны тюшюнмейсинъ де.

1953 сенесинден башлап учъ йыл, бабам бригадир олып осьтурген Паласнынъ мейвалары – алма, шефталилери, Москвада, ВДНХ сергисинде кумюш медальни къазандылар. Лякин спецпереселенец олгъаны ичюн бабамны Москвагъа, такъдирлев тантанасы мерасимине ёлламадылар. Онынъ ерине учъ йыл башкъа адам – рус агрономы къатнады. Кягъытларда исе – бабамнынъ сойады язувлы эди. Шу ВДНХ-нынъ учъ дане такъдирлев нишанлары чокъ йыллар бабамда сакълы турды.

Мектепни битиргенимнен мен совхозгъа теразеджи олып, ишке кирдим. Къоджаман теразеде мейва толу юк машиналарынынъ чекисини ольчей эм сая эдим. Бир йылдан сонъ Ленинабадкъа, тиббий окъув юртуна окъумагъа кирдим. Анамнен бабам мен шеэрге окъумагъа кеткениме чокъ разы дегиль эдилер. Частыма, шеэрде бабамнынъ якъын танышлары – Харакчи Амет агъа (Ялталы), апайы Муневвер аптенен (догъма Буюк Ламбаттан) балаларынен яшай эдилер. Амет агъа та 1920-нджи сенелери «раскулачивание»ге огърагъан къорантанынъ баласы. О Адрасман деген маден оджагъынынъ идаресинде чалышты. Иште, олар, окъув йылларында мени къайгыра эдилер. Тиббий окъув юртуны аля битиргенимнен, манъа Душанбе тиббий институтына ёлланма бердилер, лякин анамнен бабам, пек узакъ деп, мени анда ёлламагъа разы олмадылар. Мен Янтак (сонъра Бустон) къасабасында учъ йыл, сонъ 1960-нджы йылларнынъ ортасында Палас совхозында «участковая акушерка» чалыштым... Бу зенаатта отуз йылдан зияде чалыштым – Палас, совхозында сонъ Самаркъанд шеэринде...

Ватанымыз Къырымгъа къайтмакъ эпимизге къысмет олды. Анам-бабам, агъам, аблам къоранталарымызнен 1980-нджи йылларнынъ сонъунда – 1990-нджы йылларнынъ башларында Къырымгъа авдет олдыкъ...

Эмине Аблякимова (Усеинова)

«Йылдыз»гъа мектюп

Урьметли «Йылдыз» меджмуамызнынъ муарририети!
Бу сатырларны сизге Зоре Меджит кызы къадимий Судакътан
яза.

«Йылдыз»нынъ Сеитумер Эминге багъышлангъан саныны
окъугъанда, меним сизге бир риджам пейда олды. Мен оны
ачыкълайым.

1970 сенеси Ферганада ФГПИ-ни битирдим ве Риштан къаса-
басына ёлланма алдым. Бабамнынъ тевсиесинен «Ленин бай-
рагъы» газетасыны окъуй эдим. Кимерде макъалелер де яза эдим.
Онен берабер Ташкентте чыкъкъан «Звезда Востока» журналыны
да ала эдим. О заманда бизим Къырым меселемиз насылдыр
сакинлик, дургъунлыкъ девиринде эди.

Озюнъизге белли, «Ватан», «Къырым», «денъиз» сёзлери ясакъ
олгъан заман. Иште, «Звезда Востока» журналынынъ 1971 сенеси
1-нджи я да 2-нджи санында, Сеитумер Эминнинъ «Солдат мор-
ского десанта» деген шири басылгъан эди. Мен оны эеджаннен
окъудым ве эзберлеген эдим.

1980 сенеси биз къорантамызнен Ферганадан Кубаннинъ Ва-
рениковск къасабасына кочътик.

Сеитумер Эмин Новороссийскте яшай эди. Эвимизде 1986-1987
сенелеринде олгъан «меселемиз» боюнджа топлашувларнынъ
биринде шаир бу шиирни окъугъан эди.

«...Солдат морского десанта
Был сыном отчего края.
Солдат морского десанта,
Он не хотел иного...»

деген сатырлар акъылымда къалды. Дигерлерини унуткъаным.
Иште, риджам бундан ибарет. Бу шиирни «Йылдыз»да басмакъ-
нынъ чареси олса, пек мемнюн олур эдим. 1970 сенесинден
берли, мен оны бир ерде расткетирмедим.

Урьмет иле Зоре Меджит кызы Сеитхалилова.

10.07.2021 с., Судакъ.

**Муарририет окъуйджымызнынъ риджасыны ерине кетирип,
Сеитумер Эминнинъ «Баллада о черной розе» эсерини нешир
эте.**

*Крымскотатарская
литература
на русском языке*

Сеитумер ЭМИЧ

БАЛЛАДА О ЧЕРНОЙ РОЗЕ

*«...И черный порошок во
мраке кострами роз
расцветает...»*

Федерико Гарсиа Лорка

Солдат морского десанта
Был сыном отчего края.
Солдат морского десанта,
Он не хотел иного.
Солдат морского десанта,
Он был у берега ранен,
В тельняшке своей полосатой
Упал у дома родного.

Солдат морского десанта
Очнулся глубокой ночью.
Свечение белой розы
Ему разомкнуло очи.
Она едва колыхалась,
Та самая белая роза,
К щеке его прикасалась,
И было еще не поздно
Солдату морского десанта
Сорвать эту белую розу.

И только черная роза
Не сделалась больше красной.
И белой не стала тоже.
Она до сих пор черна.

Солдат морского десанта,
Он был высокого роста.
Он встал, поднял над собою
Ту нежную, белую розу.

Дымилась разбитая кровля.
И жить бы, но уже поздно.
И падал он. От крови
Стала красною роза.
И мать нашла эту розу,
Когда хоронила сына.
Но розу поднять, как знамя,
У ней не хватило силы.

В тельняшке его полосатой
Угнали в край неизвестный.
И полосы той тельняшки
Мелькали в вагонах тесных.

Вещей не брала с собою.
Пылилась в бедных обозах
Одна со своею судьбою
И с этою красною розой.

В ту пору их было много,
Таких, как она, на свете.
И плыл по пыльным дорогам
Плач о погибших детях,
Без родины и без дома.
Шли они, опаленные.
Жить им было непросто.
От слез, как море, соленых,
Стала черною роза.

Солдат морского десанта,
Безвестна твоя могила.
И старая твоя мама
Зарыта неведомо где.
Она к тебе не вернулась.
Сил у нее не хватило.
И вы не встретились больше
Ни на какой звезде.
Солдат морского десанта...
Другие живут на свете.
Другие бродят у моря.
Давно отошла война.

Эмиль АМИТ

Память не стереть

Крымские татары в местах ссылки умирали ежедневно во множестве. Нередко их не успевали хоронить.

Когда умирал мой дед, рядом с ним находился я один, шестилетний ребенок. Язык ему не повиновался.

Но передо мной до сих пор его глаза.

Оказывается, взглядом можно сказать гораздо больше, чем словами.

И диалог этот будет длиться, пока существует память.

Деда похоронили незнакомые люди. Я не запомнил его могилы.

Не смог по обычаю поставить у его изголовья камень с эпитафией или изречением из Корана.

Пусть же это единственное написанное мной стихотворение станет памятником ему, моему деду Исмаилу.

Моему деду

Ты здесь, внучок? Поближе подойди.
Подняться не могу. Все злее боль в груди.
В паучьем скособоченном углу,
Уставясь в никуда, часами ты сидишь,
Мой повзрослевший от невзгод малыш.
Сидишь, не отгоняя даже мух,
Жужжаньем бередящих душу, слух.
Сидишь среди глинобитных стен,
Забравших в плен
Твой тонкий голосок.
А ведь совсем недавно
Перебирал ты камушки рябые,
И серые, и голубые,
Что я тебе с побережья приносил,
Когда из сада шел, где с самого восхода
Деревья подрезал, траву косил.
Как были счастливы мы оба!
Был день высок, и небосвод сиял...
Лужайку помню с ледяным ручьем,
Где ты с ягнятами скакал
Под солнцем и дождем,
Где рвал цветы, что пахли пряно...

Увы, твое осиротело детство рано.
Нет ни лужайки, ни игрушек, ни ягнят.
Лишь мухи. Мухи неумемные гудят.
А там, где ты гулял,
В прекрасном розовом краю
Другие малыши стрекозами летают,
И плещутся в ручье, и радостно ныряют,
А перед сном свой смех кладут у изголовья.
Дай бог им тоже счастья и здоровья...
Прости, малыш, мне стон невольный.
Невыносимо больно!
Ты встал? Поближе подойди.
Присядь на край козлиной шкуры.
Клянусь, в ней блох и вшей не больше,
Чем у тебя в углу.
Сегодня ночью
Увидишь ты, мой мальчик, смерть воочью.
Мне в изголовье телогрейку подложи,
Сдави ладошками виски,
Держи мне голову, держи.
Ну, а теперь гляди, гляди в мои зрачки.
Ты видишь в них долину нашу, горы?
Аул, разбросанный среди садов,
И россыпь золотистую плодов,
И волны цвета изумруда?
Скажи, ты видишь это чудо?
Ты вздрогнул, рукою вытер мой вспотевший лоб,
Я чувствую души твоей озноб.
А я ведь зубы сжал, чтоб стон
Не вылетел на волю.
Но, видно, сил уж нет.
Полуденного солнца черный свет
Слепит меня сквозь мутное стекло.
Как странно: солнце есть,
Но где его тепло?
В ушах моих расплавленный свинец.
Смерть у порога, близится конец...
Уже не слышу я ни плача твоего,
Ни мух надсадного жужжанья...
Теперь попробую унять
Предательскую дрожь
И сердца маятник немного успокоить.
А ты читай, читай мои глаза,
В них только правда. Лишь она одна...
Ах, жить так хочется – ведь я еще не стар.

Но мой колодец вычерпан до дна.
И не моя, внучок, вина,
Что все так вышло страшно.
Три месяца мы здесь.
Но эти девяносто дней
Состарили меня сильнее.
Чем девяносто лет.
Я выдохся, стал немощен и сед.
За что мы тут? Не спрашивай. Не знаю.
Считай, что это рок.
Кто мы теперь? Никто, живущие в Нигде.
Волной беды прибило нас к беде.
Я мог бы долго жить в родном краю,
Следя, как ты становишься джигитом
С открытым сердцем и лицом открытым...
Внучок, куда ты? Погоди.
Решил позвать соседей? Не зови...
Ты вспомни их брезгливое презрение,
С каким нас встретили и свысока, как в рай,
Вселяли в этот занавоженный сарай,
Как скот, которому как милость дали
Хлеб из тоски и воду из печали.
Но на соседей не таи обиды:
За день до нас здесь побывал
Большой начальник местный,
Он им сказал,
Что я, старик, и ты, ребенок,—
Предатели с пеленок,
И потому якшались мы с врагом,
И предавали их отцов и сыновей
Из-за врожденной подлости своей.
Но мы с тобою знаем: это ложь.
И ею многих опоили как дурманом.
Но ты, я в это верю, доживешь
До дней таких, когда обманом
Ужасным назовут весь этот бред.
И тот, кто нас не знал, и наш сосед
Прозреют и поймут:
Преступники не мы,
А те, кто с умыслом народу лгали...
Пока же будешь есть свой горький хлеб печали
И запивать его водой-тоской,
Мой мальчик дорогой...
Ты тормозишь в отчаянье немом
Меня, полуживого,

И замираешь, и целуешь снова.
Увы, мне не помочь,
Истлела жизни нить,
Я скоро кану в ночь,
Где мне навеки быть.
Немеют руки, ноги.
Готово все к неведомой дороге.
Прости меня, внучок,
Я, грешный, лгал тебе, что живы
Родители твои и скоро их увидишь,
И потому не надо горевать.
Но разве мог я несмысленно сказать,
Что их уж нет давно – погибли оба
На той войне. Еще там длится брань...
Прими достойно весть. И взрослым стань.
И в жизнь войди джигитом,
С открытым сердцем и лицом открытым...
Знай: трудным будет путь.
Шагая по нему, не позабудь
Как нарекли тебя, шаин*.
О господи, хотя б мой младший сын
Вернулся с фронта!
Он будет звать тебя на тысячах дорог.
Но если имя ты свое забудешь,
То не откликнешься, и пропадешь,
И станешь самого себя стыдиться,
В конце концов поверишь в ложь,
Которую про нас с тобою сочинили.
И тяжело станет мне лежать в могиле...
Дыхание слабеет...
Сожми ладонь мою покрепче...
Как сладок воздух... как желанен свет.
Внучок, последний мой завет:
Не позволяй жужжащим этим тварям
Гулять по влажному стеклу
Моих застывших глаз
И по губам остылым.
Ну вот и все.
Последний вздох угас.
Как горько умирать в краю немилом,
Где даже у небес другая синь!..
Прощай...
Аминь.

* Шаин – сокол

Кладбища

В 1944-1946 годы, в период насильственной депортации, в высылке погибло 46,2% крымских татар, в основном дети, женщины, старики.

(Из документов национального движения крымских татар).

Час последний земной твой пробьет
И угаснет в глазах твоих свет.
Запах мира другого дохнет,
Как из склепа под бременем лет.

Мир теснящихся скромных могил
Тих, безмолвен под звездным шатром.
Ночь, неведомых полная сил
Их объяла таинственным сном.

Не в тени у развесистых ив
Я могилы увидел – в песках,
Встрепенулась душа в этот миг
И звезда, и звезда – в небесах.

Кто нашел здесь последний приют?
Почему среди песков погребен?
Умер в холод, который был лют,
Или голодом был заморен?..

Чьих отцов, матерей, чьих детей
Занесло сюда ветром разлук?..
Сколько слез пролилось, и не счесть
Вздетых к небу, к Всевышнему, рук...

Кто же к этим могилам придет?
Кто остался в живых из родни?
...Боль моя лишь со мною умрет,
А пока она – горький родник.

Перевод Р. Кожевниковой

Айдер ОСМАЧ

Наступит утро и будет благо

Отрывок из повести
«Саба ола, хайыр ола»

...Хатидже обняла сына и беззвучно расплакалась. В эту минуту все люди в вагоне, все, плакали беззвучно.

Куда их везут? За что? Что с ними будет? Никто не знал. Старики и старушки вздохнув, торопливым шепотом читали молитвы, уставшие малыши впадали в дрему, без конца вздрагивая и просыпаясь от сотрясения едущего с мерным перестуком колес, вагона. Темень в вагоне, похожем на тесный, затхлый ящик угнетала. Этот ящик все куда-то едет, едет, иногда, кажется, словно повисает в воздухе. Просвечивающие сквозь доски черного ящика, тоненькие словно ниточки, лучики дневного света, не могут осветить и согреть убитые горем и неизвестностью сердца людей.

Эшелон едет и днем, и ночью, не останавливаясь. От ведра, стоящего в углу вагона распространяется тяжелейший дух. Но другой возможности нет. Каждый вынужден справлять нужду в это ведро. Не выдерживающие такого унижения женщины, молодые девушки, просто рыдают. Старушки утешают их: «Терпите, это ведь, еще не Судный день. Может быть, наше солнце еще не закатилось».

Эшелон, уехав уже довольно далеко от Крыма, начал то и дело останавливаться на короткое время. Намеренно останавливали в пустынных местах, где не было населенных пунктов. Люди сразу сходили с вагонов, бежали по нужде. Кругом ни деревца, ни кустика, конвоиры же не разрешали отходить от вагонов далеко. Кто-то отворачивал лицо, кто-то похахатывал глядя на все происходящее. От некоторых из них несло водкой. Такие подходили к людям, пинали их, требуя встать. Позже, на полном ходу поезда, разрешили, наконец, чуть-чуть открывать двери вагона. И на этом спасибо, вагон наполнялся свежим воздухом.

Однажды днем эшелон проходил мимо перекрестка с шоссе. На перекрестке шлагбаум был закрыт, за ним, на дороге стояли друг за другом несколько грузовых машин. Водители машин – в военной форме, забравшись на крыши своих кабин, с удивлением смотрели на идущий по путям страшный товарный эшелон забитый людьми. И тут женщина в одном из вагонов, Селиме, узнав одного из военных, пронзительно закричала:

– Алим! Алим-ага-а! Нас увозя-я-я-ят!

Водитель первого за шлагбаумом, грузовика, вздрогнул, увидев и услышав ее, закричал:

– Мои где-е? Где моя семья-я?

– Зде-есь! В этом эшелоне-е!

Эшелон миновал перекресток, но Селиме, высунувшись в проем двери вагона, еще долго кричала. Алим был ее старшим братом. До войны работал в колхозе водителем, на фронт ушел вместе с этой своей грузовой машиной.

– Когда Алим ушел на фронт его сыну был всего годик, – говорила Селиме женщинам, тихонько плача. Теперь нас увозят, а он... Мама узнает, ой причитать будет, смотрите, не говорите ей...

Но как не узнать – все же едут в одном вагоне, тут же с верхних нар скатилась вниз седоволосая, со впавшими щеками старушка с живыми черными глазами и моментально оказалась рядом с Селиме:

– Ты чего кричала, дочка? Алима? Алима что ли, увидела? Где? Где? – дрожащим голосом переспрашивала она.

– Нет, нет, один там... Показалось, похож на Алима, но кажется это не он...

– Где?! Ну-ка отодвинься от двери, я погляжу...

Старушка высунула голову в проем двери едущего вагона, прищурив подслеповатые глаза, огляделась по сторонам.

В ту секунду на шоссейной дороге, идущей параллельно железнодорожному полотну, показалась грузовая машина, догоняющая поезд. Машина все приближалась. Материнское сердце не обманешь. Старушка тут же узнала сына Алима. Водитель в военной форме за рулем – это был ее сын, ее Алим! Как только грузовая машина поравнялась с вагоном, его узнали односельчане. Алим вел машину, не отводя глаз от матери, не переставая кричать:

«Что случилось?! Куда вас везут?! Где мои жена и сын?!»

Все, кто высунулся из вагона, вразнобой кричат, кто-то что-то спрашивает, но никто не может ответить на его вопросы.

Несущийся по дороге грузовик натужно ревет, над капотом уже вьется пар, но Алим все жмет на газ, все кричит.

Этот шум привлек внимание конвоиров. Они заметили грузовую машину, несущуюся по шоссе, вровень с вагоном.

Из двух автоматов полоснули длинными очередями по машине. Алим за рулем внезапно уронил голову, завалился набок, машина подпрыгнула, завияла из стороны в сторону, загорелась, через миг послышался взрыв.

– Бала-а-ам! – дико закричала старушка, и, потеряв сознание, рухнула бы вниз из вагона, не успей подхватить ее, дочь.

Глубокий вздох, словно стон прокатился по вагону. Тут послы-

шался громкий стук по крыше: «Заткнитесь!» – проорал грубый, мужской голос и посыпались ругательства. В вагоне все смолкли. Одна только Селиме, прижимая к себе мать, приглушенно рыдала. В тот миг она еще не знала, что мать ее умерла. Несчастная покинула этот мир в один миг с сыном. На одной из остановок эшелона, ее тело вынесли и оставили у железнодорожного полотна – хоронить не было времени...

Эшелон все спешит вперед. Будто людей этих, в неведомой дали, кто-то с нетерпением ждет. «Надо спешить! Надо спешить!» – день и ночь стучат и стучат колеса вагонов. Огромное, черное, дымящееся, огнедышащее чудище – паровоз, тянет и тянет вагоны вперед... Что там впереди?..

*Перевод с крымскотатарского языка
Гульнары Усеиновой*

Первый год на чужбине

Отрывок из рассказа «Ильки йылы ят топракъя»

...18 мая 1944 года, в полутьме майского утра, всех крымских татар – а это были в основном старики, женщины и дети, (мужчин за месяц до того отправили в трудармию), за 15 минут выгнали из домов. Не дав собрать вещей, погрузив в машины, привезли на железнодорожные станции и, затолкав в вагоны эшелонов, в которых раньше перевозили скот, выселили из родного Крыма в Среднюю Азию и на Урал.

...Эшелоны ехали дено и ночью. Наглухо запертые в вагонах люди мучились от голода, жажды, болезней. Сколько высланных умерли в дороге, неизвестно... Их тела оставляли у железнодорожного полотна, хоронить не позволяли – не было времени...

Большинство из оставшихся в живых людей привезли в Узбекистан. Измученных дальней дорогой, голодом, болезнями, жарой, прижимающих к себе детей и узелки со скарбом, крымских татар, высадили на железнодорожных станциях, и, толпясь, они обреченно ждали своей участи...

...Старушка Медине чувствовала себя, словно после кошмарного сна. Она не сводила глаз с дочери Нермине и четырехлетней внучки Никяропки. Они тоже, вместе со всем народом, обвиненные в «предательстве», лишённые всего своего имущества, под лай собак и ругань конвоиров, мучились больше месяца в дороге, в тесном, темном вагоне эшелона с крохотным окошком, затянутым колючей проволокой... И теперь, изможденные и голодные до помутнения в глазах, с трудом стояли, держась друг за друга, среди таких же измученных соотечественников.

...Грохот деревянных колес по камням, привел старушку в чувство. К железнодорожной станции, в голой степи, к толпе депортированных, гремя невиданно огромными колесами, подкатили телеги – арбы, запряженные ослами. Впереди ехали на лошадях, покачиваясь в седлах, два пузатых всадника.

Они показались людям настолько забавными, что в толпе слышались смешки.

– Гляди, у них животы настолько велики, что свисают на шеи лошадям, – зашептала старушка Медине дочери Нермине, и даже та, донельзя обессилевшая от болезни и голода, улыбнулась.

Один из всадников, желая утихомирить шумок, прокатившийся в толпе, поднял руку:

– Добро пожаловать в наш колхоз, носящий имя нашего знатного аксакала!

– Пусть Аллах накажет тебя! Пропади ты пропадом! – выкрикнул кто-то на крымскотатарском языке из толпы депортированных. Всадник ничего не понял и продолжал:

– Я – председатель этого колхоза, сейчас вы погрузитесь в эти арбы... Конечно, мы не приготовили вам отдельных домов, но как сможем, так и разместим вас. Теперь даю слово вашему будущему коменданту, уважаемому Бахрому ака...

– Вы на вашей Родине, конечно, поступили плохо, вы служили фашистам, – начал тот, но его тут же прервали:

– Что плохого мы сделали?! Каким фашистам мы служили? Не знаешь, не говори! Почему нас, без вины виноватых, выселили, узнаешь, когда наши мужья, отцы с фронта вернутся! – закричали из толпы ему в ответ.

– Кто это сказал, а ну-ка, выйди сюда! – закричал комендант. – Вы все должны здесь искупить свою вину своим трудом! Ясно? С завтрашнего дня все трудоспособные выходят на работу в поле. Я сам буду контролировать! Теперь – в дорогу! – комендант подал знак председателю, изо всех сил хлестнул лошадь плеткой и ускакал...

Крымских татар (это были уроженцы, преимущественно, Балаклавы и Балаклавского района) в тот же день развезли на арбах по окрестным кишлакам, разместили в каких-то старых сараях, конюшнях...

Старушка Медине с дочерью и внучкой попали в колхоз «Сабзават», здесь разводили сады и виноградники, на полях выращивали овощи.

Увидев маленький покосившийся глинобитный сарайчик, в который их поселили жить, дочь Нермине совсем пала духом. Старушка, покопавшись в своих узелках, достала кое-что из собранной наспех одежды, постелила в тени куста джиды, уложила совсем обессилевших дочь и внучку, распахнула дверцу, чтобы проветрить темный, пропитанный затхлыми запахами сарай с крошечным окошком. Теперь бы что-нибудь перекусить – от

голода все трое еле держались на ногах. В узелках бабушки Медине после месяца пути остался только мешочек с крупой «булгур». Лишь эта крупа осталась несъеденной – ее нужно долго кипятить, а на коротких остановках эшелона варить «булгур» не было времени.

Старушка принесла камни, набрав сухих щепок, сучьев и веток, развела костерок и приладила котелок с водой над огнем. Крупа сварилась. Без соли, да ладно, голодному желудку и это подойдет. Запах хлеба давно уже позабыт.

– Ребенку дайте, мама, мне ничего не надо, ребенку, ее надо спасать, не меня, – слабо отнекивалась Нермине, когда старушка поднесла ей горячего варева.

– Я ли о внучке не позабочусь! – рассердилась старушка, заставляя дочь съесть хотя бы ложку каши...

Ночью старушка с дочерью долго не могли уснуть. Девочка плакала и просила хлеба. Когда, наконец, беспокойный сон одолел всех троих, было уже далеко за полночь...

Ранним утром бабушку разбудил громкий стук в дверь. Она сильно испугалась, накинув на себя одежду, выскочила из сарая наружу. Во дворе уже рассвело. Перед ней стоял пугающего вида высоченный человек в тюбетейке, с усами и с огромным носом:

– Апа, есть кто работоспособные? – спросил он, зевая и почесываясь. Разглядев его, старушка немного успокоилась.

– Есть, конечно, – сказала она, едва усмехнувшись, – Зайди, посмотри.

Бригадир насмешки не понял.

– Мне заходить некогда, скажите, чтобы собирались и выходили к зданию правления колхоза, – и повернулся, чтобы уходить.

– Эй, парень, постой, как звать тебя? – обратилась к нему старушка.

– Тешабай.

– У нас работоспособных нет, я стара, дочь больна, внучка мала, голодаем, есть нечего. Поди, скажи там, пусть дадут нам еды, а потом зовут на работу.

Бригадир ушел, а старушка схватилась за голову: «Где раздобыть что-нибудь съестное для больной дочери и ее маленького ребенка?!»

Узбекистанское летнее солнышко грело, словно ласкало, заглядывало вовнутрь сарая, освещая темное, неуютное жилище, утренний ветерок освежал лицо, это придало немного сил.

Старушка встала и огляделась вокруг. В голове бился, как птица в клетке, вопрос: «Что делать? Что делать?»

Кругом сады, огороды, поспевают фрукты, овощи, но в кар-

мане – ни копейки. Куда идти, кого просить, на что купить еды? Дочь болеет, работать не сможет, придется идти на работу самой.

И старушка пошла в правление колхоза. Попала в бригаду к пожилому узбеку. Ей повезло, он пожалел старую, послал работать не в поле, а перебирать овощи. За работу платили теми же овощами. До осени она набрала запаса еды на несколько месяцев, раздобыв два бочонка, даже посолила капусту и помидоры, фруктов и винограда тоже довелось и поесть, и набрать про запас...

Пришла зима, полевые работы закончились. Теперь старушка ходила по полям, собирая хворост для очага, чтобы разжечь огонь, приготовить еды и согреть жилище. Зимой некоторые люди продолжали работать на полях – убрали сухую траву, чистили арыки, за это им выдавали немного продуктов. Однако старушке такая работа была не под силу, да и теплой одежды у нее не было. В январе запасы еды закончились, но, как говорится, каждому человеку уготован свой удел от Аллаха – за проделанную работу колхоз выдал Медине овощей, маша (сорт бобовых) и немного муки. Однако с обогревом жилища была просто беда.

Старушка разжигала огонь в очаге во дворе, сварив еду, собирала тлеющие угли, заносила в сарай, клала в угол, на земляной пол. Так они и грелись. Было холодно, спали на соломе, укрываясь одним одеялом...

От бесконечных дум, терзаний и нервов – как найти пропитание, у старушки Медины стали выпадать волосы, она не спала ночами, от истощения еле волочила ноги.

Запасенной еды, с горем пополам, хватило до весны 1945-го. Наступил голодный март, из запасов еды остались лишь два-три килограмма маша, тридцать картофелин, и немного соленой капусты в бочонке. Мучительный вопрос: «Как спасти от голода дочь и внучку?» доводил старушку до иступления.

Колхоз ничем не мог помочь, сами местные жители жили впроголодь.

И вот наступил день, когда у маленькой семьи иссякли последние запасы. Старушка Медина ломала голову, не зная, что предпринять. Она помнила голод в Крыму в начале 1920-х годов, но никогда и не помышляла о том, чтобы идти с сумой побижаться. Однако мысли о голодной дочери с ребенком изводили, пришел день, когда пришлось ей пойти по кишлаку, стучаться к местным жителям и просить подаяния для своих голодающих кровинушек:

– Хайыр-садака подайте для моих дочери и внучки, умирают

от голода, не для себя прошу, для них, спасите их от голодной смерти, умоляю...

Обойдя за день полкишлака, старушка принесла домой несколько картофелин и морковок... Сварили картофелины, морковь, поделили, поели и попили теплой картофельной воды. Наутро съели оставшиеся вареные морковины...

Медине попрошайничала так несколько дней, что-то съестное да приносила. К вечеру от усталости валилась с ног и моментально засыпала. Однажды, хозяин какого-то дома спустил на нее с цепи большую собаку. Собака угрожающе рыча набросилась на старушку, сбила ее с ног и сильно искусала. Если бы в это время по дороге не проходил сосед, собака растерзала бы старушку до смерти – хозяин и не думал отзывать пса. Сосед схватив палку, кинулся на собаку, и хозяин вынужден был утихомирить своего пса, однако, сорвал злость на соседе, накричав на него: «Ты зачем заходишь в чужой двор?». На шум сбежались люди, спасли покусанную собакой старушку в изорванной одежде, принесли и дали ей поесть, одна женщина вынесла, отдала ей старое платье...

Поданного людьми съестного хватило троим на несколько дней, растягивали, делили еду сколько могли...

Придя в себя после произошедшего, старушка вновь потащилась по кишлаку искать пропитания и просить милостыню.

Когда ни крошки не осталось, старушка Медине решилась попросить помощи у заведующей колхозным амбаром – Кари-мы. Та сжалилась над старой:

– Нам самим приходится очень туго, но я дам вам работы на три-четыре дня. В амбаре осталось немного картошки, переберите ее и получите по килограмму картошки за день работы. Дам вам еще от себя лично килограмм риса и килограмм маша... Больше мы ничем помочь не можем...

И старушка из последних сил пошла работать. А что ей было делать? Надо было спасать от голода свою маленькую семью, ведь Аллах сказал: «Старайся, раб мой, и я тебе воздам!»

Весна вступала в свои права, потеплело, начала появляться трава. Листья одуванчиков, конский щавель были съедобны, однако, разве ими насытишься? Ходить, просить милостыню тоже уже нет сил. Да, и в народе говорят: «На милостыню и птичка не насытится».

Однажды вечером во дворе старушка Медине изловила ежа. Как его потрошить и приготовить, умелая хозяйка знала еще с Крыма. Суп из ежиного мяса они ели по чуть-чуть, аж несколько дней! Потом еще три-четыре раза удача улыбалась ей, и се-

мья некоторое время питалась ежиным супом. Затем, ежей в округе не осталось, опять наступил голод. А однажды, когда от отчаяния, не зная, что и делать, старушка опять бродила в поисках съедобных трав по окрестностям, она вдруг увидела греющегося на солнце ужа. В голове молнией промелькнуло: «А ведь мы ели и змей, и лягушек в Крыму, в голодном двадцать втором году!». Она поймала змею, убила ее, принесла к своему жилищу, выпотрошила и начала варить несколько кусочков в котелке на огне. Когда старушка, сидя недалеко от входа, складывала оставшиеся кусочки в мешочек, на порог вышла заспанная внучка Никяра:

– Бабушка, а что это у тебя в руках? – спросила она, увидев странные длинные куски...

– Ой, вот и внученька моя проснулась! Сейчас покушаем... Пойдем нарвем конского щавеля, положим в суп, – щебетала бабушка, отвлекая внучку, надеясь, что травяной запах хоть как-то перебьет идущий от котелка тяжелый дух змеиного мяса.

– Бабушка, ну что это у тебя в руках? – второй раз переспросила внучка.

– Это?.. Это мясо такого существа... – замялась бабушка. Она боялась сказать внучке правду – побежит внучка, скажет маме про змею, а ту стошнит... Как в воду глядела: Никяра тут же забежала внутрь сарая:

– Мама, мама, а бабушка варит какое-то существо...

Опять выбежала за дверь:

– Бабушка, бабушка, а это существо съедобное?

– Съедобное, когда-то мы такое ели...

– Бабушка, а хлеба нет?

– Нет хлеба, это мясо едят без хлеба, сейчас в голодные времена, это мясо – как лекарство... – печально сказала бабушка и сама поверила своим словам.

В голову полезли мысли об умерших от голода целыми семьями крымских татарах-соседях: умерла семья уроженца Байдар Эбетля Джелыла с женой Усние и пятью детьми, семья уроженца Балаклавы Аксак Амета с женой Дилярой и четырьмя детьми, и еще, и еще люди...

«Не будет этого! – тотчас подумала Медине. – Не позволю я, чтобы мои дочь и внучка погибли от голода!»

Она открыла крышку котелка с кипящим варевом, помешала деревянной ложкой. Потом выбрала мясо, положила в миску. Посмотрела на внучку, сидящую, откинув голову, под стенкой сарая, Никяра была очень слаба и бледна, в последние два дня они почти ничего не ели.

– Ну, вот, еда готова, – сказала бабушка, налила горячего внуч-

ке в мисочку, с удовольствием поглядела как та с аппетитом, за обе щеки уплетает варево. Потом глянула на дочь, что вышла во двор, держась за стенку. Нермине присела у порога.

– Мама, какой-то тяжелый запах идет от супа, я не хочу есть, сказала Нермине.

Старушка взяла ложку и попыталась сама накормить дочь.

– Не хочу я! – отнекивалась та, но мать была непреклонна, насильно заставила ее похлебать супа.

– Мама не заставляйте меня есть, лучше кормите внуку, я уже не поправлюсь, – обреченно проговорила Нермине.

– Ешь, ешь, – настаивала мать и все нахваливала мясо: – Соседка Карима принесла нам кость с куском мяса для бульона... Конечно, мясо лежалое немножко, с запахом, но

я-то его отмыла...

А внука Никяра ела суп и удивленно думала: «Почему бабушка говорит неправду, мяса, ведь, нам никто не приносил...».

Никяра решила напомнить бабушке, что никакое это не мясо соседки, и уже, открыла, было, рот, но бабушка незаметно, тихонько толкнула ее. Девочка, поняв, замолкла, и, уткнувшись в миску, продолжала торопливо хлебать суп.

После обеда старушка пошла вдоль арыка, тянущегося позади двора, в надежде найти еще какую-нибудь живность. Набрала попавшихся на глаза листьев одуванчика и конского щавеля, принесла домой, потом насобираала в округе охапку сухих веток для очага...

Вечером старушка опять вышла на свою «охоту» и ей повезло – поймала ежа... Опять и опять она читала молитву-благодарение Всевышнему за ниспосланное пропитание... Положила ежа в мешочек и, на радостях, чуть ли не бегом побежала к дочери и внучке...

На протяжении следующих двух недель ее «охота» была несказанно удачной – старушка изловила восемь ежей, нескольких змей и лягушек...

– Вот она жизнь, – шептала старушка, потроша очередную тушку. – Стала я мясником, разделявающим различных зверушек...

Внука каждый раз за едой чуть не плача, просила хлеба.

Бабушка смотрела на нее молча, хотела что-то сказать, но держала в себе. Как объяснить ребенку, что другие умирают от голода, не в состоянии добыть себе даже такой еды?!

– Мама, а почему к нам никто из знакомых не заходит? – однажды спросила дочь Нермине.

– Эх, дочка, кому приходиться? Все наши соседи целыми семьями умерли от голода, я тебе не хотела говорить... А местным

жителям мы и не нужны вовсе... – грустно сказала старушка, а про себя подумала: «Одна надежда на Всевышнего! Ведь, когда-нибудь закончатся эти дни несправедливой высылки, дни поедания змей и лягушек...»

...Весна 1945-го продолжалась. Смерть от голода и болезней продолжала косить крымских татар в местах депортации сотнями и тысячами...

СВАТОВСТВО

В апреле на пороге сарая старушки Медине появился один из самых зажиточных жителей соседнего кишлака – старик Бахрам. Сделав вид, что рада, она, выйдя за порог, с улыбкой приветствовала старика:

– Какими ветрами занесло к нам, нищим, неимущим, такого как вы, богача, Бахрам-ака? Добро пожаловать! – сказала она.

– Мадина-апа, видя бедность вашу, я и пришел к вам. В нашей округе уже и лягушек не осталось, не говоря о других зверушках, – с издевкой заметил толстогубый Бахрам, и, довольный своей шуткой, засмеялся, обнажая крупные желтые зубы: – С вашим приездом у нас и голосов лягушек теперь не услышишь.

«Да поставит Аллах всех по местам», – подумала старушка, а вслух сказала:

– Что поделаться, такая видно доля наша, врагу не пожелаешь!

– Медине прямо и жестко смотрела в глаза старика.

Они обменялись еще колкостями. Тут Бахрам вспомнил, для чего пришел и сразу стал серьезным:

– Примите мои слова за шутку, Мадина-хон, мы вас, крымских татар, очень-очень жалеем!

– Заметно.

– Короче, одной ногой вы все уже в могиле... – продолжал Бахрам и перешел к делу: – Видите же, мы стараемся помогать вам, в меру своих возможностей. Например, в соседнем кишлаке, знаете, наверное, одна женщина, Фатиме, за два ведра муки отдала свою дочь Тешабаю в жены. Далеко ходить не надо, там же, Суннат ака взял у кого-то из ваших, мальчика, усыновил, одним словом, за ведро зерна. В кишлаке «Кызылдехкон», Айше-ханум, ее вы тоже знаете, свою четырнадцатилетнюю дочь отдала в жены Махкамбою за ведро маша и ведро джугары, потом он еще ведро джугары обещал...

– Ну что, закончил примеры приводить? Ведро, два ведра! Этой

женщине с пятью детьми на сколько дней хватит того ведра? Они на грани голодной смерти были вынуждены пойти на такой шаг! У вас нет ни стыда, ни совести! Пользуетесь случаем! Обманывая, как ребенка конфетой и предлагая ведра с зерном, вы не только девушек, но и маленьких девочек берете в жены! В этом заключается ваша помощь нам, крымским татарам?!

Старый Бахрам открыл было рот, чтобы еще что-то сказать, но старушка презрительно прервала его:

– Хватит! Ко мне-то чего пришли?

– Не упрекай, угомонись, Мадина-хон. Не отказывай, прими мою благородную помощь. Хорошо подумай, потом отвечай. Положение ваше очень-очень тяжелое, о внучке своей подумай, не губите ее понапрасну от голода, отдайте ее мне, она будет сыта, одета. За это я дам вам ведро кукурузной муки!

– Ведро?! Ах, ведро?! Тешабай, оказывается, щедрее вас! Аж два ведра дал...

– Ладно, ладно, хорошо, дам два ведра. Что ж поделать, затынем пояс потуже, – сказал Бахрам.

– Вы мою издевку не поняли или что? Не только за два ведра, но и за все ваше богатство я не продам дитя свое. Мы за своих детей, внуков готовы гореть в огне ада! И не надо мне тыкать в лицо то, на что согласились те несчастные женщины, чтобы спасти от голода остальных своих детей.

– Я не тыкаю вам в лицо, я предлагаю спасти вашу внучку от голода! – разозлился Бахрам.

– Я сама спасу, иншаллах, если лягушек не осталось, траву, букашек, будем есть, и, с Божьей помощью, спасемся! В Коране сказано, что при нужде можно употреблять в пищу даже то, что исламом запрещено. А вы, считающий себя мусульманином, кажется, забыли одно из главных требований Корана: если богат, помоги нуждающимся.

В жизни не встречала таких скупых мусульман, как вы!

– Эй, женщина, что ты такое несешь? Я разве не с помощью к вам пришел?!

– Да что вы говорите?! Тот мальчик, которого взял себе Суннат, сейчас батрачит на него, босой, голодный, по камням да по колючкам, пасет его овец и коз. Из еды ему дают кусочек заплесневелой лепешки в день, да кружку чая из травы. Это ли ваша помощь? А как назвать то, что вы бьете до полусмерти детей, пойманных под вашими абрикосовыми деревьями за один сорванный абрикос?

– Замолчи!

– С чего это я должна замолчать? Вы пришли сюда, купить меня

за ведро кукурузной муки?! Не выйдет! Вот погодите, вернутся с фронта отцы, братья тех детей, над которыми вы издеваетесь. Если мы – предатели, как вы нас называете, то они – нет! Они за нашу Родину кровь проливают и вернутся с победой!

Бахрам, изменился в лице и, не желая больше слушать, махнул рукой и ушел.

– Мамочка, с кем вы там пререкались? – спросила изнутри сарайчика Нермине. Она знала крутой нрав своей матери – та никогда не будет зря резко говорить с человеком. Если повысила голос, значит, есть за что. Старушка отмахнулась, и как ни в чем не бывало, улыбаясь:

– А, дочка, теперь нам очень часто придется защищать себя словами! – сказала твердо.

*Перевод с крымскотатарского языка
Гульнары Усеиновой.*

Издается на крымскотатарском языке
«Йылдыз» № 4 (262) 2021

Издано при поддержке Государственного комитета
по делам межнациональных отношений Республики Крым
Государственным автономным учреждением Республики Крым
«Медиацентр им. Исмаила Гаспринского» за счёт средств
бюджета Республики Крым.

Верстка: М. Усеинов

Подписано к печати 16.08.2021 г.
Дата выхода номера в свет 09.09.2021
Формат 70х108 1/16. Печать офсетная.
Заказ №
Тираж 555 экз.

Адрес редакции и издательства ГАУ РК «Медиацентр им. И. Гаспринского»
295 048 Республика Крым, г. Симферополь, ул. Трубоченко, 23а

E-mail: yildiz1976s@mail.ru

Свидетельство о регистрации
средства массовой информации ПИ №ТУ 91-00296

Отпечатано ИП Сангалов К.Ю.
308000, г. Белгород, ул. Кирпичная, 65б
e-mail: ria-lzumrud @yandex.ru

Меджмуа окъуйыджыларгъа вакътында еткизильмесе, онынъ
нешири ичюн месуль «И. Гаспринский адына медиамеркез»ге
мураджаат этмек мумкюн.
Тел.: +7 3652 598-712

Индекс 75298

